

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a **Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported** (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

2603

342.2

C-15

9p.

329.141

6-17

«Թ Ա Ռ Ա Ջ»-ի գրադարան

№ 37

2603

Ա. ՇԱԽԱԹՈՒՆԵԱՆ

05 FEB 2007

ՖԵԴԵՐԱԼԻԶՄ

Ե Ի

ԴԵՄՈԿՐԱՏԻԶՄ

1906 Է 30 ԿՈՊ.

Թ Ի Ֆ Լ Ի Ջ
1907

Ա. ՇԱԽԱԹՈՒՆՆԱՆ

300
1530-ՇԱ
342.2
Ը - 15

ՓԵՂԵՐԱԼԻԶՄ

Ե Ի

ԴԵՄՕԿՐԱՏԻԶՄ

1922

Տ ի Փ Լ Ի Ս

1907

2603

11 2 JUL 2013

35.078

Ե Ր Կ Ո Ւ Խ Օ Ս Ք

2. Յ. Կաշնակցութիւնը կազմակերպող գործունէութեան իւր նախագծի մէջ առաջադրել է minimum «պահանջներ թուում ապահովելու որոշումներ», դաշնակցական (ֆէդերատիվ) պետութեան ձեով, թէ ամբողջ Ռուսաստանի եւ թէ Կովկասի համար:

Շնորհիւ այն հանգամանքի, որ մեր գրականութիւնը համարեա բոլորովին զուրկ է եղել քաղաքական հարցերի լուսարանութեան ներքեւ գրածքներից եւ մանաւանդ շնորհիւ այդ հարցերի յեղափոխութեան հետ զուգընթաց արագութեամբ երեւան գալուն—այնպիսի քաղաքական կաթէգործիւններ, ինչպէս են՝ ապակենարոնացումը, ֆէդերալիզմը, ինքնավարութիւնը եւ այլն, մնացել են հասարակութեան լայն խաւերի համար չպարզած:

Ապակենարոնացման թէ կողմնակիցները եւ թէ հակառակորդները յաճախ արտայայտում են իրենց շփոթ վերաբերմամբ կուսական անմեղութեան հասցրած ազիտութիւն, որը գուցէ ցուակցութեան արժանի անհատական չափը լինէր միայն, եթէ չազդէր հասարակութեան ընթերցող, հետաքրքրուող խաւերի վրայ եւ չամապնդէր նրանց մէջ բանալ, մակերեսային վերաբերմունք դէպի սյուպիսի առաջնակարգ քաղաքական խնդիրները:

Այս փոքրիկ ուսումնասիրութեամբ եւ կուզէի արամադրութիւն առաջացնել՝ գրադուելու հարցով ըստ էութեան, ահապա ապէս, ծանօթացնելու պետական ձեւերի տարբերութիւններին, ինչ թէ ուղղակի դիմելու ծրագրային մերկ կէտերին, առանց իմնական հասկացողութիւնները պարզելու:

Վիճաբանութիւնները կենարոնացման եւ ապակենարոնացման երաբերմամբ կարող են օգտակար լինել միայն այն դէպքում, երբ իձեքի սուարկաների էութիւնը, — ներկայ դէպքում կանադան պետական ձեւերի սարուկուրան, կազմակերպութիւնը — վիճողների համար արգելած կլինի. չնայած, որ այդ հասկացողութիւնները պարզութեամբ կարելի է պետական իրաւունքին վերաբերող ամեն մի սովոր-

ТИФЛИСЬ

Электронеч. А. М. Тарумова, Ун. л. Барон. п. Б.-Ванк. № 2.

1907

1468-2001

արկան գրքում նիւթեր գտնել, և օգտակար գանազան սահմանադրութիւններէն օգտուել, բայց և այնպէս այդ նեղութիւնը կրել չեն ցանկացել մամուլը գրողեցնող և ամբիօն բարձրացող հրապարակախօսները: Ուստի փոխանակ անմիջապէս վերադարձնելով պետական ձեւերի գնահատութեամբ դեմօկրատիայի տեսակետից, ես այստեղ հարկադրեալ եմ երկար կանգ առնել այնպիսի հանրածանօթ գաղափարների վրայ, ինչպէս «ունիւ», պետութիւնների դաշնակցութիւնը և այլն.

Վերջապէս, պէտք է նախազգուշացնեմ, որ իմ նպատակից դուրս է եղել, տալ իմ պաշտպանած պետական կազմի գործնական կիրառման մանրամասն բացատրութիւնները, խօսել Ռուսաստանում և Վոլկասում ապակենտրոնացած հանրապետութիւն հաստատելու կօնկրետ ձևերի մասին: Ես ցանկացել և աշխատել եմ տալ տարրական հասկացողութիւն՝ ապակենտրոնացման և Ֆէդէրացիայի, սրանց ստրուկտուրայի (կառուցւածքի) և զարգացման մասին և աշխատել եմ գնահատել այս քաղաքական իրաւաբանական կաթէզօրիաները դեմօկրատիզմի մասշտաբով:

Ա. Շ.

Ն Ե Ր Ա Ծ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Ամբողջ սօցիալիստական միջազգային բանակը պետութեան սկզբունքի վերաբերմամբ բաժանուած է երկու անհասարկ մասերի. անարխիստ-կօմունիստների և աւտօրիտար սօցիալիստների: Առաջինները բացասում են պետութիւնը, համարելով այն բոլոր չարիքների արմատ, և ոչ միայն ներկայ դասակարգային պետութիւնը, այլ ընդհանրապէս, պետութիւնը իւր էութեամբ, այսինքն ժխտում են հասարակական (նոյնիսկ սօցիալիստական) հարկադրիչ, ենթարկող և կազմակերպող ոյժի անհրաժեշտութիւնը: Ըստ անարխիստների՝ հասարակութիւնը պէտք է բաղկացած լինի մանր, միմեանցից անկախ և կամաւոր յարաբերութիւնների մէջ գտնւող համայնքներից, որոնց ներքին կեանքում էլ չի լինելու ոչ մի իշխանութիւն, բացի անհատական ազատ կամքից և ցանկութիւնից:

Սօցիալիստների մեծամասնութիւնը բացասում է ոչ թէ պետութեան սկզբունքը-այլ ներկայ դասակարգային, բուրժուական պետութիւնը, երբ հասարակական հարկադրող ոյժը արտայայտուած է ոչ թէ հասարակութեան մեծամասնութեան կամքը, այլ՝ գտնւելով իշխող փոքրամասնութեան ձեռքին, գործադրուած է նրա դասակարգային շահերի պաշտպանութեան համար: Խիսկ պետութիւնը, իբրև կազմակերպող և ենթարկող ոյժ՝ բղխում է հէնց հասարակական կեանքի էութիւնից, հետևապէս սօցիալիստական հասարակութեան մէջ էլ նա իւր գոյութիւնը կապահանի, իհարկէ, բոլորովին տարբեր արտայայտութիւններով:

Բայց ապագայ սօցիալիստական հանրապետութեան կազմի մասին սօցիալիստների չարքում էլ տարածայնութիւններ կան: Արդեօք ամբողջ պետութիւն բռնող սօցիալիստական համայնք է լինելու, կենտրոնացած կազմակերպութեամբ՝ արդիւնադրօնութեան, փոխանակութեան և բաշխման աշխարհում, թէ՛ առաջ են գալու գանազան սօցիալիստական համայնքներ՝ կապւած միմեանց հետ Ֆէդէրատիվ՝ դաշնակցական կապերով: Այս հարցը չափազանց թէաւական, պրօբլեմատիկ բնաւորութիւն ունի, քանի որ ներկայ սեփականատիրական կարգերը բաւարար չափով նիւթ չեն տալիս սօցիալիստա-

կան կեանքի այդ կողմը պարզելու համար: Բայց թուում է, թէ երկ-
րորդ պատկերը աւելի ընդլայնատական է, քանի որ աւելի պակաս քաղ-
ցուածքն է պահանջում սօցիալիստական հանրապետութեան մեխա-
նիզմի համար:

Այս հարցը այստեղ մեզ չէ հետաքրքրում ինքն ըստ ինքեան,
և մենք չէինք խօսիլ նրա մասին, եթէ չկարծէինք, որ ապագայ
սօցիալիստական համայնքի կազմի մասին ունենալիք հասկացողու-
թիւնը տրամաբանօրէն կապւած է բուրժուական գեմօկրատիզմի հառ-
կացողութեան հետ:

Անտարակոյս, ներկայումս ռամկավար ֆէդէրատիվ հանրապե-
տութիւն պաշտպանողները ապագայ սօցիալիստական հասարակու-
թեան մէջ էլ ենթադրում են համայնքների ֆէդէրատիվ յարաբե-
րութիւններ, և ընդհակառակը՝ նրանք, որոնք հաւատացած են, թէ
սօցիալական յեղաշրջումից յետոյ այդ հասարակական կազմն է գո-
յութիւն ունենալու, այդպիսիները այժմ էլ իսկական գեմօկրատիա
տեսնում են միայն լայն քաղաքական ապակենտրոնացման մէջ: Մարք-
սիստները, օրինակ, երեակայելով ապագայ սօցիալիստական հանրա-
պետութիւնը իբրեւ մի կենտրոնացած համայնք, այժմ էլ, բուրժուա-
կան կարգերում, յաճախ առաջադրում են կենտրոնացած «ռամկա-
վար» հանրապետութիւն, այնինչ սօցիալիստները մի մասը, օրի-
նակ Լեւոսաստանի սօցիալիստ-յեղափոխականները, սօցիալիզմը
իբրեւ համայնքների դաշնակցութիւն պատկերացնելով ներկայումս էլ
պահանջում են ապակենտրոն գեմօկրատիա—ֆէդէրատիվ քաղաքա-
կան կազմ: Այսքանը առ այժմ բաւական է քաղաքական ապակեն-
տրոնացման տեղը ցոյց տալու համար ընդհանուր սօցիալիստական
աշխարհայեցողութեան մէջ: Մեզ այժմ զբաղեցնողը սօցիալիստական
ծրագրի minimum մասն է, այն հարցը, թէ ո՞րպիսի փաղափական
կազմ ամենից նպասակաւորմար է բուրժուական կարգերում՝ առ-
խառնուր ժողովրդի տեսակէտից:

I

Ապակենտրոնացած, ֆէդէրատիվ (դաշնակցական) պետութեան
կազմը ուսումնասիրելիս՝ նիւթին կարելի է մօտենալ երկու տեսա-
կետից. նախ գեմօկրատիայի, ժողովրդապետութեան սկզբունքի, և
ապա պետութեան քաղաքրիչ մասերի փոխադարձ յարաբերութիւն-
ների տեսակետից: Նրկրորդը անհրաժեշտ նիւթ է տալիս առաջինն՝
ճշգրիտ եզրակացութիւններ անելու:

Նրկրորդն աւելի պատմական (պետական կեանքի) նշա-
նակութիւն ունի: Այս տեսակետից եթէ ցանկանանք ուսումնա-
սիրել դաշնակցական պետութիւնը, պէտք է շատ աւելի հեռու
գնանք: Պէտք է սկսենք պետութեան քաղաքրիչ մասերի ամենա-
թիւյլ, տարրական, չկազմակերպւած յարաբերութիւններից: Այդպիսի
յարաբերութիւններ գոյութիւն ունին ոչ միայն պետութիւնների
ներսը, նրա տարրերի մէջ, այլև անկախ պետութիւնների միջև, քա-
նի որ քաղաքական մարմինը, պետութիւնը չէ ներկայացում մի ինք-
նամիտփ. կղզիացած էութիւն, քանի որ նա ոչ այլ ինչ, է եթէ ոչ
որոշ՝ ներքին ու արտաքին պայմանների առաջացրած հասարա-
կական յարաբերութիւն:

Մենք նոյն իսկ կարող ենք թողնել նահապետական ժամանակ-
ների յարաբերութիւնները, որ եղել են պատահական, պատերազ-
մական կամ պատերազմի համար առաջ եկած: Բաւական է արձա-
նագրել ժամանակակից պետութիւնների կանոնաւոր յարաբերու-
թիւնները, որոնք կամաց կամաց զարգանալով, ստեղծել են մի մշա-
կւած, սիստեմի վերածւած իրաւունք (միջպղպային իրաւունք): Պե-
տութիւնները հարկադրւած են համաձայնութեան զայու բազմատե-
սակ պատճառներից: Սրինակ, ոյժերի փոխադարձ յարաբերութեան
զիտակցութիւնը, ընդհանուր թշնամու ներկայութիւնը, տնտեսական
յարաբերութիւնները: Ոչ միայն կազմակերպւած, պետութեան
պաշտպանութիւնը վայելող, այլև անհատական, պատահական վաճա-
ռականութիւնը անխուսափելի է դարձնում որոշ համաձայնութիւն,
երաշխաւորութիւն:

Եւ անհրաժեշտ չէ որ այդ համաձայնութիւնները պաշտօնապէս
արձանագրուած լինին, նրանք յաճախ ճանաչոււմ են լռելեայն,
անհրաժեշտութեան զիտակցութեամբ:

Պետութիւնների յարաբերութիւնները գնալով բարդանում են
և նրանց մէջ եղած ժամանակաւոր համաձայնութիւնները ստանում
են յարատեւ բնաւորութիւն, ենթարկւում են կանոնաւոր ընդլայնե-
տացիայի, ստեղծելով Միջպղպային Իրաւունքը:

Այնպիսի յարաբերութիւններ, ինչպէս են՝ հաղորդակցութիւնը
(պօստ-հեռագ.), գեմպանութիւնները, տարիֆները, օտարահալատակ-
ների իրաւունքները որոշող օրէնքները և այլն, այնպիսի կապ և կա-
խումն են ստեղծել բոլորովին անկախ պետութիւնների միջև, որ-
Փօրմալ տեսակետից ինքնամիտփ, անկախ պետութիւնը իրականութեւ

եան մէջ գոյութիւն չունի: Այդ պարտաւորական յարաբերութիւնները, մանաւանդ ներկայ տնտեսական կեանքի զարգացման աստիճանի վրայ, երկաթէ անհրաժեշտութիւն են ներկայացնում:

Այսպիսի միջազգային յարաբերութիւններն ընդհանուր բնաւորութիւն ունին:

Բայց կան և աւելի սերտ յարաբերութիւններ, որ հետեւանք են զանազան աշխարհագրական, պատմական հանգամանքների: Աշխարհագրական դիրքը, սահմանակցութիւնը կարող է ստեղծել պետութիւնների խմբակցութիւն կամ սխտեմ. Օրինակ՝ Բալկանեան, Պիրենեան թերակղզիների պետութիւնները: Այսպիսի պետութիւնների մէջ սովորաբար լինում են աւելի սերտ և ներոյժ, ինտենսիվ յարաբերութիւններ:

Ժամանակակից տնտեսական, քաղաքական պայմանները առաջ են բերում միջազգային այլ տեսակի բարդութիւններ: Արտաքին քաղաքականութիւնը ստեղծում է շահերի ներհակութիւն ոչ միայն առանձին պետութիւնների, այլև նրանց խմբակցութիւնների մէջ, առաջ են գալիս պետութիւնների արտաքին դաշնակցութիւններ (Ռուս.-Ֆրանս., Գերման.-Աւստր.-Իտալ.): Դաշնակցութիւնը, որ կարող է լինել թ'է յարձակողական և թ'է իրերի վիճակը, statu quo-ն պաշտպանելու համար, դաշնակից պետութիւնների վրայ դնում է փոխադարձ պարտականութիւններ: Բաւական է յիշել Ֆրանս.-Ռուսական դաշնակցութեան հետեւանքները, մանաւանդ Ռուսաստանի համար, բաւական է յիշել Անգլո-Նապոլեոնական դաշնակցութեան համաշխարհային նշանակութիւնը:

Այդպիսի „սերտ“ յարաբերութիւնները, իհարկէ, չունեն իրաւաբանական ոչ մի հիմք, և միջազգային դրութիւնը փոխելուց յետոյ տեղի են տալիս «կատարեալ բարեկամական» յարաբերութեան, այլ խօսքով՝ բաց են անում կօնֆլիկտների, ընդհարումների դռները:

Մենք խօսեցինք պետութիւնների միջազգային յարաբերութիւնների մասին: Որքան էլ պետութիւնները դաշինքներով, միջազգային հանգամանքներով, յանձնառութիւններով կապւած լինին միմեանց հետ, նրանք, այնուամենայնիւ, չեն կորցնում իրենց քաղաքական անկախութիւնը, չեն զրկւում իրենց գերիշխանութիւնից (суверенитет), որ անկախ պետութեան յատկանիշն է: Բոլոր միջազգային համաձայնութիւնները, սահմանափակումները առաջ են գալիս ոյժերի փոխադարձ յարաբերութեան գիտակցութիւնից և միջազգա-

ին հաւասարակշռութիւնը պահպանելու անհրաժեշտութիւնից:

Բայց այդ միջազգային «սերտ» յարաբերութիւնները միշտ աւելի և աւելի զարգանալով, կարող են ներս խոժել և պետութեան ներքին աշխարհը, չօղովել նրա ինքնիշխանութիւնը:

Քանի որ ներկայ հասարակական-քաղաքական պայմաններում երկրի դրութիւնը որոշողը ոյժերի փոխադարձ յարաբերութիւնն է թէ՛ պետութեան ներսում, դասակարգելի մէջ և թէ՛ պետութիւնների արտաքին կեանքում, տիրող դասակարգերի մէջ, ապա ուրեմն կարող է լինել և լինում է պետութիւնների աւելի սերտ «բարեկամութիւն» կամ «խնամակալութիւն»: Աւելի ուժեղ պետութեան բուրժուազիայի ախորժակը, աւելի թոյլերի վերաբերմամբ զարգանալով, չափազանց քնքշացնում է առաջին զգացմունքները, և յարաբերութիւնները «կատարեալ բարեկամականից» փոխւում են՝ նովա-նալուրքեան (протекторатъ): Սրանով սկսւում է պետութիւնների միաւորման առաջին աստիճանը: Պրօտեկտորատը իրաւաբանական տեսակետից մի քաղաքական դրութիւն է, երբ թոյլ պետութիւնը հարկադրւում է իւր «անկախութեան» պաշտպանութեան գործը յանձնել աւելի ուժեղ դրացուն, դրա փոխարէն հրաժարելով վերջինիս օգտին զանազան իրաւունքներից թէ՛ ներքին և թէ՛ արտաքին կեանքում: Հովանաւորւած պետութիւնները պահպանում են իրենց ինքնիշխանութիւնը, չարունակում են լինել իրաւաբանօրէն անկախ պետութիւններ, որովհետև պետական իշխանութիւնը օտարից չէ ստացւած, այլ սեփական է, իսկ դա պետական մօրմնի յատկանիշն է կազմում: ✓

Օրինակ Խիւան, Բուխարան պետութիւններ են, որովհետև ունեն անկախ սեփական պետական իրաւունք, միայն որոշ չափով սեղմւած Ռուսաստանի հովանաւորութեամբ:

Փաստօրէն, սակայն, այդ միջազգային յարաբերութիւնը հաստատում է «նախազրպակներից կօնտրադեկտներին» միայն մէկի շահերի համար: Իրաւաբանօրէն, ըստ երևոյթին անկախ Խիւան և Բուխարան ոչ այլ ինչ են, բայց եթէ Ռուսաստանի համար շուկայ և արտաքին կեանքում մի գէնը՝ վարելու իւր իմպերիալիստական քաղաքականութիւնը:

Բայց պետութեան ինքնակախութիւնը կարող է աւելի սահմանափակել և անկախ պետութիւնը վերածել նոքսականի, վասսալականի:

Այս դէպքում արդէն գերիշխան սիւզդէն պետութիւնը ինքն է որոշում վաստակաւորների ինքնուրոյնութեան սահմանները, որոնք կարող են տարբեր լինել, նայելով թի ինչ է պահանջում գերիշխանի շահը: Բայց, այնուամենայնիւ, վաստակաւոր յարաբերութիւնը դէպի գերիշխող պետութիւնը տարբերում է ամենալայն ինքնավար գաւառի յարաբերութիւնից, որովհետեւ վերջին դէպքում կենտրոնական կառավարութիւնը, ինչպէս կոտեմենը, ոչ միայն որոշում է իւր անմիջական դործունէութեան շրջանը, այլ և ինքնավարութիւնը ենթարկում է որոշ ուղղամենտացիայի, հսկում է դաւառին յանձնած օրէնսդրական փունկցիաների վրայ, այն ինչ վաստակաւոր վերցնում է իր վրայ որոշ պարտականութիւններ, յաճախ շատ ծանր, զիջում է գերիշխող պետութեանը շատ իրաւունքներ, բայց գրանից դուրս մնացած քաղաքական կեանքում պահպանում է ինքնակախութիւն (և ոչ թէ ինքնավարութիւն): Գերիշխող վաստակաւոր պետութիւնները կապւած չեն օրգանական պետական կեանքով, չկան այդ կապը առաջացնող հիմնարկութիւններ. գերիշխողը բաւականանում է հարկով և մի քանի այլ տեսակի ծառայութիւններով: Այս տեսակի պետական յարաբերութիւնը աւելի հին է և բարդ քաղաքական կեանքի չի դիմանում: Նա տարածւած էր հին ժամանակները: Համարեա բոլոր մեծ պետութիւններն այդպիսի դրութեան մէջ են պահել նաեւ ծածկ երկիրները: Այդպիսի նախնական, պրիմիտիւ քաղաքական կապակցութիւնը կարելի է բացատրել այն ժամանակաւ պետական մեխանիզմի անկատարութեամբ, պարզութեամբ. չէր ստեղծւել վարչական խիտ ցանց, օրէնսդրութեան ճառագայթներն էլ շատ հեռու. գնալ չէին կարող, այդ պատճառով գերիշխող պետութիւնը սեփականացնում էր մի քանի անհրաժեշտ փունկցիաներ, մնացածը թողնելով վաստակաւորի անկախ կառավարութեանը: Ասորեստանը և Պարսկաստանն այդպիսի յարաբերութիւններ էին պահպանում իրենց լայնածաւալ պետութիւնների մէջ: Օրինակ Հայաստանը (բայ առհալ անկախութեան շրջանները) Պարսկաստանի վերաբերմամբ եղել է վաստակաւոր պետութեան դրութեան մէջ: Աշտական գիւնակցութիւն, յաճախ հարկ—գանադան ձեւերով¹⁾ կապում էր վաստակի իւր գերիշխանի հետ: Հռոմն էլ պահպանում էր գերիշխողի յարաբերութիւն, միայն այն

1) Օրինակ հայկական Աղձնիք գաւառի հարկը պարսից արքային, կայանում էր տարեկան 20,000 ձի գօրքին մոտակարելու մէջ:

տարբերութեամբ, որ հռոմէական իրաւունքի համաձայն՝ գաւառներին (պրովինցիաներին) ամբողջ հողը համարւում էր Հռոմի սեփականութիւն, յանձնւած տեղացիներին, և որ կենտրոնական կառավարութեան քաղաքականութիւնը իր ներկայացուցիչների (պրօվինսուսների) միջոցով էր վարում,¹⁾ պահում էր գինւորական ոյժը և այլն:

Մեր ժամանակում գերիշխող և վաստակաւոր պետութիւնները տեղի են տւել կենտրոնացած և ապակենտրոնացած պետութիւնների: Վաստակաւոր յարաբերութիւններ գոյութիւն ունէին մինչև վերջին ժամանակները Թիւրքիայում (նզդադուս, անա-նապէս Բօլդարիա): Նոյն ձևի յարաբերութիւն կայ Հնդկաստանի մի քանի կիսաանկախ երկրներում Բրիտանիայի վերաբերմամբ:

Այս տիպի միաւորումներից յետոյ մենք բնականաբար պէտք է անցնէինք ապակենտրոնացած պետութեանը աւտօնօմ գաւառներով, որ իւր ֆօրմալ իրաւարանական յարաբերութիւններով յիշեցնում է գերիշխող և վաստակաւոր պետութիւնների կապակցութիւնը. բայց մեր գլխաւոր նպատակին՝ դաշնակցական պետութեան կազմին աւելի հետեղաբար մօտենալու համար, մենք կանցնենք պետական միաւորումների մի այլ սերիայի, որը զգալի կերպով տարբերում է մեր մինչև այժմ տեսածներից իւր քաղաքիչ մասերի իրաւաբանական հաւասարութեամբ: Նրկու կամ աւելի պետութիւններ պայծա-նագրի հիման վրայ միանում են և կենտրոնացնում պետական փունկցիաներից մի քանիսը: Այդպիսի միաւորումներ ներկայացնում են ունիւնեք (միութիւններ)՝ անձնական և ունիւն:

Չանուգան քաղաքական պատմական հանգամանքներ կարող են հարկադրել առանձին պետութիւնների կազմել այդպիսի միութիւններ: Միացնող կապը միայն միապետի անձնաւորութիւնն է: Անձնական ունիւն տարբերում է ունիւնից նրանով, որ առաջինը պատահական կապ է: Որոշ դիմաստիական—ժառանգական օրէնքի հիման վրայ մի երկրի միապետ էր գտնւում մի այլ երկրի գահի. Կարող է պատահել, որ կապը կարճ ժամանակից յետոյ կրկին խզւի, երբ առաջ կգայ մի նոր մերձաւորագոյն ժառանգ գահերից մէկի համար, մանաւանդ, եթէ երկու երկրների ժառանգական իրաւունքները տարբեր են: Ունիւնի մէջ գտնուող պետութիւններն օրգանապէս կապւած չեն միմեանց հետ, նրանք ինքնիշխան են և միմեանց օտար: Ընդհանուր միապետը, (որը մէկ պետութեանը պատ-

1) Shu' Pokrovskii—Ист. Римск. права.

կանոնում է անկախ միւսին պատկանելուց), վարում է ինքնապաշտպանութեան գործը, այնպէս որ պատերազմը այդ շախկապւած պետութիւնների մէջ անկարելի է դառնում. սրա մէջն է կայանում համարեա ամբողջ կապը: Յաճախ պատահել է, որ բնական ունիան փոխել է ռէալ ունիայի, երբ եղած կապը ամրապնդւել է, կամ հարթւել են դինաստիական—ժառանգական խոչընդոտները: Այդպիսի ճանապարհով է առաջ եկել օրինակ Աւստրո—Ունգարիայի ռէալ ունիան: Անձնական ունիայից ռէալը տարբերւում է կապակցութեան տեսողականութեամբ. պայմանագրի մէջ կարող է որոշւած լինի, որ միապետը ընդմիշտ ընդհանուր է (Շվեդ—Նորվեգիա), կամ ընդհանուր է ներկայ տիրող հարստութեան մէջ¹⁾ (Աւստրո—Ունգարիա): Ռէալ ունիայի մէջ բաղադրիչ պետութիւնների կապը աւելի կանոնաւորւած է: Կան ընդհանուր պետական ֆունկցիաներ: Արտաքին քաղաքականութեան մէջ ունիան երևան է գալիս իբրև մի պետութիւն, դրա համար էլ արտաքին քաղաքականութիւնը կենտրոնացած է. կենտրոնացած է նոյնպէս ֆինանսների որոշ մասը, որ նշանակւած է ընդհանուր ծախսերի համար: Ինքն ըստ ինքեան պարզ է, որ զինուորական միջոցաւորութիւնն էլ պէտք է ընդհանուր լինի. միապետը համարւում է ընդհանուր հրամանատար ունիայի ոյժերի: Բայց թէ որքան առանձնաշատութիւն ունեն այս մի քանի ընդհանուր պետական ֆունկցիաները, երևում է Աւստրո—Ունգարիայի ընդհանուր քաղաքական կեանքի օրինակից:

Բացի Հարստերգեան տան բռնակալներից երկու մասերի համար ընդհանուր են՝ արտաքին, զինուորական և ֆինանսների միջոցաւորութիւնները: Այս ընդհանուր գործերը անօրինելու համար գոյութիւն ունի մի խորհրդակցական ժողով, կամ գելեգացիա, հաւասար թուով Աւստրիայի և Ունգարիայի կողմից: Ընտրւում են երկու պետութիւնների օրէնսդրական մարմինների կողմից (20 հոգի յերին և 40 ներքին պալատից—ընդամենը 120 հոգի): Սա օրէնսդիր ժողով չէ²⁾, և պարագմունքները տեղի են ունենում առանձին: Նթէ համաձայնութեան չեն գալիս, այն ժամանակ ժողովւում են և միայն քէտարկւում հարցերը, սակայն այն անհրաժեշտ պայմանով, որ երկու կողմից էլ հաւասար չափով ներկայացուցիչներ լինեն: Այդպիսով, որ այս հիմնարկութիւնը նման է աւելի դես-

1) Sht. Георгъ Яеллинекъ. Право современнаго государства. I. երես 508.
2) „Հիմնական պետական օրէնք ընդհանուր գործերի մասին.“ § 6

պանութեան, քան թէ օրէնսդիր մարմնի. ժողովի ընտրութեան ենթարկւող հարցերը նախօրօք քննւում են Վիէննայի և Բուդապէշտի օրէնսդրական ժողովներում: (Ընդհանուր ծախսերին մասնակցւում են երկու մասերն էլ, բայց ոչ հաւասար չափով (մօտ 70 % Աւստրիան, 30 % Ունգ.)): Ինչպէս յայտնի է ունիայից աւելի շահւում է Ունգարիան, չնորհիւ Բուդապէշտի սէյմի և գելեգացիայի իւր մասի համեմատաբար աւելի միապաղաղութեան, ազգային անտազօնիզմի թուլութեան:

Նրկու պետութիւնների մէջ էլ կապը այնքան թույլ է, որ մի մասի քաղաքացիներն իրենց օտար են համարում միւս մասում: Չկայ ընդհանուր տերրիտորիա, չկայ ընդհանուր պետական հպատակութիւն, ընդհանուր օրէնքներ. կան միայն որոշ հիմնական պայմանագիր և ժամանակաւոր (օր. մաքսային) համաձայնութիւններ. բաղադրիչ մասերն էլ պահպանում են իրենց գերիշխանութիւնը (сuverенитетъ):

Ուրեմն ամենաթույլ յարաբերութիւններից, մենք կամաց կամաց անցնում ենք աւելի և աւելի բարդ և սերտ կապակցութիւնների. բացի դրանից աւելի աչքի առաջ ունենալով իրական յարաբերութիւններ և կանգնած լինելով սօցիալական տեսակետի վրայ այդ յարաբերութիւնների վերաբերմամբ՝ առանձին տարբերութիւն չդրինք միջազգային և պետական յարաբերութիւնների մէջ և պահպանեցինք նրանց մէջ աստիճանական յաջորդականութիւն:

Մենք չուտով կանցնենք դաշնակցական պետութեան, բայց մի քանի խօսք ես մի անցողական պետական ձևի մասին: Նթէ ունիայից վերացնենք միապետի ընդհանրապէս ապարդիւն գոյութիւնը և թէ թողնենք այն խորհրդակցական ժողովը կամ գելեգացիան, և յարաբերութիւնները դարձնենք փոքր ինչ աւելի օրգանական, սիւստեմատիկ, կոտանանք երկու կամ մի քանի հանրապետութիւնների դաշնագրութիւն, կամ ինչպէս կոչւում է, պետքիւնցերի պաշտակցութիւն¹⁾:

Սա մի պետական—իրաւական կառուցւածք, կոնստրուկցիա է, որ առաջ է գալիս անկախ գերիշխող պետութիւնների կազմած պայմանագրից. դաշնակցական հիմնարկութիւնը իրաւարտական

1) Յաճախ պետութիւնների դաշնակցութիւնն էլ անւանում են ֆեդերացիա, բայց մենք կպայմանաւորւենք ֆեդերացիայի անւան տակ հասկանալ դաշնակցական պետութիւնը:

տեսակետից չունի հարկադրիչ զօրութիւն, և նրա առաջարկած կարգադրութիւնները պէտքէ միայն յարմարեցնել պետութիւնների տեղական իրաւունքին։ Աետութիւնների ներկայացուցիչների համագումարը կազմած է կառավարութիւնների և ոչ թէ ժողովրդի ներկայացուցիչներից։ Սրանք լիազօրեներ են իրենց կառավարութիւնների կողմից և պարտաւոր են նրանց կարծիքները արտայայտել լինել։ Գաշնակցական հիմնարկութիւնը (չի կարելի ստել իշխանութիւն) իւր որոշումները կիրառելու համար չունի սեփական զործադիր մարմին, այլ զիմում է գաշնակցութեան անդամ կառավարութիւններին, որոնք և իրականացնում են այդ որոշումները։ Չկայ սահմանադրութիւն, որով կարելի լինէր հարկադրել հակառակուող պետութիւններին աչքի առաջ ունենալ գաշնակցութեան որոշումները։ Կարելի չկայ յիշել, որ չկայ ընդհանուր բաղադրացիութիւն և պետութեան բնդհանուր ծախքերն ու զօրքը ներմուծում են միութեան մէջ մտնող անդամ—պետութիւնները։ Անդամները մեծ յարմարութիւն ունեն (մինչև անդամ իրաւաբանօրէն) դուրս գալու, խախտելու դաշինքը։ Այդպիսի պետական միաւորումներ գոյութիւն են ունեցել մօտիկ անցեալում Շվեյցարիայում (1816—1848 թ.), հիւսիսային Ամերիկայում մինչև Ֆիլադելֆիայի համագումարը 1789) և մի քանի այլ տեղերում։ Ներկայ պայմաններում, երբ միջազգային յարաբերութիւնները պահանջում են կայուն պետական զրութիւն, երբ զանազան պետութիւնները ոտքից պլուխ սպառազինւած կանգնած են միմեանց դէմ, այսպիսի խախտւած իրաւաբանական—քաղաքական կաթէզօրիաները երկար գոյութիւն ունենալ չեն կարող։ Պայմանագրերը, համաձայնութիւնը տեղի է ապրիս սահմանադրութեան և ստեղծում է մի դաշնակցական պետութիւն։

I I.

Ամենից առաջ, իհարկէ, մենք նկատում ենք այն խոշոր տարբերութիւնը, որ կայ գաշնակցական (Ֆէդէրատիվ) պետութեան և մինչև այժմ մեր ծանօթացած պետութիւնների մէջ։

Նրանցից և ոչ մէկը չունէր սահմանադրութիւն, նրանք բոլորը հիմնւած են եղել պայմանագրերի վրայ, որ գծար չէ խախտելու,

1) Джемс Брайс. Америк. республи. гмтор I. Дюнанъ. Народн. закон. въ Швейцарии, кмъ Курти. Ист. народ. закон. въ Швейцарии. VJ. соов. конет. 48 года днорпи тмк члннелю պատճառով չիմ կարող տեղը մատանիլ անել։

և մենք տեսնում ենք, որ ունիաները հնչտութեամբ լուծելի են, պետութիւնների գաշնակցութիւնները նոյնպէս տեղի են տւելուելի ճկուն պետական ձեերի։ Սահմանադրութեան մեծ տարբերութիւնը կայանում է նրանում, որ նա լինելով երկրի հիմնական օրէնքը, պայմանաւորում է իրանով ամբողջ օրէնագրական կեանքը, ամեն մի օրէնք ստորագրաւում է նրանից և ոյժ է ստանում միայն հիմնապետական օրէնքին չհակասելու դէպքում։ Սահմանադրութեան փոփոխելը ամեն մի գաւառի քմահաճոյքից չէ կախւած, այլ ունի մշակւած ձև։ Նրա կեանքը կարող են փոփոխել ամբողջ պետութեան աղգաբնակութեան մեծամասնութեան ցանկութեամբ։ Յետոյ սովորաբար սահմանադրութեան յատկանիչներից մէկն էլ այն է, որ պետութեան բաղադրիչ մասերը իրաւաբանօրէն չեն կարող դուրս գալ միութիւնից, թէև, իհարկէ, ամեն ինչ մեր ժամանակում որոշում է ոյժերի փոխադարձ յարաբերութիւնը։

Անդ այստեղ հետաքրքրում է գաշնակցական պետւնեան կենտրոնական իշխանութեան բնոյթը, ստրուկտուրան։ Այդ իշխանութիւնն ինքնօրոյն է, նա կախում չունի բաղադրիչ մասերից, նահանգներից, ընդհակառակը, ինչպէս կտեսնենք, նա ենթարկումէ նահանգները իր իշխանութեանը։

«Գաշնակցական պետութիւնը», ստում է Ինլիները, «մի քանի պետութիւններից առաջ եկած պետութիւն է, որի պետական իշխանութիւնը ըղխում է նրա առանձին անդամներից, որոնք կազմում են մի պետական միութիւն»։¹⁾

Այս բանաձևը արտայայտում է դաշ. պետութեան ամենահետաքրքիր գիծը։ Իուրս է գալիս որ երկրի ամեն մի որոշ մասը միաժամանակ պատկանում է երկու պետութեան՝ և գաշնակցութեան անդամ-պետութեան, և իրեն գաշնակցութեան։ Ուրեմն մի և նոյն գաւառը, մի և նոյն քաղաքային մասնակցում է երկու պետական, քաղաքական կեանքի, իւր կանոնի կամ շտատի և ամբողջ գաշնակցութեան։ Բանը նրանում է, որ գաշնակցական պետութեան մէջ պետական բոլոր ֆունկցիաները բաժանւած են երկու մասի. մէկը, որ գլխաւորապէս վերաբերում է տեղական կեանքին, որը չունի ընդհանուր պետական նշանակութիւն, թողնւած է կանաօնի, նահանգի ազատ իրաւասութեան, ինքնօրոյնութեան. միւս ֆունկցիաները, որ ընդհանուր են, բոլոր պետութիւնների շահերն և շօշա-

1) Դеллингеръ. նոյն աշխատութիւնը, երես 515.

Բայց այստեղ երկու տեսակ թիւրիմացութիւն կարող է առաջ գալ. մի կողմից կարելի է կասկածել, որ կենտրոնական իշխանութիւնը ոչնչով չի տարբերուում պետութիւնների գաղնակցութեան մէջ գոյութիւն ունեցող կենտրոնական իշխանութիւնից, և միւս կողմից եթէ այդ կասկածը չծագի, կարող է պատահել, որ կանտոնը, դաշնակցութեան անդամ—պետութիւնը նմանեցնեն ապակենտրոնացած պետութեան աւտոնոմ գաւառին և հետեւաբար զրկեն նրան պետութիւն կոչւելու առաւելութիւնից: Բայց առաջին թիւրիմացութիւնը մասամբ պարզւած է վերը. եւ ասացի, որ դաշնակցական պետութիւնը ունի սահմանադրութիւն, որ պակասում է պետ. դաշնացութեան: Բացի դրանից յայտնի է որ դաշնակցութեան կենտրոնական (ազգային) օրէնսդրութիւնը ունի բոլորովին անկախ գոյութիւն, կարելի է զգուշ կանտոնների համաձայնութեան, հաւանութեան մէջ: Նա ունի միջոցներ հարկադրելու բոլորին, լինի դա նահանգ, կամ առանձին քաղաքացի, ենթարկելու իւր յայտարարած օրէնքներին, եթէ իհարկէ այդ օրէնսդրութիւնը չի անցնում սահմանադրութեամբ նրա համար ընդգծած սահմաններից: Մի խօսքով կենտրոնական իշխանութիւնը իսկական գերիշխող պետութեան իշխանութիւն է:

Այժմ հարց է առաջ գալիս՝ իսկ եթէ դաշնակցութեան անդամները պետութիւններ չեն, այլ լոկ աւտոնոմ գաւառներ: Այս հարցը աւելի բարդ է և երկար ժամանակ վիճելի է եղել պետական գիտութեան մէջ: Պրօֆեսսոր Կօրկոնսովի և Բրայսի աշխատութիւններից¹⁾ հետհետեւ տեղեկութիւններն ենք քաղում այս հարցի վերաբերմամբ գոյութիւն ունեցող գրականութեան և թէօրիաների մասին. Հիւսիսային Ամերիկայի մեծ դաշնակցութիւնը հիմնւում է առաջ, ինչպէս յայտնի է, նահանգները ներկայացնում էին կատարեալ անկախ պետութիւններ և մի կարճ ժամանակամիջոց էլ՝ պետութիւնների դաշնակցութիւն: Այնպէս որ, 1789 թւի սահմանադրութիւնը ընդունելուց յետոյ, մօտիկ անցեալի թարմ յիշողութիւնը պարզ ցոյց էր տալիս, որ նահանգները պետութիւններ են և միայն իրենց իրաւունքներից բաժին են հանել վաշինգտոնի կենտրոնական կառավարութեանը: Այդ պատճառով էլ առաջ էր եկել և երկար գոյութիւն պահպանեց այն գիտական թէօրիան, որով պետական գերիշխա-

1) Коркунов. Русск. госуд. право. Общая часть. Брайс. Америк. республика. I. ч.

նութիւնը ընդունակութիւն ունի մասերի բաժանելու: Այդ սուվերենիտետի մի մասը թողնած է իբր թէ նահանգներին, իսկ միւս մասը յանձնւած է դաշնակցական իշխանութեանը:

Բայց այս թէօրիայի վրայ միտքը անկարող էր երկար հանգիստ առնել, քանի որ նա չէր արտայայտում պետական փոփոխականութիւն իսկական բնոյթը: Մաքս Վէյդլի այս թէօրիայի բնագիտութիւնը (որ առաջ է բերում Կօրկոնսովը) վերջ դրեց այն թիւրիմացութեանը, թէ սուվերենիտետը կարող է բաժանւել պետութիւնների մէջ: Իսկապէս՝ բաժանել բառիս իսկական մտքով, կարելի է այնպիսի շօշափելի բաներ, ինչպէս է տերրիտորիան. բաւական է, որ տարւի որոշ սահմանագիծ—և յայտնի կլինի պետութիւնների իրաւասութեան սահմանները հողի վերաբերմամբ, նոյնը և ազգաբնակչութիւնը կարող է մասերի բաժանւել զանազան պետութիւնների մէջ: Բայց ինչպէս կարելի է բաժանել փոփոխականները, որոնց է այն կօնկրետ մօմէնտը փոփոխականների շրջանում. որով կարելի լինէր մաթեմատիկական ճշտութեամբ բաժանել. փոփոխական սուբստրատ չի. նա գաղափարական հասկացողութիւն է, վերացական իրերի հետ գործ ունի, հետեւաբար գերիշխանութիւնը (սուվերենիտետ), որ պետական փոփոխականների հիմնաւորումն էր համարւում, չի կարող բաժանւել նահանգի և կենտրոնական իշխանութեան մէջ:

Ձեյդլի ընդադադարութիւնից այս չափով օգտւելով, այժմ պետական գիտութեան ներկայացուցիչները, օր., հեղինակաւորները մէկը՝ Իէլլինէլ, գալիս են այն եզրակացութեան, որ սուվերենիտետը պետութեան անհրաժեշտ յատկանիշ—պայմանը չէ, որ պետութիւն լինելու համար հարկաւոր է, որ պետական փոփոխականները ըզլեն քո սեփական իրաւունքից՝ օտարից ստացած և օտարի հսկողութեան ենթակայ չլինին: Այդպէս են դաշնակցական պետութեան նահանգները, նրանք ոչ ոքից չեն ստացել այն օրէնսդրական և վարչական իրաւունքները, որ գործադրում են կանտոնում իրենց իրաւասութեան սահմաններում, ընդհակառակը նրանք իրենց իրաւունքներից մի քանիսը, որ ունեն ընդհանուր դաշնակցական նշանակութիւն—յանձնել են կենտրոնական կառավարութեան, որ նահանգի իրաւունքները իրենցն է և ոչ ոքի հսկողութեան ենթակայ չէ, դա երկուսն է նրանից, որ նահանգները պահպանում են իրենց մշակած նահանգական սահմանադրութիւնները, որ կարող են փոփոխել նրանց, որքան կամենան: Այստեղ արդէն պարզւում է դաշնակցութեան անդամ—պետութեան և

աւտօնօմ դաւառի տարբերութիւնը, վերջինը ամբողջովին հիմնուած է իւր օրէնսդրութեան մէջ կենտրոնի տւած իրաւունքները՝ վրայ և դնում է նրան մշտական հսկողութեան տակ: Աւտօնօմ դաւառի իրաւաբանական դրութիւնը կըստարգելի, երբ կանցներ ֆէդէրալիայից ապակենտրօնացած պետութեան:

Վաշնակցութեան նահանգների իրաւաբանական բնոյթը պարզելու համար պէտք է նկատել մի ուրիշ հանգամանք եւս. նահանգները լինելով պետութիւններ, իրենց համար ընդգծած սահմաններում՝ իրենցից արտադրում են կենտրոնական կառավարութիւնը. բայց նրանց ազդեցութիւնը դաշնակցական կառուցածքի վրայ երեւան է գալիս ոչ իբրեւ պետութիւնների, այլ պետութեան տարրերի. ահա մի խոշոր տարբերութիւն եւս պետութիւնների դաշնակցութեան և դաշնակցական պետութեան մէջ: Վաշնակցական օրէնսդրութեան մարմինը կազմելիս ժողովուրդը մասնակցում է ոչ իբրեւ այս կամ այն նահանգի, այլ իբրեւ Վաշնակցական պետութեան ժողովուրդը: Նոյն իսկ վերին պալատը, ուր հաւաքւում են նահանգների ներկայացուցիչները, գործում է իբրեւ ամբողջ պետութեան օրէնսդրական օրգան. անհամեմատ ընդ որովայն պարտաւոր չեն իրենց նահանգների կամ կառավարութիւնների կարծիքների արտահայտիչ լինելու: Նրանք Նոյնպէս բաժանւում են կուսակցութիւնների, ինչպէս և ներքին պալատը: Սյգպիսով կենտրոնական իշխանութեան միջնադարում նահանգները դադարում են իբրեւ պետութիւններ գործելուց և կազմում են մի ամբողջութիւն: Ընդհանուր դաշնակցական սահմանադրութիւնն է, որ պաշտպանում է թէ նահանգների և թէ կենտրոնի իրաւունքը և հսկում է երկուսի վրայ էլ: Վաշնակցական կառավարութիւնը, իր իրաւասութեան սահմաններում ոչինչով չի տարբերւում կենտրոնացած պետութեան կառավարութիւնից, այդ տարբերութիւնը սակայն իսկոյն աչքի է ընկնում, երբ անհրաժեշտ է լինում քարարութեան մէջ մտնել նահանգների կառավարութիւնների հետ և յարմարել նրանց պետական գործունէութեանը՝ համաձայն սահմանադրութեան:

Վաշնակցական և նահանգական իշխանութիւնների իրաւաբանական ստրուկտուրայի ընդհանուր գծերը յիշատակելուց յետոյ, անցնենք այդ քաղաքական հաստատութիւնների աւելի մանրամասն ուսումնասիրութեան:

Մենք ասացինք, որ օրէնսդրութիւնը բաժանւում է կենտրո-

նական-դաշնակցական և կանտոնական տարբերութիւնը, որն արժանաւորելու համար պէտք է նկատել, որ օրէնսդրութեան մէջ յիշւած են լինում այն բոլոր օրէնսդրական ճիւղերը, որոնք կանտոնների իրաւասութիւնից անցել են կենտրոնականի իրաւասութեան չրջանը. այն մասը, որ մնում է կանտոններին, այլևս չէ յիշւում սահմանադրութեան մէջ. ենթադրւում է, որ մնացած բոլոր օրէնսդրական ֆունկցիաները նահանգը պահպանել է իր համար: Նրկորդ, ձև. կարող է պատահել, որ սահմանադրութեան մէջ յիշւած լինեն օրէնսդրութեան բոլոր այն ճիւղերը, որոնք պատկանում է նահանգին, իսկ մնացածը, որ կենտրոնական իշխանութեան լիազօրութիւնն է կազմում, կարող է մնալ անորոշ:

Օրինակ, Ամերիկայի Միացեալ Նահանգների վերաբերմամբ սահմանադրութիւնն ստում է (սահմանադրութիւն յօդւած X) «այն իրաւունքները, որոնք սահմանադրութեամբ չեն յանձնւած Միացեալ Նահանգներին և չեն վերցւած նահանգներից, պատկանում են նահանգներին կամ ժողովրդին». նոյն հարցի վերաբերմամբ Շվեյցարիայի դաշնակցութեան սահմանադրութիւնը յայտարարում է. «կանտոնները սուվերեն» են այն բոլոր հարցերում, որոնց վերաբերմամբ նրանց գերիշխանութիւնը չէ սահմանափակւած դաշնակցական սահմանադրութեամբ, և որպէս այդպիսիներ, նրանք օգտւում են այն բոլոր իրաւունքներից, որոնք յանձնւած չեն դաշնակցական իշխանութեան» (դաշ. սահմանադ. յօդւած 3.) նոյնը և Աւստրալիայի դաշնակցութեան սահմանադրութեան մէջ, ուր թւած են օրէնսդրական այն իրաւունքները, որ անցել են կենտրոնական իշխանութեան (յօդ. 51, 52):

Ընդհակառակը, կայ մի ֆէդէրատիւ սահմանադրութիւն, ուր կենտրոնական իշխանութիւնը չառ ուժեղ է և ազատ՝ իր օրէնսդրութեամբ միջամտել լինելու նահանգների իրաւասութեան չրջանը, կամ veto դնելու նրա օրէնսդրական ակտերի վրայ, այդ երկիրը կանադան է ²⁾:

Գերմանիայում, որ մի այլանդակ ֆէդէրացիա է, կենտրոնի իրաւունքները չառ լայն են և նա իւր օրէնսդրական մարմնի (բալիտտայ) միջոցով կարող է փոփոխել սահմանադրութիւնը (յօդ. XIV ընդհանուր

1) Սուվերեն այստեղ, իհարկէ, պէտք է հասկանալ ինքնուրոյն, ինքնիշխան, այլ ոչ իրաւաբանական մտքով (սուվերենիտետ):

2) Չեքոսլովակիայի սահմանադրութիւնը, հիմնւում եմ անդ-իացի Գայսի խօսքերի վրայ Основы, госу. права Англии, երես 483:

որոշումներն: Բայց սխալ կլինէր ենթադրել, որ այն բոլոր օրէնսդրական ճիւղերը, որ չեն յիշած, թողնւած են առաջին դէպքում նահանգի, իսկ երկրորդ-կենտրոնի իրաւասութեան: Սահմանադրութիւն մշակելը և այլ հիմնական օրէնքներ տալը դաշնակցական երկիրներում պատկանում է վերջին ինստանցիային՝ ժողովրդին:

Այդ պատճառով էլ օրէնսդրութիւնը վերջի վերջոյ բաժանուում է ոչ թէ երկու մասի, ինչպէս վերը յիշեցի, այլ չորս մասի, ինչպէս բաժանում է ջեմս Բրայսը¹⁾։

» Իրաւունքներ, որ պատկանում են բացառապէս ազգային (կենտրոնական) կառավարութեան.

» Իրաւունքներ, որ պատկանում են բացառապէս նահանգներին.

» Իրաւունքներ, որոնցից օգտուել արգելւած է ազգային կառավարութեանը²⁾

» Իրաւունքներ, որոնցից օգտուել արգելւած է նահանգներին

Հասկանալի է, որ այս վերջի երկուսը պատկանում է Միացեալ Նահանգի³⁾ ամբողջ ժողովրդին:

Նոյն բաժանումը կայ և չվէյցարական սահմանադրութեան մէջ:

Մենք վերը ասացինք, որ պետական ֆունկցիաները մասնամասի-բական ճշտութեամբ բաժանել անկարելի է, և օրէնսդրութեան մէջ հեշտութեամբ կարող են սպրդել այնպիսի ճիւղեր, որոնց վերաբերմամբ իրեն լիազօր կը համարեն թէ նահանգական, և թէ դաշնակցական կառավարութիւնները. և Միացեալ Նահանգները օրէնսդրական գործնականում (պրակտիկայի մէջ) արդէն տեղ է բռնել այդ երեւոյթը: Միեւնոյն հարցի վերաբերմամբ երկու կառավարութիւններն էլ իրաւունք ունեն օրէնքներ մշակելու, միայն այն վերապահութեամբ, որ դաշնակցական օրէնսդրութեանը առաջնութիւն (պրիօրիտետ) է տրուում. նահանգի կառավարութիւնը չի կարող նոր օրէնք յայտարարել այդ տեսակ հարցերի վերաբերմամբ, եթէ կենտրոնը արդէն զբաղւել է զբանով և օրէնքներ տւել:

Ամերիկայի դաշնակցութեան հիմնադիրները աշխատել են կենտրոնի և նահանգի օրէնսդրութեան չփոփոխելու ըստ կարելոյն նւազեցնել, որպէսզի առիթ չլինի ընդհարելու. դրա համար ստեղծ-

ւած են այնպիսի պայմաններ թէ կենտրոնի և թէ նահանգներինամար, որ նրանք՝ անկախ մէկը միւսից կարողանան կերտուել կեանքի մէջ իրենց օրէնքները և չգիմեն միւսի օգնութեանը: Բայց ինչպէս կտեսնենք, այնուամենայնիւ կան հարցեր, որոնց առթիւ մէկը միւսին պէտք է օգնութեան հասնի, կամ պէտք է հարկադրի իրեն օժանդակելու: Օրինակ՝ դաշ. կառավարութիւնը պահանջում է, որ ամեն մի նահանգ ղեկավարի իւր կօնգրէսի երկու պալատների ներկայացուցիչները ընտրութիւնները, որ ուղարկի նշանակւած թւով պատգամաւորները և այլն (հատուած I յօդւած 2. և 4). այսպիսի չփման կետեր բաւականաչափ, կան որովհետեւ երկուսն էլ՝ թէ դաշնակցական և թէ նահանգական կառավարութիւնները կարօտ են փոխադարձ օգնութեան: Նահանգի օրէնսդրական իրաւունքները թէև շատ լայն են Ամերիկայում¹⁾, բայց նրա քաղաքական-պետական գոյութիւնը առանց կենտրոնի պաշտպանութեան դժւար կլինէր պահպանել:

Տեղական (նահանգական) պետական կազմակերպութեան և օրէնսդրութեան հետ մանրամասն ծանօթանալը կարծումնք դուրս պէտքէ լինի մեր նպատակից, որովհետեւ դրանք ստանձին—առանձին վերցրած ոչնչով չեն տարբերւում մեզ ծանօթ, մանր կենտրոնացած պետութիւններից, բացի միայն իրենց իրաւունքների սահմանափակութիւնը. յամենայն դէպս, դա ֆէդէրալիզմի ուսումնասիրութեանը չէ կարող նպաստած լինել: Մենք պէտք է դիմենք այն պետական հիմնարկութիւններին և ծանօթանանք այն առանձնայատուկ կազմակերպութիւնների հետ, որոնք կպարզեն մեզ դաշնակցական պետութեան պետական—իրաւական բնոյթը. ուրեմն նախ անցնենք կենտրոնական (դաշնակցական) կառավարութեանը, ապա բարձրագոյն պետական ինստանցիային՝ ժողովրդին և նրա սահմանադրութեանը:

Դաշնակցական կառավարութիւնը իբրի սկզբունք ընդունելով, որ չպէտք է միջամտել, նահանգական կառավարութեան գործերին և ոչ էլ առիթ տալ նրան միջամտելու կենտրոնական կառավարութեան գործերին, ստեղծում է իւր կառավարչական ցանցը ամբողջ պետութեան, բոլոր նահանգների մէջ և վարում է նրանց միջոցով իւր գործերը միանգամայն անկախ նահանգական կա-

1) Брайс. Америк. республ. I. Կրես 347:

2) Սահմանադ. (յօդւած 1, § 9:

3) Սահմ. յօդ. I, § 10.

1) այդ իրաւունքները թւած չեն սահմանադրութեան մէջ, բայց երբ մենք թւենք կենտրոնի իրաւունքները, կտեսնենք թէ որքան դժւար լայն ասպարէզ է մնում նահանգների օրէնսդրական հիմնարկութիւններին:

աւարտութիւնից, չգիմելով նրա ազմինիստրացիային՝ իւր որոշումները ի կատար ածելու համար: Այդպիսով ստեղծուած են ամեն մի նահանգում կողք կողքի երկու պետական հիմնարկութիւններ՝ նահանգական և դաշնակցական, երկու ազմինիստրացիա, երկու դատարան և այլն. ամեն մէկն ունի իւր սեփական գործունէութեան շրջանը միևնոյն վայրի մէջ: Օրինակ, այն հարկերը, եկամուտները, որ պէտք է ստանայ դաշնակցական զանաքանքը, հաւաքում է դաշնակցական պաշտօնեան, որն անմիջապէս նշանակւած է և կախւած կենտրոնական կառավարութիւնից. այն գործերը, որոնք սահմանագրութեամբ վերաբերում են դաշնակցական դատարանին, ուղղուած են այնտեղ. նահանգն էլ ունի իւր ազմինիստրացիան և դատարանը: Բնականաբար, թէ առաջին և թէ երկրորդի գործունէութիւնը այնքան բարդ չի լինի, որքան այն դէպքում, երբ կայ մի գործադիր մարմին և մի դատարան բոլոր գործերի համար: Թէ աւելի բարձր ինստանցիաների և թէ ժողովրդի համար հսկողութիւնը այդ հիմնարկութիւնների վրայ աւելի թեթեւանում է: Սակայն պէտք է նշելատել, որ բոլոր դաշնակցական պետութիւնների մէջ այդպիսի անկախութիւն վարչական մարմինների մէջ հաւասար չափով գոյութիւն չունի. օր. մինչդեռ Միացեալ Նահանգներում այդ բաժանումը լրիւ գոյութիւն ունի, Շվեյցարիայի դաշ. մէջ վարչական ստորաբաժանումները մէկ են. կանտոնական վարչական մարմինները վերցրել են իրանց վրայ թէ կանտոնի և թէ կենտրոնի հրահանգները կատարելը: Կան ճիւղեր գործադիր իշխանութեան մէջ, որոնք պատկանում են դաշնակցական կառավարութեանը, և նա ունի զրանց համար ինստանցիաներ. դրանք են արտաքին գործոց, պոստ—հեռագրական, մաքսային, գինու մենաշնորհի, պօլիտեխնիքական դպրոցի և արսենալների ազմինիստրացիան¹⁾, իսկ մնացած հարցերի վերաբերմամբ դաշնակցական օրէնքներ գործադրողը չոյն կանտոնական ազմինիստրացիան է: այն չափով, որ չափով այդ կանտոնական վարչական մարմինները մասնակցում են դաշնակցական օրէնքների կիրառման գործին, նրանք ենթարկւում են դաշ. բարձրագոյն գործադիր մարմնի (դաշնակցական խորհրդի) հսկողութեան²⁾: Իհարկէ, այստեղ էլ, մասնաւոր դատարանում, ինչպէս կոտոնենք, պատա-

1) Ловэль.—Правительство и политическія партіи въ Европѣ. Швейцарія, стр. 363:

2) Չվեյցարական սահմանադրութիւն. յոդւած 102 § 13:

հում են գործեր, որոնք կրում են իրենց վրայ անօրոշութեան կնիքը, որոնց մօտենում են և՛ դաշնակցական, և՛ նահանգական ազմինիստրացիաներն ու դատարանները. բայց այնուամենայնիւ, օրէնսդրութիւնը պարզ որոշում է երկու իշխանութիւնների էլ ասպարէզները, և յիստրիչեալ դէպքերը բոլորովին անպիքական չեն, այլ քացառութիւն են կազմում:

Դաշնակցական և նահանգական օրէնսդիր մարմինները թէև միմեանցից անկախ են, բայց նրանց գրութեան մէջ մի միանման մօմէնտ կայ—երկուսն էլ ստանում են իրենց ոլոր սահմանադրութիւնից, երկուսն էլ ստորագրւած են նրան, երկուսի համար էլ այդ սահմանադրութիւնը լիազօրութեան սահմաններ է դրել, երկուսն էլ անկարող են գտնու գալ այդ սահմաններից¹⁾, և միայն ժողովուրդն է, որ կարող է փոփոխել սահմանադրութիւնը: Այդ սահմանները կարող են տարբեր լինել. օրինակ, Շվեյցարիայում դաշնակցական իշխանութիւնը աւելի ուժեղ է, և օրէնսդրութիւնը աւելի լայն (թէև նրան մի նոր սահման դնում է ժողովրդական անմիջական օրէնսդրութիւնը), քան Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներում: Սովորաբար դաշնակցական օրէնսդրութիւնը ընդգրկում է ընդհանուր պետական քաղաքականութիւնը, ինչպէս են՝ արտաքին յարաբերութիւն, ֆինանսներ, հաղորդակցութիւն, զինւորական գործ և զբոսնաց հետ շաղկապած կամ զբոսնաց ընթացքը պայմանաւորող օրէնքադրական ճիւղերը:

¹⁾ Որովէս զի լրիւ լինի կենտրոնական օրէնսդրութեան տարածութեան պատկերը, առաջ կ'ըբերենք այստեղ Միացեալ Նահանգների կօնգրէսի օրէնսդրական իրաւունքները. սահմանադրութեան I յօդւածի § 8-ում թւած են այդ իրաւունքները.

„ Կնդրէսը իրաւունք ունի. նշանակել և հաւաքել մաքսեր, տուրքեր, ակցիւզ, վճարել պարտքերը և միջոցներ ձեռք առնել Միացեալ Նահանգների ընդհանուր պաշտպանութեան և բարեկեցութեան համար. բայց, բոլոր տուրքերը, հարկերը ակցիւզը ամբողջ Միացեալ Նահանգների համար պէտք է միատեսակ լինեն: Փոխառութիւններ անել Միացեալ Նահանգների վարկի միջոցով: Կանոնաւորել վաճառականութիւնը օտար պետութիւնների, գտնապան նահանգների և հնդիկ ցիւղերի հետ: Հաստատել միատեսակ կանոններ նաւորայիկացիայի վերաբերմամբ և միատեսակ օրէնքներ սնանկութեան

Գործադիր իշխանութիւնը և դատարանը նոյնպէս ունեն սահմանադրութեան մէջ որոշած իրաւունքներ և գործունէութեան ասպարէզ¹⁾։ Դաշնակցական պետութիւնների մէջ երեք իշխանութիւնների բաժանումը յաճախ աւելի լայն է տարած, քան կենտրոնացած սահմանադրական պետութիւնների մէջ՝ օրինակ, Միացեալ Նահանգներում կոնգրէսը և գործադիր իշխանութեան ներկայացուցիչը այն յարաբերութիւնների մէջ չեն միմեանց հետ, ինչ որ օրինակ անգլիական պարլամենտը և պրեմիեր—մինիստրը։ Անգլիայում կաբինէնէտը ամբողջովին կախած է ներքին պալատի մեծամասնութիւնից և ինքն էլ գործող ազդեցութիւն ունի վերջինի օրէնսդրական գործունէութեան վրայ, մինչդեռ Ամերիկայում նախագահը ընրուում է ժողովրդից այնպէս, և այնպիսի ժողովրդական անմիջական ներկայացուցիչ է, ինչպէս և կոնգրէսի անդամները, գուցէ դեռ աւելի վստահութիւն է վայելում։ Նախագահը պարտաւոր է

„ ների մասին ամբողջ Միացեալ Նահանգներում։ Իրամ կտրել,
„ որոշել ինչպէս նրա, այնպէս էլ օտար փողերի արժողութիւնը
„ և հաստատել նորմա՝ չափերի և կշռքի։ Միջոցներ ձեռք
„ առնել Միացեալ Նահանգների թուղթ փողերի և դրամների
„ կեղծելու դէմ։ Հիմնել պօստի դրասներակներ և շինել մեծ
„ պօստային ճանապարհներ, խրախուսել գիտութիւնների և օգտա-
„ կար արեւտների զարգացումը, ապահովելով հեղինակներին
„ և գիւտ անողներին որոշ ժամանակով բացառիկ իրաւունք՝ օգ-
„ տելու իրենց երկրից և գիւտերից։ Հիմնել դատարաններ,
„ որոնք կանգնած պէտք է լինեն բարձրագոյն դատա-
„ բանից ցած։ Որոշել, ինչը պէտք է կոչւի ծովային ա-
„ աւազակութիւն, բաց ծովի վրայ կատարած ոճիր, խախ-
„ տումն միջազգային իրաւունքի և դրա համար ենթարկել
„ պատժի։ Յայտարարել պատերազմ, տալ կապերների վկայա-
„ կաններ և թոյլտուութիւններ թշնամուց գերած նաւերից
„ վերադառնալու մասին և հրատարակել կանոններ ծովի և ցա-
„ մաքի վրայ աւարի գրավման մասին։ Հաւաքել և պահել
„ զօրք, բայց այդ բանի համար փողի յատկացնելը երկու

1) Մ. Նահանգների գաշ. գործադիր մարմնի մասին. սահմանադ. յօդ. II, § 2. Դատարան.—յօդ. 111. § 2. Վիէյցարիայում. դաշնակցական խորհրդի իրաւունքները. սահմանադ. յօդ. 102. Դատարան.—յօդ. 110, 111, 112, 113, 114:

դեկլարել կոնգրէսի մշակած օրէնքներով (որոնք veto-ի դէպքումն էլ երկրորդ բարդ քէտարկութեամբ հաստատուում են) և մասնաւոր սահմանադրութեամբ, բայց անմիջական կախում չունի կոնգրէսից և վարում է իւր ներքին վարչական քաղաքականութիւնը համաձայն սահմանադրութեան. նա ինքն օրէնքներ առաջարկել չի կարող, ոչ էլ մասնակցել և ազդել օրէնսդրական գործունէութեան վրայ։ Շնորհիւ այն բանի, որ մինիստրութիւնը անմիջապէս կապւած չէ և կախում չունի կոնգրէսից, ուստի և չի ներկայացնում մի միատեսակ հետեողական քաղաքականութիւն. մինիստրութեան ուղղութիւնը յարմարւում է ոչ թէ կոնգրէսի, այլ նախագահի քաղաքական—կու-

„ տարուց աւելի ժամանակով չպէտք է որոշւի։ Կազմել և
„ պահպանել նաւատորմը։
„ Կանոններ հրատարակել վարչութեան և ցամաքային ու ծո-
„ վային զինեորական սթիբիլ կազմակերպութեան համար։
„ Կարգադրութիւններ անել միլիցիա ժողովելու, դաշնակցու-
„ թեան օրէնքները կատարելու, աստատմութիւնները ճնշե-
„ լու և արշաւանքները յետ մղելու համար։ Միջոցներ ձեռք
„ առնել միլիցիան կազմակերպելու, զինելու, կարգապահութեան
„ մէջ կրթելու և նրա այն մասը դեկլարելու համար, որը կարող է
„ գործադրել Միացեալ Նահանգներին ծառայելու համար,
„ թողնելով ամեն մի նահանգին սպանելը նշանակելը և միլի-
„ իան կօնգրէսի առաջարկած կանոններով կրթել։ Ամեն
„ տեսակ դէպքերում օգտել բացառական օրէնսդրական իշխա-
„ նութիւնից այն շրջանում (ոչ աւելի 10 քառակուսի մղոնից),
„ որը կարող է դառնալ Միացեալ Նահանգների կառավարու-
„ թեան բնակատեղի, երբ մի օրէնքէ նահանգ զիջւում է և կօնգ-
„ րէսը ընդունումէ, այդ և օգտել նոյնպիսի իշխանութիւնից
„ բոլոր այն տեղերի վերաբերմամբ, որ գնւած են մի օրէնքէ
„ նահանգում նրա օրէնսդիր ժողովի համաձայնութեամբ, որ-
„ պէսզի կառուցեն ամրութիւններ, խանութներ, արսենալ-
„ ներ և այլ անհրաժեշտ շինութիւններ։ Հրատարակել ա-
„ մեն տեսակ օրէնքներ, որոնք անհրաժեշտ և տեղի են
„ թէ վերը յիշւած և թէ այլ իրաւունքներից օգտւելու
„ համար, որ այս սահմանադրութեամբ (ընդգծումը մերն
„ է) զրւած են Մ. Նահանգների կառավարութեան, կամ
„ նրա մի որեւէ դեպարտմանին կամ պաշտօնային։ Կան
„ և այլ երկրորդական յօդւածներ. յօդ. IV. § 3 և այլն։

սակցական համոզմունքներին:

Նվէյցարիայում սլաոկերն այլ է. այնտեղ բոլոր պետական հիմնարկութիւնները, թէ օրէնսդրական, թէ գործադիր իշխանութիւնները նոյնպէս սահմանափակած են իրենց իրաւունքների մէջ սահմանադրութեամբ, բայց, բացի դրանից, նրանց պետական գոյնը փոխւում է շնորհիւ չափազանց յաճախ գործադրող ժողովրդական օրէնսդրութեան (րեֆերենդում, նախաձեռնութիւն, veto): Հիմնական օրէնքները չեն կարող փոփոխւել առանց ժողովրդական ձայնատուութեան, հետեւաբար կանտոնների և դաշնակցական իշխանութեան յարաբերութիւններ սրուողը, ֆէդէրատիւ սկզբունք պահպանողը, ինքը ժողովուրդն է: Ներքին այդ գերագոյն իրաւունքի, Նվէյցարիայում թէ գործադիր և թէ մանաւանդ օրէնսդրական իշխանութիւնները երկրորդական դեր են կատարում: Այստեղ արդէն չկայ (չնայած ֆէդէրատիւ կազմի) իշխանութիւնների այնպիսի խիստ բաժանումը և անկախութիւն, որ մատնացոյց արինք Միացեալ Նահանգներում: Դաշնակցական խորհուրդը (գործադիր մարմինը) բաւական բազմատեսակ ֆունկցիաներ ունի, բայց դաշնակցական ժողովը (օրէնսդիր մարմին) միշտ յարմարութիւն և իրաւունք ունի հսկելու նրա գործունէութիւնը, թէև չնորհիւ յիշած ժողովրդական ձայնատուութեան՝ պետական քաղաքականութեան բոլոր ճիւղերն էլ կորցըրել են իրենց մեծ նշանակութիւնը և հետաքրքրութիւնը: Այսպիսով դաշնակցական սխառմը, որ Ամերիկայում սահմանադրութեան պաշտպանութեան տակ է գտնւում, այստեղ բացի դրանից իր մանրամասնութիւնների մէջ իսկ պէտք է ժողովրդի հաւանութիւնն ըստանայ: Այստեղից թերեւ եզրակացնէին, որ կենտրոնի և նահանգների յարաբերութիւնները ֆէդէրատիւ պետութիւնների մէջ անփոփոխ են. սակայն դա թիւրիմացութիւն կը լինէր. ժողովուրդը, որ առաջ է բերել ֆէդէրատիւ պետական յարաբերութիւն, ինքն էլ սահմանել է միջոցներ այդ տարաբերութիւնները փոփոխման ենթարկելու և նոյն իսկ ամբողջ սահմանադրութիւնը փոխելու: Ամերիկայում որոշ պատմական հանգամանքներ այդ հարցը աւելի են բարդացրել, քան միւս դաշնակցական երկրներում: Այնտեղ կենտրոնական իշխանութիւնը միշտ կապածի է ենթարկւած եղել ժողովրդի կողմից, և հէնց սկզբից նրան մօտեցել են կանխակալ կարծիքով, թէ նա ձգտելու է ստեղծել նախկին անգլիական ճնշող յարաբերութիւնները նահանգների հետ, թէ նա ձգտելու է իր իշ-

խանութիւնը դարձնել անսահման: Սե Նահանգական պատերազմի ժամանակահատիւը պատգամաւորները 1787 թիւ Ֆիլադելֆիայի համագումարում, ուր ուրազուեց Միացեալ Նահանգների սահմանադրութիւնը, այնպիսի պայմաններ մշակեցին կենտրոնական կառավարութեան համար, որ նա, նախ գործնականապէս շատ ուժեղ չլինի (նախագահի ժողովրդական ընտրութիւն, իշխանութիւնների ծայրայեղ բաժանում, անկախութիւն և այլն) և յետոյ՝ իրաւաբանօրէն դժարութեամբ կարելի լինի փոփոխել սահմանադրութիւնը, մանաւանդ այն կետերը, որոնք վերաբերում են դաշնակցութեան և տեղական իրաւունքներին:

Սահմանադրութիւնը փոփոխելու համար հետեւեալ օրէնքն ենք կարգում... «Եթէ երկու պալատի անգամներ յերկու երրորդականը կարեւոր է գտնում, կօնգրէսը պարտաւոր է առաջարկել սրբազրութիւններ ներկայ սահմանադրութեան մէջ, կամ բոլոր նահանգների երկու երրորդականի օրէնսդրական ժողովների խնդրով պէտք է հրաւիրի համագումար սրբազրութիւնների առաջարկելու համար, որոնք երկու գէպքում էլ պարտաւորիչ ոյժ կունենան իբրեւ այս սահմանադրութեան բաղադրիչ մասեր, եթէ կհաստատուեն բոլոր նահանգների երեք քառորդի օրէնսդրական մարմինների, կամ համագումարի կողմից, որովհետեւ թէ այն և թէ միւս հաստատման, միջոցը կարող է առաջարկել կօնգրէսի կողմից . . . բայցոյ մի նահանգ առանց իւր ցանկութեան չպէտք է զրկւի միւսների հետ հաւասար իրաւունքից ձայն ունենալու սենատում:»¹⁾

Այս է երկի պատճառը, որ, չնայած հարիւր տասնեօթ տարեայ գոյութեանը սահմանադրութեան հիմնական կետերի մէջ շատ քիչ փոփոխութիւն է տեղի ունեցել: Նշած փոփոխութիւններն էլ վերաբերում են աւելի քաղաքական, գեոքրատական-սօցիալական հարցերին: Նոր մտցրած փոքրաթիւ յուլածների ճնշող մեծամասնութիւնը ընդհանուր գեոքրատական հարցեր են չօչափում՝ անձի, բնակարանի անձեռնմխելիութիւն (յօդ. IV, V), երգեհանների դատարան (յօդ. VI), ճորտութեան վերացումը (յօդ. VIII), և միայն X յօդածը վերաբերում է դաշնակցութեան և նահանգների յարաբերութեանը, բայց հէնց նա էլ, ինչպէս երևում է մոքից²⁾, ա-

1) Սահմանադրութեան յօդած V

2) X յօդածը, այն իրաւունքները, որ սահմանադրութեամբ չեն դրած Միացեալ Նահանգներին և չեն առնւած նահանգներից, պատկանում են նահանգներին, կամ ժողովրդին».

ւելի կարգաւորում է այդ հարաբերութիւնները, թիւրիմացութիւն-
ների սուռն է առնում, քան թէ սկզբունքային փոփոխութիւն է
մտցնում սիստեմի մէջ:

Անմիջական օրէնսդրութեան բացակայութիւնը թէ ամբողջ
շահակցութեան վերաբերող հարցերում և թէ նահանգների
պրակտիկայի մէջ բարդացրել է սահմանադրութեան փոփոխման
հարցը: Այդպէս չէ նվէյցարիայում և Աւստրալիայում: Նվէյցարիայում
ոչ միայն հիմնական, այլ և սովորական ընթացիկ օրէնսդրութեան
մէջ ժողովուրդը վճռողական դեր ունի: Իաշնակցական սահմանադ-
րութեան փոփոխման անհրաժեշտութեան վերաբերմամբ կայ երկու
տեսակ ճանապարհ. կամ դաշնակցական ժողովը (կենտ. օրէնսդիր
մարմինը) առաջարկում է նվէյցարիայի ժողովրդին որոշել նախօ-
րօք այն հարց, թէ հարկաւոր է փոփոխութիւն մտցնել, թէ ոչ. դրական
պատասխանի դէպքում կարող են առաջարկել նախագծեր թէ
օրէնսդրական մարմնի և թէ 30000 քաղաքացիների կողմից. կամ
փոփոխման անհրաժեշտութիւն յարուցանողը լինում է 50000
նվէյցարիացի քաղաքացիների ձայնը, և գործը ընթանում է վերև
յիշած ճանապարհով: Փոփոխութիւն մտցնող նվէյցարիայի քաղա-
քացիների և կանտոնների պարզ մեծամասնութիւնն է¹⁾:

Այդպիսով, անտարակոյս, Նրէյցարիայի պետական կազմը
աւելի է վայելում ժողովրդի վստահութիւնը, քան մի որևէ
այլ երկրի կազմ:

Աւստրալիայի դաշնակցական յարաբերութիւնները (որոնց մա-
սին յետոյ կ'ստանանք) փոփոխելու համար մօտաւորապէս նոյնն է
հարկաւոր: Սահմանադրութեան § 128 ասում է, որ դա կախած է
«օրէնքի նախագծի ընդունելուց երկու պալատների²⁾ բացարձակ
մեծամասնութեան կողմից և ներկայացուցիչների պալատի ընտրու-
թիւններին ձայն տալու իրաւունք ունեցող ընտրողների հաւանու-
թիւնից»:

Սա արդէն աւելի հեշտ է, թէև ոչ այնքան արդարացի, որքան Նվէյ-
ցարիայում է, ուր այդ փոփոխութիւնը կարող է տեղի ունենալ ա-
ռանց դաշնակցական օրէնսդիր մարմնի հաճութեան, միայն քաղա-
քացիների որոշ թւի ցանկութեամբ և առ աջարկութեամբ:

1) Սահմ. յօդ. 89, 118, 119, 120, 121:

2) Դալսին գտնում է, որ կոն դէպքեր երբ բաւական է միայն մէկ պալատի
ընդունելը և ընտրողների հաւանութիւնը:

Բայց կայ բացի ժողովրդից և մի այլ ինստիտուտ, որ դրաւում
է կենտրոնի և նահանգի յարաբերութիւնների (երկրորդական, սահ-
մանադրութիւնից բխող) պարզաբանութեամբ և աւելի հեշտու-
թեամբ և անաչառութեամբ է լուծում երկու իշխանութիւնների
մէջ առաջ եկած տարաձայնութիւնները, քան կարող են անել իրենք
օրէնսդիր մարմիններն անմիջապէս: Իս դաշնակցական դատարանն
է: Միացեալ Նահանգներում նա մեծ դեր է կատարում. քն-
նում է այն օրէնսդրական շփոթները, որ կարող են տեղի ու-
նենալ և տեղի են ունենում նահանգների և դաշնակցական իշխա-
նութիւնների մէջ. նա կոչւած է բացատրելու սահմանադրութիւնը:
Այլի առաջ ունենալով դաշնակցական սահմանադրութիւնը և նահանգ-
ների սահմանադրութիւնները, նա հսկում է, որ ոչ դաշ. և ոչ նա-
հանգների իշխանութիւններն իրենց լիազօրութիւնների սահմաններից
դուրս չգան: Հեղինակաւորութեան տեսակէտից, ինչպէս ճշմարիտ
նկատում է Ջեմս Բրայսը, Միացեալ Նահանգներում կայ չորս տե-
սակի օրէնք. դաշ. սահմանադրութիւն (այսինքն հիմնական օ-
րէնք), այդ սահմանադրութիւնից բխող օրէնքներ կամ յօդւածներ,
նահանգական սահմանադրութիւններ և նահանգական յօդւածներ¹⁾:
Դատարանը՝ կօնֆլիկտ եղած դէպքում՝ քննում է և երկու հակասող
օրէնքները դասաւորում այս հերթի համաձայն, իսկ դրանից ար-
դէն պարզում է, թէ որ կողմը պէտք է տեղի տայ: Իհարկէ, գըլ-
խաւոր պայմանն այն է, որ օրէնքը համաձայն լինի դաշ. սահմա-
նադրութեանը: Դաշնակցական դատարանն ունի իր ստորաբաժա-
նումները նահանգներում, որ նահանգական դատարանների կողքին
զբաղւում է իւր սեփական գործերով: Իաշնակցական դատարանի
իրաւասութեան սահմանները տարածւում են դաշ. օրէնսդրութեան
ազդեցութեան սփերայի վրայ. իհարկէ, կարող է պատահել, որ
նահանգական դատարանն էլ քննի այնպիսի գործեր, որ միջնահան-
գական և դաշնակցական հարցեր են չօչափում, բայց նրանից կարե-
լի է գործը տեղափոխել դաշ. դատարանը վերջնական լուծումն
ստանալու համար¹⁾:

1) Սահմանադրութեան յօդ. III). մաս 2-դ պատմումէ դաշ. դատարա-
նի իրաւասութեան մասին. «դատաստանական իշխանու-
թիւնը պէտք է տարածւի բոլոր դործերի վրայ... որոնք

2) Ջեմս Բրայս. Америка. республика. I հատոր, էրես 274:

կարեւորագոյնն այն է, որ դատարանն անկախ է օրէնսդրական իշխանութիւնից և կարող է թէ նահանգական և թէ դաշ. օրէնսդրական մարմինների ակտերը յայտարարել հակասող սահմանադրութեանը և գործադրութեան համար անընդունելի: Այս բոլորը ցոյց է տալիս, որ Մ.—Նահանգներում իշխանութիւնները (օրէնս. (գործադիր) ստորադասւած են սահմանադրութեանը և իրենց ոյժը հէնց նրանից են ստանում: Մինչդեռ Անգլիայում պարլամենտը վայելում է բացարձակ իշխանութիւն, որի համար հիմնական և երկրորդական օրէնքների տարբերութիւն չ'կայ և իբր թէ արտայայտում է իւր մէջ ամբողջ անգլիական ժողովրդի կամքը, որը 'Նալսիի սրամիտ նկատողութեամբ, կարող է նոյնքան հեշտութեամբ փոփոխել հիմնական օրէնքները, որքան և ատամնաբոյժներին վերաբերող կանոնները.—Ամերիկայում նոյն կենտրոնական օրէնսդրական ժողովը զուրկ է այդպիսի սովորեն իտեղից և միշտ դեկավարւում է սահմանադրութեամբ, իսկ վերջ ի վերջոյ ժողովրդի արամադրութեամբ: Այս է պատճառը, որ Ամերիկայի Մ.—Նահանգներում հասարակական կարծիքը բոլորովին այլ նշանակութիւն ունի, քան Սերպայում:

Շվեյցարիայում դաշնակցական դատարանը, ինչպէս մէկ անգամ յիշեցի, նոյն նշանակութիւնը չունի դաշնակցութեան և կանտոնի յարաբերութիւնները պարզելիս, քանի որ այդ գործին ակտիւ կերպով մասնակցում է դաշնակցական խորհուրդը (գործադիր արմինը), և, ամենագլխաւորն է վերջ ի վերջոյ այդ հարցերը վճռում են ժողովրդական անմիջական ձայնաւոյնութեամբ:

« կարող են առաջ գալ այս սահմանադրութիւնից, Մ.—Նահանգների օրէնքներից և այն պայմանագրերից, որոնք ընդունւած են կամ կարող են ընդունւել Մ.—Ն. կողմից. բոլոր գործերի վրայ, որոնք վերաբերում են ղեկավարներին, այլ և լիազօրներին և հիւպատոսներին. բոլոր գործերի վրայ, որոնք վերաբերում են և ծովային վարչութեանը, ծովային դատավարութեան այն, դատերին, որտեղ դատող կողմերից մէկը Մ.—Նահանգներն են, երկու կամ աւելի նահանգների մէջ տեղի ունեցող դատերի վրայ այս և մի այլ նահանգի քաղաքացիների մէջ ծագած դատերի վրայ. երկու նահանգների քաղաքացիների մէջ... նահանգի կամ նրա քաղաքացիների մէջ մի կողմից և օտար պետութիւնների կամ նրանց քաղաքացիների կամ հպատակների՝ միւս կողմից:

Այս տեսակէտի վրայ կանգնելով, Ձէմա Բրայսն ասում է. «Ներքայտ»
 « ցիները սովորաբար ենթադրում են, որ Ամերիկական
 « դատարանի գործունէութիւնը կարելի է և անհրաժեշտ է միայն
 « ֆէդէրատիւ կառավարչական սխտեմի վերաբերմամբ».
 « Բայց այդ ենթադրութիւնը սխալ է: Հիմնական օրէնքի և
 « աւելի ստորին կարգի օրէնքների միջև եղած տարբերութիւնը
 « կարող է գոյութիւն ունենալ և կառավարչական այն
 « սխտեմի վերաբերմամբ, որը հիմնւած է միութեան սկզբուն
 « քի վերայ: Նա գոյութիւն ունէր մինչև 1776 թիւը բոլոր
 « 13 գաղութներում, գոյութիւն ունէր և 1776-ից մինչև
 « 1789 բոլոր 13 նահանգներում, գոյութիւն ունի և այժմ
 « բոլոր 38 նահանգներում: Սև չի էլ կարելի ասել, որ ամերիկական
 « դատարանի վերև յիշւած պարտականութիւնները
 « կազմէին դաշնակցական կառավարչական սխտեմի էական
 « անհրաժեշտութիւնը որովհետև, կարող էր գոյութիւն ունենալ
 « և այնպիսի ֆէդէրացիա, որի մէջ կենտրոնական կամ
 « ազգային օրէնսդրական ժողովը տեսականապէս նոյնքան
 « զօրեղ լինէր, որքան բրիտանական պարլամենտը. որովհետև
 « հետև կօնֆէդէրացիայի բաղադրիչ մասերը կարող են վրաստան
 « լինել, որ, պահպանելով իրենց համար ընտրողների
 « իրաւունքը, նրանք կ'իշխեն օրէնսդիր ժողովի վրայ:
 « Շվեյցարիայի օրինակը ցոյց է տալիս, որ ամերիկական սխտեմ
 « ամբողջի կարելի համարել դաշնակցական կազմակերպութեան
 « միակ հնարաւոր օրինակը:»

Մենք դեռ աւելին կ'ասենք: Պարլամենտի հզօրութեան կարելի չկայ, բայց ինքը ժողովուրդը պէտք է հզօր լինի, անսահման իրաւունքներ ունենայ օրէնսդրութեան վերաբերմամբ: Ժողովրդական անմիջական օրէնսդրութեամբ ոչ միայն վերանում է դատարանի այդ արտակարգ դերը, այլ և անհրաժեշտութիւնն՝ պալատի սենատի ղեկավարում չի նոյն իսկ վերին նահանգների իրաւունքները պահպանելու վերաբերմամբ: Դաշնակցական պետութեան ընդլայնում է, որ սահմանադրութեան այն կէտերը, որ վերաբերում են նահանգի և կենտրոնական կառավարութեան լիազօրութիւնների սահմաններին, փոփոխման ենթարկւեն նահանգների մեծամասնութեան համաձայնութեամբ:

Իհարկէ, սենատը (վերին պալատը) կըկորցնի իւր բացասական

արժէքը ժողովրդավարութեան տեսակէտից, եթէ նախ ընտրելի նոյն դեմօկրատիկ սկզբունքով, ինչպէս և պատգամաւորների պալատը¹⁾, և երկրորդ՝ ձայնի իրաւունք ունենայ միայն նահանգների և կենտրոնի լիազօրութիւնները չօչափող հարցերում: Բայց այդ դէպքում անհրաժեշտութիւն էլ չկայ նրան ժողովելու. նահանգների մէջ ժողովրդական անմիջական օրէնսդրութիւնը չատ աւելի հեշտ կարտայայտի քաղաքացիների տրամադրութիւնը սահմանադրութեան վերև յիշած՝ ինչպէս և բոլոր կէտերի վերաբերմամբ: Այս մասին մենք դեռ առիթ կուենենանք խօսելու:

Գործադիր մարմնի անկախութիւնը օրէնսդրականից (իշխանութիւնների ծայրայեղ բաժանումը) նոյնպէս ֆէդէրալիզմի անհրաժեշտ յատկանիշը չէ կազմում: Շվէյցարիայի օրինակը, ինչպէս տեսանք, գալիս է ասպցուցելու հակառակը. այնտեղ դաշնակցական խորհուրդը իրաւաբանօրէն կախած է օրէնսդիր մարմնից և նրանից էլ ընտրւում է²⁾ և ոչ թէ Մ. Նահանգների նախագահի պէս ժողովրդից ընտրւում է լայն ինքնուրոյնութիւն վայելում: Նա ասացի, թէ ինչո՞ւ Շվէյցարիայում կառավարչական մարմինները կորցրել են իրանց վճռողական նշանակութիւնը և ամբողջ հետաքրքրութիւնը կենտրոնացել է օրէնքի իսկական աղբււր-ժողովրդի վերայ: Բայց մենք կարող ենք մի այլ աւելի աչքի ընկնող օրինակ բերել, ասպցուցանելու, որ դաշնակցական պետութեան մէջ կարող է գոյութիւն ունենալ անգլիական միւնիստրութեան նման գործադիր իշխանութիւն: Իսկ Աւստրալիայի դաշնակցութիւնն է:

Եթէ թողենք անուշադիր մի առ ժամանակ Մեծ Բրիտանիայի և Աւստրալիայի մէջ պահպանող, որ արտայայտւում է գեներալ նահանգապետներ նշանակելու մէջ, որոնց իշխանութիւնը, ինչպէս և իւր անգլիական թագաւորի իշխանութիւնը և ազդեցութիւնը պետական կեանքի վերայ անւանական է, Աւստրալիան երևան կգայ իբրև մի դաշնակցական պետութիւն: Բայց հակառակ Ամերիկայի Մ. Նահանգների և մասամբ Շվէյցարիայի օրինակին, այստեղ չկայ օրէնսդրական և գործադիր իշխանութիւնների բաժանում և անկախութիւն: Կարենաւոր ընտրւում է պարլամենտի մեծամասնութիւնից

1) Օրինակ, ինչպէս Աւստրալիայում էր վերջին ընտրութիւնների ժամանակ. սենատի դաժնը աւելի դեմօկրատիկ էր, քան ներքին պալատինը:

2) Բայց նա չի կարող հրաժարեցնել շաշ. խորհրդի անգամներին մինչև նրա ժամանակը լրանալը, այդ պատճառով էլ է դաշ. խորհուրդն ընդունած է անւանել կիսապարլամենտական գործադիր հիմնարկութիւն:

և նրան պատկանող անգամներից: Այդ միւնիստրութիւնը իւրացրել է և անգլիական սովորութիւնը ցրել և հրաւիրել պարլամենտը (և մինչև անգամ սենատը¹⁾), մտցնել օրէնքների նախագծեր ի հաստատութիւն, ներկայ ինեղ պարլամենտական նիստերին, կարգեր՝ որ բոլորովին բացակայում են Ամերիկայում: Շվէյցարիայում էլ թէև դաշնակցական խորհուրդը յիշակում է նախագծեր և առաջարկում դաշնակցական ժողովին, բայց նա այստեղ չափազանց կրաւորական դեր է խաղում, նա նոյն իսկ պարտական է իւր համոզմունքների հետ չհաշտուող նախագծեր մշակել և օրէնսդիր ժողովի նիստում դուրս գալ այդ նախագծի դէմ. այնտեղ դաշ. խորհուրդը մի տեսակ պաշտօնեայ է, իսկ Աւստրալիայում միւնիստրութիւնը դեկլավարում է օրէնսդիր մարմնի աշխատութիւնները: Այդպիսի մի կատարեալ դաշնակցական երկրում երկու իշխանութիւնները կապած են միմեանց հետ. կարենաւոր ստանում է իր ոյժը պարլամենտի մեծամասնութիւն կազմող կուսակցութիւնից և ընկնում է նրա հետ, կամ նրա վստահութիւնը կորցնելուց յետոյ. իսկ և իսկ Անգլիայի կարենաւոր պէս:

Աւստրալիայում ոչ միայն գործադիր իշխանութիւնը, այլ և օրէնսդրականը խիստ կերպով տարբերւում է Ամերիկայի մեծ ֆէդերացիայի կօնգրէսից և ցոյց է տալիս որ վերջինը չի կարելի տիպ համարել առհասարակ դաշնակցական օրէնսդիր մարմնի: Առաջին՝ Աւստրալիայի պարլամենտի իրաւունքները տարածւում են սահմանադրութեան մի քանի կէտերի վրայ (ի հարչէ ոչ այն կէտերի, որոնք նահանգների և իւր իրաւունքների սահմանադիմ են որոշում), և իւր սովորական օրէնսդրական ճանապարհով նա կարող է փոփոխել այդ կէտերը: Սահմանադրութեան 51 յօդ. սահմանադ. լրաւունքները թւելիս § 36-ում տոււմ է. «Այն ամենը, ինչ որ կազմում է ներկայ սահմանադրութեան որոշումների օրինակ, մինչև որ պարլամենտը այլ կերպ կտնօրինէ». և երկրորդ՝ նա չունի կօնգրէսի թուրութիւնը օրէնսդրական գործերում, կօնգրէսի պէս երկուութիւն (սենատ և պատգամաւորների պալատ):

Կօնգրէսում պատգամաւորների պալատը չատ դէպքերում աւելի թոյլ է գործում, քան սենատը. մի հանգամանք, որ ունի գուտ տպեցիֆիկ ամերիկական պատճառներ. այդ բանը չի նկատուում նաև

1) Дайси. Основы госуд. права Англии. стр. 586.

կան մարմինը, որոնց կազմը, ընտրելու սխեման որոշողը ինքը նահանգն է: Բոլորը հանրապետութիւններ են (և իրաւունք էլ չունեն այլ ձև մտցնելու). դաշնակցական կամ ազգային¹⁾ կառավարութիւնը հետեւող կազմն ունի. օրէնդրական ժողով կամ կօնգրէս, որ բաղկացած է երկու պալատից՝ ա) սենատ, որ կազմւած է նահանգներէ ներկայացուցիչներէ (երկու-երկու ամէն մէկից), որոնք ընտրուում են 6 տարով և որոնց կազմը երկու տարին մէկ անգամ նորոգւում է մի երրորդական մասով, և բ) ներկայացուցիչների պալատ, որի անգամներն ընտրուում են երկու տարով բոլոր նահանգներից արդէն իւրաքանչիւր նահանգի ազգաբնակչութեան թւի համեմատ: Այդ երկու ընտրութիւններն էլ կատարուում են նահանգների սահմանած ընտրողական օրէնքների համաձայն և նրա վարչական միջոցներով: Կօնգրէսը, որի օրէնսդրական իրաւունքները սահմանափակւած են սահմանադրութեամբ, անմիջական կապ չունի գործադիր իշխանութեան հետ, որի ներկայացուցիչը Մ.-Նահանգների նախագահն է: Սա իւր փոխ-նախագահի հետ ընտրուում է ժողովրդի կողմից չորս տարով. ընտրութիւնները երկատիճան են: Նախագահի իշխանութիւնը բաւական լայն է. նա Մ.-Նահանգների բոլոր գործերի հրամանատարն է. նա է նշանակում բոլոր պաշտօնականներին, բարձրագոյն դատաւանի անդամներին սենատի համաձայնութեամբ. արտակարգ դէպքերում նա զուամարում և յետաձգում է կօնգրէսի ժողովները: Նա կարող է կօնգրէսի մշակած օրինագծերին հաւանութիւն չտալ, որոնք միայն երկրորդ քննարկութիւնից յետոյ ^(2/3 մեծամասնութեամբ) միայն երկրորդ քննարկութիւնից յետոյ ^(2/3 մեծամասնութեամբ) անկախ նրանից օրէնքի ոյժ են ստանում: Այն նախագահը, ոչ նրա միջնորդները ներկայ չեն լինում կօնգրէսի ժողովներին և միայն գրաւոր կերպով թող յարաբերութիւն են պահպանում: Գործադիր իշխանութիւնն ունի իւր բոլոր ստորաբաժանումները նահանգներում: Կաշնակցական դատարանը կազմւած է բարձրագոյն դատարանից և նրա ստորաբաժանումներից. արանց պարտականութիւնների մասին խօսել ենք իւր տեղում: Գատաւոր-

1) Թէ որքան Մ.-Նահանգների ժողովուրդները իրենց մի ազգ են համարում նոյն խոսքով պետական մտքով, է Զէմա Բրայսի բերած հետեւեալ հետաքրքիր դիտարկումը. Ամերիկայի բոլորքալ կիկոնցու եպիսկոպոսները իրենց համաժողովում պատարագի համար մի նոր աղօթք էին ուղում աւելացնել, որ մէկի առաջարկութեամբ պէտք է սկսել արարչէս. «Տէր, ողորմեա մեր ազգին. բայց ծխականները բողոքել էին այդ դարձածի դէմ, որ շնչում է ազգային միութեան սկզբունքը և դարձածը փոխել էր այսպէս. «Տէր, ողորմեա այս Միացեալ-Նահանգները» Զէմա Բրայս, ի. երես 12:

ները անփոփոխելի են և միայն կարող են դատի ենթարկուել: Սահմանադրութեան փոփոխման մասին խօսել է: Ամբողջ պետութեան մէջ տիրում է ժողովրդի գերիշխանութեան գիտակցութիւնը և հասարակական կարծիքի ծանրութիւնը. կոնֆլիկտները իշխանութիւնների մէջ սակաւաթիւ են գուցէ հէնց այդ պատճառով: Պետութիւնը, եթէ ազատի մի քանի վարչական թերութիւններէ, լայն դեմօկրատիայի պատկեր կենեկացնի:

Շվեյցարիան, որ բաղկացած է 22 կանտօններից իւր դեմօկրատիական պետական կարգերը մշակել է շատ հին ժամանակներից. Նապօլէօնի աշխարհակալութիւնը խախտեց ժամանակաւորապէս այդ կարգերի նօրմալ զարգացումը, որ նորից սկսեց 48 թւի տնկատար դաշնակցութեամբ և վերակազմեց 72-ին, երբ մտցրեց դաշնակցութեան մէջ ժողովական անմիջական օրէնսդրութեան իրաւունքը (referendum), որ մինչև այդ ժամանակ իւր երեք ձևերով (referendum, veto, նախաձեռնութիւն) գործադրուում էր միայն կանտօններում:

Կանտօնների մասին չենք խօսի, բոլորն էլ ի հարկէ հանրապետութիւններ են. օգտւում են զանազան ձևերով ժողովրդական օրէնսդրութեամբ, շնորհիւ մանաւանդ իրենց փոքրաթիւ ազգաբնակչութեան, որ յաճախ մի քանի տասնեակ հազարից չի անցնում:

Կաշնակցական օրէնսդիր ժողովը (դաւնակցական ժողով) բաղկացած է երկու պալատից՝ կանտօնական խորհուրդ և ազգային խորհուրդ: Կանտօնական խորհուրդը (Մ.-Նահանգ. սենատը) հաւաքել է կանտօնների ներկայացուցիչներին երկու-երկու ամենից. սա, ինչպէս յայտնի է, այն խոշոր դերը չի խաղում պետութեան կեանքում, ինչ որ սենատը Ամերիկայում: Ազգային խորհուրդն ընտրուում է բոլոր կանտօններից ազգաբնակչութեան թւի համեմատ: Սրանց օրէնսդրական գործունէութեան մասին խօսել է: Ընտրուում է դաշ. ժողովը երեք տարով: Աւելի հետաքրքիր է դաշնակցութեան գործադիր մարմինը—դաշ. խորհուրդը: Սա ընտրուում է դաշ. ժողովի կողմից, երբ նա առաջին անգամ հաւաքւում է խառը, երկու պալատների կողմից, բաղկացած է եօթ հոգուց, որոնցից մէկը համարուում է թէ՛ խորհրդի և թէ՛ Շվեյցարիայի նախագահ: Խորհրդի գործունէութիւնը շատ բազմառիակ է. նաև վարչութեան գլուխ է, և շատ դէպքերում բարձրագոյն գատարական ինստանցիա է: Նա հսկում է կանտօնական սահմանադրութիւնների և օրէնքների օրինականու-

իր մտքի փրկացիաներով, և պատմութիւնը չի տալիս ասականորոնացման երկու օրինակներ:

Նախ և առաջ հարկաւոր է պարզել, թէ այստեղ ինչպէս ենք հայկանում ասականորոնացումը: Արդո՞ւ է լինել երկու տեսակէտ այդ հարցի վերաբերմամբ: Արեւի է ընդունել ասականորոնացումը մի ընդհանուր հասկացողութիւն, ընդհանուր պետական կառուցութիւն. առաջին աստիճանները կկազմեն վարչական ասականորոնացումը (նշանակէ իր աստիճաններով), որին կհետեւն օրէնսդրական ապակետրոնացման զանազան աստիճանները, և սակաւաթիւ չեն այն գէտքերը, որք միայն վարչական ասականորոնացման կողմնակիցները թիւրիմացութեան մէջ են թողել հասարակութեան անպատրաստ շրջանները ասականորոնացման և մանաւանդ «ինքնավարութեան» վերաբերմամբ:

Վարչական ասականորոնացումը օրէնսդրականի նախընթաց աստիճանը համարել, անհիմն է այն հասարակ պատճառով, որ թէ իրաւաբանօրէն և թէ լոգիկապէս օրէնսդրական ֆունկցիան պէտք է կանխի վարչականին, դործադրականին, որը առաջինի կիրառման, արտայայտութեան պրօցեսն է միայն. իսկ պրօցեսը չիթիւն, կամ հետևողական կապով կապել նրա բովանդակութեան հետ, քաղաքական այսպէս ասած, սուբստանցիայի հետ չի կարելի և ոչ մի գէտքում:

Ի հարկէ, դեմօկրատիզացիայի տեսակէտից չպէտք է լինի մէկը առանց միւսի. բայց հէնց տեղական օրէնսդրական դործունէութիւնը անհրաժեշտ կդարձնի տեղական վարչական ինքնուրոյնութիւնը, որովհետեւ կենտրոնական կառավարութեան օրէնքներ կիրառող վարչական հիմնարկութիւնները անընդունակ կլինին տեղական օրէնսդրութեան յարմարել: Բայց այդ կենտրոնական օրէնսդրութիւնը կիրառելու համար ինչքան էլ ասականորոնացած վարչական, «ինքնավարական», հիմնարկութիւններ առաջ գան մինչև համայնքի և խմբակի ինքնավարութիւնը, դրանք այնուամենայնիւ իրաւաբանօրէն շատ հեռու են քաղաքական գոյն կրող օրէնսդրական ասականորոնացումից: Սա գուցէ անհրաժեշտութիւն դառնայ, և ընդունել, բայց դա մի անգամ ընդունած կենտրոնացման սկզբունքի խախտումը կլինի:

Պետութեան թէ վարչական և թէ օրէնսդրական ասականորոնացումը ունի իր խոր արմատը պատմութեան մէջ ձգած: Ասականորո-

նացման սկզբունքը այլ, աւելի պրիմիտիւ պետական հասկացողութեամբ, ինչպէս տեսանք, գոյութիւն ունէր հին աշխարհում (սիւզերէն—վաստակական յարաբերութիւն), պահել է մինչև եւրոպական ար-սօլիտիզմի յաղթանակը ֆեոդականութեան վրայ, որով յաղթանակել է պետութեան կենտրոնացման դադափարը ժամանակակից մարդով: Բայց հէնց այդ կենտրոնացումը, նրա պրօցեսը ապացուցեց, որ առաջինը բաւի իսկական մարդով ոչ մի տեղ կենտրոնացումը կատարեալ տիրապետութիւն չի արել և ինքնավարութիւնը չի վերացել, այլ գոյութիւնը պահպանել է չճանաչած անհրաժեշտութեան այս կամ այն այլանդակած ձևով: Այս կենտրոնացման կողմնակիցները կամեցան վարչական ինքնավարութիւն ճանաչել և հաշտեցնել քաղաքական կենտրոնացման հետ:

Այդ բանն արդէն եւրոպական շատ երկրներում կիրառել է: Բայց ընդառաջ գնալով (կամ ստիպւած լինելով դնալ) տեղական պահանջներին, նրանք անհրաժեշտօրէն ծանօթացել են և մի այլ պահանջի հետ, որ արդէն ընդունւած պետական դադափարին հակասում է: Եւրոպական երկրներում մեծ պետութիւններ առաջ բերելու տենդենցի հետ զուգընթացաբար, և մանաւանդ այս սկզբունքի որոշ չափով իրականանալուց յետոյ առաջ է եկել մի այլ տենդենց. քաղաքական կեանքը, նրա Փորձալ արտայայտութիւնները դարձնել ոչ միայն կենտրոնի, այլև ամբողջ պետութեան և նրա բոլոր տարրերի սեփականութիւն. երկիրը իր ամբողջ բարդ ֆիզիօնոմիայով պէտք է անդրադառնայ պետական կազմի և օրէնսդրութեան վրայ, իսկ դրա համար միանգամայն անընդունակ է կենտրոնացումը:

Այժմ, կարծում եմ, պարզ կլինի, թէ վարչական և քաղաքական ասականորոնացման¹⁾ մէջ ինչպիսի հետեւողականութիւն կայ. այդ կապը այսպէս ասած պատմական է և չի իրաւարանական և լօգիկական:

Ներկար կանգ առնել վարչական ասականորոնացման վրայ մեր նպատակից դուրս է:

Այդ իսկ ասականորոնացումը ունի զանազան աստիճաններ, նայած թէ կենտրոնական կառավարութիւնը որքան է միջամտում և ազդում ինքնավարութեան վրայ: Արեւի է ստեղծել նոյն իսկ այն-

1) Ներկայ ուստական նախնիները իրենց սատրապներով այդպիսի լայն «ասականորոնացում» են ներկայացնում:

կան մի քանի օրինակներ (ի հարկէ պատմական-փորձական մեթո-
դով, առանց յաւակնութիւն ունենալու իրաւաբանական-քաղաքա-
կան բացարձակ հասկացողութիւններ տալու: Օրինակ, ինչ կատեղո-
րիայի վերածել ներկայ Եղգաս-Լօտարինգիայի անորոշ ինքնավարու-
թիւնը¹⁾: Սկզբում դեռ միայն կայարութեան պրովինցիան էր հա-
մարում, առանց որ և իցէ իրաւունքներ ունենալու: Իսկ այժմ գոյ-
ութիւն ունի շատ խառը դրութիւն: Գաւառում ստեղծւած է մի
ներկայացուցչական մարմին (Landesausschuss), որ ունի, օրէնսդրա-
կան նախաձեռնութեան իրաւունք, իսկ օրէնսդիրն է կայսրը դաշ-
նակցական խորհրդի (գերմանական) և Landesausschuss-ի համաձայ-
նութեամբ, ուրեմն օրէնսդրութիւնը միաժամանակ և՛ կենտրոնա-
կան կառավարութեան, և՛ գաւառական ներկայացուցչական մարմնի
միջոցով. դեռ գաւառական չէ, Ռէյխստագն էլ գաղնակցական
խորհրդի հետ միասին ժամանակ առ ժամանակ կարող է խառնել
Եղգաս-Լօտարինգիայի գործերում. եթէ սրա վրայ աւելացնենք և
այն գործադիր մարմնի ներկայացուցիչ, կամ Եղգաս-Լօտարինգիայի
մինիստր - շտապատեսիլն, որ նշանակւում և արձակւում է կայսրի
հրամանով և իւր խորհրդականներով կառավարում է երկիրը, — կը
հասկանանք, թէ ինչպիսի ձևեր և բովանդակութիւն կարող է ստա-
նալ աւստրոմիան: Եթէ այսպիսի անորոշ դէպքերի վրայ կանգ չառ-
նենք (իմ կարծիքով չի էլ հարկաւոր), այն ժամանակ մենք կուեն-
նանք մօտաւորապէս երեք տիպի աւստրոմիաներ: Առաջինը Աւստ-
րիական պրովինցիաները կամ «երկիրներն» են:

Աւստրիան, որ ներկայացնում է իրենից 17 երկիրների միու-
թիւն, իւր քաղաքական կազմով Ներսպայի ամենամեծնորէր պե-
տութիւններից մէկն է: Ամենամեծնորէր ընտրողական իրաւուն-
քը թայլ չի առիւ ժողովրդական շահերը ներկայացնել Ռէյխսրա-
տում և առիթ է գառնում աւստրոմ երկրներում խիստ լարւած ազ-

1) Եղգաս-Լօտարինգիան, որ 1871 թւին անցաւ Գերմանիայի ձեռքը, մինչև
74 թիւ օրէնսդրական գործերում կախած էր դաշ. խորհրդից և Ռէյխստագից,
գործադիր իշխանութիւնը պատկանում էր կայսրին: 74-ին կայսրը հիմնում է
պրովինցիայում ժողովրդական (շատ այլանդակ) ներկայացուցչութիւնը խորհր-
դակցական մարմին՝ Landesausschuss. 79-ին սրան տրւում է օրէնսդրական
նախաձեռնութեան իրաւունք և վարչական գործերը կենտրոնացնում է կառա-
վարչապետի (ձառնադատի) ձեռքին: Այժմ Եղգաս-Լօտարինգիան ունի թէ Ռէյխս-
տագում անգամներ և թէ դաշ. խորհրդում ներկայացուցիչներ (սակայն այս վեր-
ջինում շտապատեսիլի միջոցով և խորհրդակցական ձայնով):

գային պաշարի: Բայց ի հարկէ այս թերութիւնները ապակենտրո-
նացման հետ (ինչպէս յետոյ կտեսնենք) ոչ մի առնչութիւն չունի.
աւստրոմիայի հետ կապ չունի նաև գաւառական օրէնսդրական մար-
մինների (սէյմ) այլանդակ կազմը: Սէյմերի կամ լանդտագների իրա-
ւունքները շատ էլ լայն չեն. «տեղական վարչութեան և գիւղատըն-
տեսութեան վերաբերող օրէնքների հրատարակութիւնը, հսկողու-
թիւնը բարձրագոյն և տեխնիքական գաղութների վրայ, պրովինցիայի
անշարժ կայքերը և նրա միջոցներով պահող բարեգործական հիմ-
նարկութիւնները, փողեր հաւաքելը, հարկերի վրայ նոր յաւելումնե-
րով և վերջապէս սէյմի կազմի կամ նրա ընտրութեան կղանակի
փոփոխութիւնը, բացի այս հարցերից, որոնց վերաբերմամբ սէյմերը
լիազօր են, կան և հարցեր, որոնց վերաբերմամբ նրանք ունեն
Ռէյխսրատի նորմաներով սահմանափակւած իրաւունք. որոնք են.
„եկեղեցիների, սկզբնական գաղութների և գիմնազիանների վերաբե-
րեալ օրէնքների հրատարակութիւնը և Ռէյխսրատի իրաւասութեան
հեթակայ բոլոր գործերը, այն դէպքում, եթէ այդ հիմնարկութիւ-
նը ցանկալի կդառնի յանձնել գաւառին մանրամասնութիւնների մը-
շակումը“¹⁾:

Ինչպէս տեսնում ենք՝ գաւառներից վերցրած է շատ այնպիսի
իրաւունքներ, որ պէտք է պատկանէին նրանց, օրինակ, Լանդտագ-
ներին, չէ թողնւած քաղաքացիական և քրէական օրէնսդրութիւնը
և այլն:

Բայց ընդհանուրն և տիպիքականը աւստրիական պրովինցիա-
ների համար այն է, որ նրանք իրենց ներկայացուցիչներով կազմում
են ամբողջ Ռէյխսրատը և իսկապէս չկայ մի կենտրոնական վայր,
որի վերաբերմամբ նրանք «ապակենտրոնացած» լինէին: Սէյմերի
մշակած օրէնքների հաստատութիւնը կախած է կայսրի կամքից.
նա ունի իրաւունք նաև ցրելու օրէնսդրական ժողովները, այս եր-
կու «արքայական» իրաւունքներն էլ Աւստրիայում աւելի մեծ նը-
շանակութիւն ունեն, քան այլ սահմանադրական երկրներում, որով-
հետև այս իրաւունքը Աւստրիայում անւանական չէ, զանազան քա-
ղաքական նպատակներով շատ յաճախ խառնւում են գաւառական
գործերին:

Աւստրիական աւստրոմ գաւառների մի այլ տիպիքական յատ-

1) Лозаль. Правительства и подлож. партіи Европы. крпш 305.

կութիւնն էլ այն է, որ գործողիւ իշխանութիւնը, վարչութիւնը ոչ միայն պատասխանատու չէ տեղական օրէնսդրական ժողովներին (սէյմ-լանդտակ) առաջ, այլ մինչև անգամ չի էլ ընտրուում այդ մարմինների կողմից: Վարչական իշխանութեան գլուխը՝ «չտատնայտերը» նշանակւում է կայսեր կողմից և միայն նրա առաջ պատասխանատու է: Հասկանալի է, թէ որքան ժողովրդական է այս տեսակի «աւտօնոմիան» Աւստրիայի «երկիրների» և թագաւորութիւնների (KOROLSTVO) մէջ:

Նրկրորդ տիպի ապակենտրոնացում գոյութիւն ունի Ունգարիայում. իստքս Կրօացիայի մասին է: Այստեղ արդէն յարաբերութիւնները աւելի կանոնաւոր են, և ամուր հիմքերի վրայ դրած: Նախ և առաջ յայտնի է, որ գաւառի ինքնուրոյնութիւնը շատ աւելի լայն է, քան Աւստրիայում, Ունգարական կենտրոնական կառավարութեան է վերապահւած ֆինանսները ¹⁾, զինւորական հարցը, վաճառականութեան վերաբերող հարցեր և, ի հարկէ, արտաքին քաղաքականութիւնը մնացած օրէնսդրական ֆունկցիաները մնում են Կրօացիայի սէյմին: Կրօատները ունեն ներկայացուցիչներ Բուդա-Պէշտի պարլամենտի երկու պարլամենտներում էլ ²⁾ (3 վերին և 40 ներքին պարլամենտ), նրանք նոյնիսկ ունին սուսնաձապէս ներկայացուցիչներ Աւստրո-Ունգարական գերագահի մէջ (1 վերին և 4 հոգի ներքին պարլամենտ): Ինչ վերաբերում է գործադիր իշխանութեան, այն ճիւղերի վերաբերմամբ, որոնք թողնւած են Ունգարական պարլամենտին (ֆինանս, զինւորական և այլ), ադմինիստրացիան կենտրոնացած է Բուդա-Պէշտում, որտեղ կայ մի աւստրիական մինիստրութիւն. Կրօացիայի գործերով պարապող, իոկ Կրօացիայի սէյմը ունի պատասխանատու գործադիր մարմին բանի գերակարութեամբ, որ նշանակւում է կայսեր կողմից: Այս գործում մեծ դեր է խաղում ունգարական կարիները, այնպէս որ Կրօացիան նւաճելով 1861-ին և հետեւի տարիների ընթացքում իւր ինքնավարութիւնը, միևնոյն ժամանակ անխղիժ կապերով կապուեց Ունգարիայի հետ: Սա գարձեալ կանգ չեմ առնում թէ Ունգարիայի և թէ Կրօացիայի վերին աստիճանի յետամնաց ներկայացուցչական

1) Լոյսն. Նոյն աշխատութիւնը երես 339.

2) Այս ներկայացուցիչները մասնակցում են պարլամենտային որոշումներին, որոնք կամ սուսնաձապէս վերաբերում են Կրօացիային, կամ ամբողջ պետութեանը, և բացակայում են, երբ Կրօացիային չվերաբերող հարց է լինում դրւած:

սիստեմների վրայ, քանի որ հարցը ապակենտրոնացման սկզբունքից չի բղխում:

Վերջապէս, մենք դալիս ենք աւտօնոմիայի երրորդ տիպին, որ առաջ է բերել իւր գաղութներում Անգլիան: Ամեն ձեռնարկութեան մէջ հմուտ և գործնական, նա այս հարցում էլ կարողացել է թէ իրեն և թէ գաղութների համար միւս երկրներից շատ աւելի յարմար և նորմալ յարաբերութիւններ ստեղծել, մի այնպիսի գրութիւն որ միևնոյն ժամանակ, ինչպէս ասում են, երկու նապաստակ է բռնել: Նա թէ պահպանել է գերիշխանութիւնը իւր ամբողջ գորութեամբ, և՛ թէ գաղութների ինքնավարական ձգտումներին բաւարարութիւն է տւել: Իբրև մի տիպի բուրժուական պետութիւն, որ ամենից լաւ գիտէ վարել կապիտալի քաղաքականութիւնը՝ Անգլիան իրեն է վերապահել գաղութները ամենալայն չափերով՝ չահագործելու յարմարութիւնը, և այդ իսկ հոգի վրայ կապել է իւր հետ գաղութները աւելի սերտ կերպով, քան կարելի է ամենախիստ սահմանափակող օրէնսդրական և վարչական կենտրոնացմամբ: Անգլիական գաղութային ապակենտրոնացման գլխաւոր, տիպիկ գիծը պետական ներքին օրդանական կապի բացակայութիւնն է գաղութների և մետրոպոլիայի մէջ. ուզում եմ ասել, որ գաղութները իրենց ներկայացուցչութեամբ չեն մասնակցում անգլիական քաղաքական կեանքին, նոյն իսկ իրենց վերաբերող հարցերում ձայն չունեն Վեստմինստերի պարլամենտում: Կապը պահպանւում է գեներալ-նահանգապետութեան միջոցով, որը անգլիական գահի (իմա պարլամենտի) ներկայացուցիչն է, նա պէտք է հաստատի անգլական պարլամենտի քոլոր օրէնսդրական ակտերը, կամ պէտք է ստանայ պարլամենտի բոլոր օրէնսդրական ակտերը, կամ մինիստրութեան) համաձայնութիւնը, նոյն այդ գեներալ-նահանգապետը կազմում է (օր. Աւստրալիայում, Կանադայում) կարինետ պարլամենտի տեղական մեծամասնութիւնից և նրա առաջ պատասխանատու է, գաղութի օրէնսդրական ֆունկցիաները շատ լայն են, միայն չպէտք է հակասեն բրիտանական պարլամենտի որոշումներին՝ գաղութների գրութեան մասին: Այդ յարաբերութիւնները կարգաւորելու համար կայ 1865-ին հրատարակած «գաղութային օրէնքների ակտ», որից բերում ենք երկու կէտեր: Յօդւած 3. «գաղութային ոչ մի օրէնք չպէտք է լինի կամ համարել անվաւեր, միայն նրա համար, որ նա համաձայն չէ անգլիական օրէնքներին, եթէ միայն նա չէ հակասում վերոյիշեալ

պարլամենտական Ակտի որ և է յօդաժին, հրամանին, կամ որոշմանը»:

Այսինքն ուզում է ասել, որ միևնույն հարցի մասին գաղութում և մետրոպոլիայում սարքեր օրէնքներ կարող են գոյութիւն ունենալ, եթէ միայն պարլամենտը չի որոշի նախօրօք որ այդ օրէնքները միտանալ պէտք է լինին:

Գաղութային պարլամենտների իրաւասութիւնը որոշում է յօդաժ 5. «Գաղութային ամեն մի օրէնսդրական հիմնարկութիւն պէտք է ունենայ իրականաւ իրաւունք իւր իրաւասութեան սահմաններում հիմնել դատարաններ, ոչնչացնել և վերականգնել նրանց, փոփոխել նրանց կազմը և որոշել դատաւարութեան կարգը, և ամեն մի ներկայացուցչական օրէնսդրական հիմնարկութիւն պէտք է ունենայ իւր իրաւասութեան տակ գտնուող գաղութի վերաբերմամբ իրականաւ իրաւունք հրատարակել այդ օրէնսդրական հիմնարկութեան կազմի, իրաւունքների և գործողութիւնների եղանակին վերաբերող օրէնքներ, որպէս զի այնպիսի միջոցով և այնպիսի ձևով օրէնքներ հրատարակի, որպիսին կախանջին պարլամենտական (անգլիական) ակտերը, պատենտը, խորհրդի մասնակցութեամբ դրւած թաղաւորական հրամանները, կամ որոշ գաղութում ներկայումս գործող գաղութային օրէնքները»¹⁾:

Այս պարլամենտական ակտից կարելի է եզրակացնել մի կողմից որ բաւականին լայն իրաւունքներ ունի գաղութային պարլամենտը և միւս կողմից, որ բրիտանական պարլամենտը կարող է ամեն մի դէպքում ներս խուժել իւր գերիշխանութեամբ և բեկանել գաղութային օրէնքները: Բայց ինչպէս առհասարակ Անգլիայում զբաււր օրէնքից աւելի նշանակութիւն ունեն պետական սովորոյթը և պրակտիկան, որոնց ամուր հիմքերի վրայ միայն այսօր կանգնած է ամբողջ բրիտանական քաղաքական մեխանիզմը, այնպէս էլ այս դէպքում պարլամենտը կարողացել է որոշ գործնական քաղաքական շինք մշակել գաղութների վերաբերմամբ: Մի կողմից նա այնպիսի պայմաններ է ստեղծել, որ հարկ եղած դէպքում իրաւաբան օրէն միշտ կարող է ազդել գաղութի պետական կեանքի վրայ, դատարանները միշտ կարող են յայտարարել գաղութի մի որեւէ օրէնք

1) Дайси. Основы госуд. права Англии. 190—120. «Գաղութային օրէնքների ակտ»:

հակառակ սահմանադրութեան (այսինքն պարլամենտի համապատասխան ակտերին) և զրկել նրանց ոյժից: գեներալ-նահանգապետը, որ դարձեալ Անգլիայի շահերի պաշտպան է, կարող է անմիջապէս, կամ կայսերական հրամանով չվաւերացնել տեղական օրինադիժը և այլն: Բայց սովորաբար բրիտանական պարլամենտը բարւոք է համարում չատ էլ չխառնել գաղութների գործերին և նրանց գործունէութեան լայն ասպարէզ տալ:

Վերջնեք օրինակի համար կանադան, կամ Աւստրալիայի դաշնակցութիւնը: Երկուսն էլ իրենց ներքին կազմակերպութեամբ ֆեդերացիաներ¹⁾ են (դաշնակցական պետ), չնայած դրան զգալի կերպով տարբերւում են. Կանադայում կենտրոնական իշխանութիւնը շատ աւելի ուժեղ է, քան Աւստրալիայում. նա իրաւունք ունի բեկանել նահանգական օրէնքները նոյն իսկ այն դէպքում, երբ նրանք սահմանադրութեան հակառակ չեն. դաշ. կառավարութեան իրաւասութեան տակ գտնուող օրէնսդրական ֆունկցիաներն էլ աւելի բազմաթիւ են, բայց միւս կողմից Կանադան աւելի կախում ունի Անգլիայից, քան թէ Աւստրալիան, Աւստրալիայի ժողովուրդը կարող է գահի համաձայնութեամբ փոփոխման ենթարկել իւր դաշնակցական և նահանգական սահմանադրութիւնները, իսկ Կանադան ունի այդ իրաւունքը սահմանադրութեան միայն երկրորդական կէտերի վերաբերմամբ:

Յիշատակութեան արժանի է նաև մի առանձնայատուկ կէտ թէ Կանադայի և թէ Աւստրալիայի պետական յարաբերութիւնների մէջ գէպի մետրոպոլիտան: Անգլիան դաշնակցական կառավարութեան միջոցով չի կապւած առանձին-առանձին նահանգների հետ, այլ անմիջապէս: Դաշնակցութեան մէջ մտնող գաղութներն իրենց պարլամենտական ակտերը պէտք է ներկայացնեն իրենց գեներալ-նահանգապետներին, որոնց բրիտանական կառավարութիւնն է նշանակում: Այնպէս որ Անգլիան միաժամանակ յարաբերութեան մէջ է և՛ դաշնակցութեան հետ, որի գործադիր իշխանութիւնն էլ յանձնւած է գեներալ-նահանգապետի, և՛ գաղութների հետ, որոնց ամեն մէկում նոյնպէս կան նահանգապետներ:

1) Ֆեդերացիա են անւանում յաճախ պետութիւնների դաշնակցութիւնը. բայց մենք մի անգամ ընդմիշտ ֆեդերացիայի տակ հասկանում ենք դաշնակցական պետութիւն:

Մենք կանգ չենք առնում այդ գաղութների ներքին պետական կեանքի վրայ: դրանց մասին, իբրև Ֆեդերացիաների, մենք իւր տեղում խօսել ենք:

Այսպէս ուրեմն, ապակենտրոնացած պետութեան վերաբերմամբ բոլոր ասածներից հետեւեալ եզրակացութեան ենք գալու. բացի էլզաս-Լոտարինգիայից, որ դեռ չի վերածել աւտոնոմ գաւառի մի որոշ ձևի, մենք գտնում ենք զլիսաւորապէս երեք տիպի ապակենտրոնացում.

1) Ապակենտրոնացում օրէնսդրական (չառ նեղ) և կենտրոնացում գործադիր իշխանութեան, կենտրոնական կառավարութեան բոլոր աւտոնոմ գաւառների ներկայացուցչութեամբ (Աւստրիա):

2) Ապակենտրոնացում օրէնսդրական և գործադիր իշխանութեան, ներկայացուցչութեան կենտրոնում (Կրօացիա):

3) Ապակենտրոնացում օրէնսդրական և գործադիր իշխանութեան առանց ներկայացուցչութեան կենտրոնում (Անգլիայի գաղութները):

Իսկ ընդհանուր հիմնական գծերը մենք սկզբում արդէն ցոյց ենք տւել: Տարբերութիւններն ապակենտրոնացման և ֆեդերալիզմի մէջ կայանում է ոչ թէ աւելի կամ պակաս լայն ինքնուրոյնութեան մէջ, այլ աւելի կամ պակաս ակտիւ միջամտութեան մէջ կենտրոնի կողմից: Աւստրիական, որ Մեծ-Բրիտանիայի աւտոնոմ գաղութն է, իր ներքին կեանքում փաստօրէն աւելի ինքնուրոյն է, քան Շվեյցարիայի մի որեւիցէ կանտոն, որ պետութիւն է ներկայացնում. տարբերութիւնը կայանում է նախ և առաջ զուտ իրաւական յարաբերութիւնների մէջ. Աւստրիական զաւտօնապէս, իրաւաբանօրէն կախած է Անգլիայից, որը կարող է փոփոխել նրա սահմանադրութիւնը, լայնացնել կամ նեղացնել նրա ինքնուրոյնութեան սահմանները: Աւստրիական օգտուում է իւր աւտոնոմիայից շնորհիւ Անգլիայի և նրանից ստացած իրաւունքով. երկրի գրութիւնը, ոյժերի փոխադարձ յարաբերութիւնը կարող են որոշել գաւառի ինքնուրոյնութիւնը, կարող են կապն ու կախումը կենտրոնից վերածել զուտ պաշտօնականի և իրաւաբանականի, և փաստօրէն ընդարձակ դարձնել կենտրոնին օգտակար իր սուվերէնիտետով:

Աւտոնոմիայի թերութիւնների և ֆեդերալիզմի գերազանցութեան մասին զէմօկրատիայի տեսակէտից մենք կխօսենք՝ հետեւեալ գլուխներում:

V.

Այժմ մեզ անհրաժեշտ է պարզել այն հանգամանքները, որոնք պատճառ են դարձել և գտնուում են թէ՛ ֆեդերատիւ պետութեան և թէ՛ աւտոնոմ գաւառների պատմական ասպարէզում երևան գալուն:

Մինչև այժմ գոյութիւն ունեցող ֆեդերացիաներ առաջ են եկել զլիսաւորապէս միջազգային պատճառներից. օրինակ՝ Ամերիկայի անգլիական գաղութները հէնց մետրոպօլիայից բաժանւելու համար հարկադրւած պէտք է լինէին միանալու, դաշն կապելու, դա անհրաժեշտ էր յաջողութիւնը (որի մէջ շահագրգռւած էին բոլոր գաղութները) ապահովելու համար. յաջողութիւնից չէտոյ էլ այդ կապը պէտք է ամրանար և յարասեւէր, քանի որ թշնամու ձեռքում դեռ մնում էին շրջակայ երկրները, մանաւանդ հիւսիսում. ուրեմն հանգամանքը զլիսաւորապէս արտաքին, միջազգային էր: Բայց իրենց ներքին գրութիւնն էլ դրգում էր ամերիկացիներին դէպի միութիւն: Նրկար ժամանակ գտնւելով միեւնոյն պետութեան գերիշխանութեան տակ և շահագործւելով միեւնոյն քաղաքական պայմաններից, իւրացնելով նոյն անգլիական քաղաքական և քաղաքացիական կեանքը, գաղութները, անտարակոյս, պէտք է ներկայացնէին զգալի չափով նման ձգտումներ ապագայ ինքնուրոյն պետական կ'անքի վերաբերմամբ:

Միեւնոյն ժամանակ նրանք իրենց մէջ կրում էին այնպիսի ոյժեր, որոնք թոյլ չէին տալ առաջ բերելու մի պետութիւն, թէկուզ լայն ապակենտրոնացմամբ: Նոյն Անգլիան կառվարել էր երկար տարիներ այդ գաղութները առանձին-առանձին, նրանք միաժամանակ չէին առաջ եկել, դադարեցնելու բռնել էին գտնազան վայրեր և միմեանց հետ այն չափով մօտ յարաբերութիւններ չէին ստեղծել, որ տեղական ինքնուրոյնութեան ձգտումը ոչնչանար: Մետրօպօլիան իւր անմիջական յարաբերութիւններով գտնազան գաղութների հետ նպաստել էր նրանց մէջ տեղական քաղաքական կեանքի առաջ գալուն և հաստատւելուն: Բացի դրանից չպէտք է մոռանալ որ կային գաղութներում տարբեր ազգութիւններ, որոնք դեռ այնքան չէին ենթարկւել տասիմիլացիայի, որքան այժմ և ունէին իրենց զուտ ազգային շահերը: Նթէ աչքի առաջ ունենանք այդ բոլոր հանգամանքները, մեզ համար պարզ կլինի, թէ ինչպէս կենտ-

բօնացման գաղափարը ոչ միայն հող չգտաւ Ամերիկայում, այլ նոյն իսկ երևան չեկաւ: Պաղութները, ընդհակառակը, երկար ժամանակ դէպի դաշնակցական իշխանութիւնը մեծ կամակածով էին վերադարձնում և բոլորը միանգամից չմտան մէջը, այլ տասնեակ տարիներ ընթացքում: Կենտրոնական իշխանութիւնը կատարելապէս ապահովեց միայն քաղաքացիական պատերազմից յետոյ:

Ինչ վերաբերում է Շվեյցարիային, այստեղ գոյութիւն են ունեցել համարեա թէ նման պայմաններ. ի հարկէ Շվեյցարիայի պատմութիւնը բոլորովին այլ է եղել՝ թէ քաղաքական և թէ սոցիալական տեսակէտից, բայց անկախ կանտոնների համախմբումը գլխաւորապէս նոյն պատճառներից է եղել: Շրջապատող մեծ պետութիւնների տանձգութիւնների սպառնալիքը մօտեցրել է առանց այն էլ լեռների մէջ միասին ընկած կանտոնները: Միւս կողմից էլ աշխարհագրական շատ մեծ նշանակութիւն ունեցող դիրքը առաջ է բերել պետութիւնների մէջ շահերի ներհակութիւն և այդպիսով ապահովել է Շվեյցարիայի՝ իբրև անկախ պետութեան գոյութիւնը: Քաղաքական-պատմական անցեալն էլ բերել շատ անգամ բաղդակից է դարձրել անկախ կանտոններին: Եթէ սրա վրայ աւելացնենք, որ շատ կանտոններում խառը ազգաբնակչութիւն է ապրում և ոչ հաւասար պարօգորցիայով¹⁾, կտեսնենք, որ թէ կանտոնների անկախ գոյութիւնը, թէ նրանց կենտրոնացումը մի կառավարութեան ձեռքում չէր կարող բնական համարել և ըզլել իրերի դրութիւնից:

Այս վատտերից կարելի է եզրակացնել որ ֆեդերատիւ պետութիւններն առաջ են եկած գլխաւորապէս երկու պատճառներից. մի կողմից ընդհանուր քաղաքական կեանքի անհրաժեշտութիւնը (արտաքին քաղաքականութիւն, անցեալ պատմութիւնը և այլն) կապում է անկախ քաղաքական մարմիններին, իսկ ինքնուրոյնութեան ձգտումը, որ իւր գոյութիւնը պահպանած է լինում մինչև այդ, թոյլ չի տալիս կենտրոնացնել պետութիւնը, այլ ֆեդերացիայի է վերածում²⁾: Եթէ անկախ պետութիւններ գոյնակցութիւն են կազմում, այստեղ գործում է գլխաւորապէս առաջին մօ-

1) Պարզ բան է, որ փոքրամասնութիւն կազմող ազգութիւնը անկախ պետութեան մէջ աւելի կճնշւի, քան եթէ այդ պետութիւնը կապած լինի մի ուրիշ հետ, ուր վերադիւրացող ազգութիւնը կարող է մեծամասնութիւն կազմել:

2) Այս երկու պատճառների վրայ աւելանում է ընդհանուր քաղաքական կեանքի դէմօկրատիկացիայի տենդենցը. ըստ դրա մասին յետոյ:

մենաը, (երկրորդը արդէն գոյութիւն ունի),—միութեան ձգտումը. այսպէս է եղել է Միացեալ-Նահանգներում և այլն, ապակենտրոնացում և իսկ եթէ մի կենտրոնացած պետութիւն է ապակենտրոնացում և ֆեդերացիայի ձև ընդունում, այստեղ արդէն առաջին հանգամանքը չէ, որ գործում է. ապակենտրոնացում է ոչ թէ առաջին կենտրոնաձիգ ոյժը, այլ երկրորդը՝ կենտրոնախոյսը, զսուռները ինքնուրոյնութեան, պետական կեանքի ապակենտրոնացման տենդենցն է առաջինը: Այսպէս է եղել օրինակ Բրազիլիայում և հարաւային Ամերիկայի այլ հանրապետութիւնների մէջ¹⁾, ուր սկզբում գոյութիւն է ունեցել մի պետութիւն: Կենտրոնական իշխանութիւնը հրաժարուելով իւր մի քանի ֆունկցիաներից և ենթարկելով ընդհանուր սահմանադրութեան, կարող է իւր նախկին գաւառը վերածել գաշնակցական պետութեան նահանգի:

Երկրորդ մօմենտը յաճախ կարող է տալ և աւել է ապակենտրոնացած պետութիւն աւտօնոմ գաւառներով, փոխանակ տալու պետութեան աւելի նորմալ ձևը—ֆեդերացիա: Այսպէս է առաջ եկել աւտօնոմիան Աւստրիայում, նրա «երկրները» վերաբերմամբ, այսպէս է Կրօացիան Նեաճել իւր լայն ինքնավարութիւնը Ունգարիայից, այս ֆակտորի անխուսափելիութիւնն է ստիպել Գերմանիային՝ յարգել Էյզաի իրաւունքները:

Եթէ առաջին մօմենտը, կենտրոնաձիգ ոյժը բոլորովին գոյութիւն չունենայ, այսինքն եթէ պետութիւն կազմող գանազան մասերի մէջ կապը բացակայի, եթէ ընդհանուր քաղաքական կեանքը տնտեսական, կուլտուրական յարաբերութիւններով անհրաժեշտութիւն չդառնայ, այն ժամանակ վերևում յիշած կենտրոնախոյս ձգտումը կարող է տանել պետութիւնը տարրալուծման բոլորովին, կամ մասամբ, և տանն մի արհեստական պետական միջոց, քաղաքական էքսպերիմէնտ, որ կգործադրւի կենտրոնի միջից պահպանելու համար պետութեան միութիւնը, անբաժանելիութիւնը, կլինի ապարդիւն և միանգամայն վնասակար թէ կենտրոնի և թէ մանաւանդ անջատուած գաւառի նօրմալ զարգացման և առաջադիմութեան տեսակէտից²⁾: Այդպիսի պայմաններն էին, որ բաժանեցին Ռուսի-

1) Г. ЕЛИНОВ. նոյն աշխատութիւնը. երես 519:

2) Օրինակ, երկար ժամանակ այն կարծիքին էին, և մինչև այժմ էլ շատերը կարծում են, որ Լեհաստանը չի կարող նօրմալ կերպով զարգանալ Ռուսաստանի հետ կապած լինելով, որ նա վաղ կամ ուշ պէտք է բաժանւի Ռուսաստանից: Մինչև այժմ էլ այդ կարծիքին է Լ. Գումպիլովը:

ան Աւստրիայից, Բելգիան Հոլլանդիայից. նոյն քաղաքական պայմաններն են, որ տարրալուծում են Օտտոմանեան կայսրութիւնը:

Ոչ միայն տեղական ինքնուրոյնութեան, այլ և անհատական քաղաքական ազատութեան գաղափարը տրամադրում էր ամերիկացիներին յօգուտ ֆեդերալիզմի: Նւ իսկապէս, որքան պետական-քաղաքական կեանքը մօտ է ժողովրդին, որքան ժողովուրդը կարողանում է հետեւել օրէնսդրութեան և առհասարակ երկրի վարչական կեանքին, այնքան աւելի ապահովւած է անհատի քաղաքացիական և քաղաքական իրաւունքները, այնքան նա, քաղաքացին, աւելի ինտենսիւ (ներոյժ) կերպով մասնակցում է պետական կեանքին և, հետևաբար, աւելի յարմարութիւն և ընդունակութիւն է ստանում ազդելու այդ պետական կազմի կատարելագործման վրայ: Նրբ պետական օրգանները (օրէնսդրական, վարչական, դատաւորական) մօտ են ժողովրդին (իսկ դա ամենից հեշտութեամբ իրագործելի է ֆեդերացիայի մէջ), նա աւելի հետաքրքրութիւն է ցոյց է տալիս դէպի իւր կենսական հարցերը և նրանց լուծումը: Մեզ յայտնի է, որ միշտ նոյն իսկ շատ քաղաքակիրթ երկրներում ժողովրդի մի ստւար մասը սառնասիրտ է դէպի երկրի քաղաքական կեանքը. այս երևոյթի գլխաւոր պահանջներից մէկն էլ անտարակոյս այն է, որ պետական օրգանները չափազանց ընդհանուր բնաւորութիւն ունեն, իրենց գործունէութիւնը տանում են, ստիպւած են տանել ընդհանուր պետական քաղաքականութեամբ, որտեղ հարցերը երևան են գալիս աւելի արատրակտ ձևով (զանազան չրջանների վերաբերմամբ իհարկէ), և որը շատ էլ չի գրադեցնում զանազան չրջանների ազդուբնակութեան ներքին խաւերը: Դեռ գոյութիւն չունի քաղաքական այն ներոյժ կեանքը, որի մէջ ազդաբնակութեան ամենալայն խաւերն իրանց զգային և համարէին քաղաքացիներ, դիտակցէին ժողովրդի, իբրև բարձրագոյն պետական ինստանցի գերը:

Անտարակոյս, օրէնսդրութեան բաժանումը նահանգի և կենտրոնի մէջ աւելի նպաստում է ժողովրդի մերձեցմանը պետական կեանքին: Միջակ քաղաքացին աւելի հեշտութեամբ կարող է ըմբռնել իւր նահանգի, գաւառի օրէնսդրական նշանակութիւնը, քան կենտրոնական համապետական քաղաքականութիւնը. օրէնսդրական ֆունկցիաների բաժանմամբ կենտրոնական կառավարութիւնն էլ աւելի դիւրըմբռնելի, հետաքրքրական է դառնում մասսաների համար, քանի որ նա այդ դէպքում ստանձնադէպ գրաւում է կարևո-

րագոյն քաղաքական հարցերով, որոնք, չլիովելով տեղական նահանգական հարցերի հետ, իրենց լրջութեամբ մատչելի են դառնում ժողովրդական ցածր խաւերին: Ինչնակցական սխտեմը ամեն մի պետական բնաւորութիւն ունեցող հարցին իրեն համապատասխան տեղն է տալիս ժողովրդական կեանքի մէջ: Իսկ մեր յաջողութիւնը խոշոր չափով կախւած է նրանից, թէ ճշգրիտ հեշտութեամբ կկարողանայ աշխատաւոր դասակարգը ըմբռնել իրերի դրութիւնը պետութեան մէջ, որ չափով դժուար կդառնայ տիրող դասակարգերի համար այլ կերպ պատկերացնել քաղաքական կեանքը, պետութեան գաղափարը, քան թէ մեզ է ցանկալի: Պետական կեանքը, «իշխանութիւնը» դեռ կրում են մասսաների համար որոշ չափով խորհրդաւոր բնաւորութիւն. սրբագործւած, յաւերժական հասկացողութիւններ են դեռ, որոնց վրայից պէտք է պոկել քօղը և ժամանակակից պետութիւնը պէտք է որ երևան գայ իւր իսկական էութեամբ, դասակարգային շահերով դեկալարուող իւր բնաւորութեամբ, մօտեցնելով ժողովրդին օրէնսդրութիւնը, որ պետական կեանքի գլխաւոր և էական մասն է կազմում, և դրա հետ միասին միւս ճիւղերը, ես խորապէս համոզւած նմ, որ մենք նպաստած կլինենք այդ գործին, փութացրած կլինենք մասսաների քաղաքական հասունացումը:

Ինչ որ վերաբերում է ֆեդերատիւ սխտեմի կազմակերպչական կազմին, պէտք է խոստովանել, որ նա մի շարք առաւելութիւնների հետ, որոնց մասին յետոյ կխօսենք, ունի երկու աչքի ընկնող առաւելութիւններ կենտրոնացման համեմատութեամբ. առաջինը նա շատ բեղմնաւոր է դարձնում վարչական ապակենտրոնացումը կամ ինքնավարութիւնը, (որի կարևորութեան մասին կարծեմ երկու կարծիք գոյութիւն չունի): Ի՞նչ է իսկապէս ինքնավարութեան կոչումը. կիրառել պետական օրէնքները կեանքի մէջ և հասարակութեանը մասնակից անել օրէնսդրական բնաւորութիւն չունեցող տեղական գործերին: Կենտրոնացած պետութեան մէջ, եթէ նոյն իսկ նա ֆեդերատիւ պետութեան չափ ռամկավար է, օրէնքները շատ աւելի ընդհանուր գծերով են մշակուում. այդ պատճառով էլ զանազան գաւառների իրականութեան վերաբերմամբ վերացական բնաւորութիւն ունեն, հետևաբար իրենց կիրառման մէջ չեն կարող կարևոր չափով ճկուն լինել, ինքնավարութիւնները չեն կարող այնքան օգտակար լինել, որքան կլինէին այն դէպքում, երբ օրէնքներն

տուելի կոնկրետ կերպով կմշակեն տեղական օրէնսդրական մարմիններում. այն ժամանակ պարլամենտից դուրս եկած օրէնքը մինչև իւր կիրառումը այնպիսի փոփոխութեան կարիք չէր ունենայ, որքան եթէ օրէնքը դուրս գալու լինէր կենտրոնական պարլամենտից. երկրորդ դէպքում ինքնավարութիւնը, կատարելով այն, ինչ որ լիազօր է անել, այսինքն մասնամասնութիւններ, տիտուլներ մտցնելով օրէնքների մէջ, իւր նպատակին հասած կլինէր—կգործադրէր օրէնքները, այն ինչ առաջին դէպքում ինքնավարութեանը բաժին կընկնէր այնպիսի մի գործ, որի համար նա լիազօր չէ իւր վարչական բնաւորութեամբ: Սրէնքի գործադրութեան համար այդ դէպքում հարկաւոր կլինի էական փոփոխութիւն մտցնել, որի համար ինքնավարութիւնը ձեռնհաս չէ: Այդ է պատճառը, որ կենտրոնացած պետութիւնը անկարող է շատ լայն ասպարէզներ տալ ինքնավարութիւններին և շատ օրէնքներ այդպիսի պետութիւնների մէջ կիրառուում է կենտրոնական վարչութեան ինստանցիաների, կամ այլ խօսքերով, բիւրօկրատիայի օգնութեամբ, որ «կարողանում է յարմարեցնել» օրէնքները ամեն տեսակ իրականութեան, իսկ այդ հանգամանքը զարկ է տալիս բիւրօկրատիկ բարգաւաճման:

Հրաւիրել հասարակութիւնը մասնակցելու պետական և այլ գործերին, արդէն դժուար է և ասպարէզ, երբ զարգացած է բիւրօկրատիան, ամեն բանի ձեռնհաս և ամեն բանի վրայ իւր պաշտօնական և բթամիտ տեսակէտի կնիքը դնող:

Որքան էլ լայն օրէնսդրական իրաւունքներ ունենան քաղաքացիները կենտրոնական պարլամենտում, այնուամենայնիւ, չնորհիւ օրէնքների վերև յիշած բնաւորութեանը և բիւրօկրատիայի լայն գործունէութեան, նրանք մնում են համեմատաբար հեռու ինքնավարութեան գործերից:

Ձէմա Բրայսը, խօսելով ինքնավարութեան և ընդհանրապէս քաղաքացիների մասնակցութեան մասին տեղական վարչական գործերում, նկատում է. «Որքան ազգի¹⁾ մէջ մտնող քաղաքական մարմինների իրաւունքները լայն են, և որքան նեղ են ամբողջ ազգի և նրա կենտրոնական կառավարութեան իրաւունքները, այնքան աւելի ազդեցութիւն և եռանդ կլինի ազգը կազմող անհատների գործունէութեան մէջ»: Նւ հետաքրքիր է, որ կան հրապարակախօս-

1) Ազգ այստեղ գործ է ածւած պետութեան մոքով: Д. Браисъ. Америк. республика I. кн. 386:

ներ, որոնք յարմար են համարում պնդել, թէ զարգացած բիւրօկրատիկ մեծ պետութեան կենտրոնացման յատկանիշներից և հետևանքներից մէկը չէ:

Նա իհարկէ յաւակնութիւն չունեմ պաշտպանելու այն միտքը, թէ դաշնակ. պետութեան մէջ բոլորովին հող չկայ բիւրօկրատիկ բարգաւաճման համար: Կարծես թէ դաշնակցական սիստեմը խանգարում է որ պետութեան մէջ գոյութիւն ունենան ամենայնոց մնաց կարգեր, ինչպէս օր. Գերմանիայում: Մեր նպատակը չէ ժամանակակից դաշնակցական պետութիւնների բոլոր պետական կարգերը արդարացնել այդ քաղաքական սիստեմի տեսակէտից. այդպիսի ցանկութիւնը տարօրինակ կլինէր: Մենք վերցնում ենք ֆէդերալիզմը, իբրև մի քաղաքական-պետական կառուցութիւն, վերցնում ենք ոչ ներկայ գոյնակցութիւնները իրենց ամբողջութեամբ, այլ նրանց, այսպէս ասած, պետական կմախքը, առանց պատմական թերութիւնների և առաւելութիւնների. այսպէս, վերցնելով ֆէդերացիան և կենտրոնացումը իբրև պետական կազմակերպութեան տիպեր, և երևակայելով նրանց միատեսակ և հաւասար պայմաններում, ես համեմատութեան եմ դնում միմեանց հետ:

Կենտրոնացման կողմնակիցները յաճախ մատնանիչ են անում, թէ ֆէդերացիայի պետական մեխանիզմը բարդ է, իսկ ցենտրալիզացիան ընդհակառակը աւելի պարզ է և հեշտ է գործում: Հետաքրքիր առարկութիւն և խոստովանութիւն: Այս տեսակէտից դատելով, գալիս ենք այն եզրակացութեան, որ պետութիւնը ոչ թէ իր ինստիտուտներով պէտք է արտայայտած լինի իրերի իսկական դրութիւնը պետութեան մէջ, ոչ թէ պէտք է արտայայտի հասարակական բազմատեսակութիւնը, որ գոյութիւն ունի այս ինչ պետութեան մէջ, այլ ուղղակի «պարզութիւնը» միայն աչքի առաջ ունենալով պէտք է իւր հիմնարկութիւնները հասցնի պրիմիտիւ դրութեան: Ոչ ոք մեղաւոր չէ, որ կեանքը բարդ է, և քանի զնում բարդանում է, երբ զանազան նոր, օրէնսդրական ճիւղեր և նոր-նոր «իրաւունքներ» են երևան գալիս, տեղի, տարածութեան համեմատ տարբերելով միմեանցից, ոչ ոք մեղաւոր չէ, որ պետութեան մէջ ապրում են բազմատեսակ ժողովուրդներ, իրենց անհատականութիւնը խորապէս շեշտող և նրա համար կուող ժողովուրդներ, որոնք միևնոյն ժամանակ կանգնած են կուլտուրական զանազան աստիճանների վրայ, ի հարկէ այս բոլորը մի որ և է «մարքսիստի»:

համար գրոշ չարժէ, և իրականութիւնն ըմբռնելու համար դին չսու-
նի, բայց զժբաղդաբար «մարքսիստի» այդ տեսակէտը չի փոխում
ազգաբնակութեան խայտաբղէտ կազմը և չի տալիս նրան ցանկալի
միատեսակութիւն: Եթէ իրականութիւնը բարդ է, այն պետական
մեխանիզմն էլ, որ պէտք է գործէ այդ պայմաններում, նոյնպէս
բարդ կլինի, բարդ միմիայն այդ իրականութեան յարմարելու և ա-
ռանց փչանալու գործելու համար: Կենտրոնացումը իւր «պարզու-
թեամբ» այն առաւելութիւնն է ներկայացնում, որ անտես է առնում
իրականութեան շատ ու շատ երևոյթներ: Իհարկէ, անհետեւանք չի անց-
նում այս կոպտութիւնը մի պետական սիստեմի կողմից, որ իբր թէ
փոշւած է ժողովրդապետութիւն հաստատելու: Ժողովրդապետութեան
տեղ ստեղծում է քաղաքական-պետական ամուլութիւն: Բայց հետաքրք-
րի է իմանալ թէ ապակենտրոնացման պետական «բարդութիւնը» և
կենտրոնացման «պարզութիւնը» ինչո՞ւն է կայանում: Նրեի բար-
դութեան տակ հասկացում է օրէնսդրական ֆունկցիաների բաժա-
նում, կամ հիմնարկութիւնների ստորաբաժանում: Բայց, դա կարծեմ,
նշանակում է միայն (բացի էական առաւելութիւններից), օրէնսդրական
գործունէութիւնը հեշտացնել, օրէնսդրական խճճւած դրութիւնից
հանել և յարմարեցնել ժողովրդական կարիքներին, մի խօսքով՝ նպաս-
տել, որ այդ մեխանիզմը ազատ, առանց արգելքների և սահուն
գործի: Իսկ ի՞նչ է կենտրոնացման «պարզութիւնը»: Օրէնսդրական
գործունէութեան մի մարմնի համար, որ բոլորովին ձեռնհաս չէ և
ստիպւած է անընդհատ ոտնահարել իրականութիւնը, վերացնել
մէջտեղից հարցեր, որոնք լուծումն են պահանջում և, անընդունակ
լինելով տեսնել այնքան լայն չրջան, որքան նրան յանձնած է, են-
թադրել, որ ամբողջ պետական միջավայրը նման է իւր «չրջակայքին»¹⁾։
այդ տեսակէտից եթէ հետևողական լինենք, կգանք այն եզրակա-
ցութեան, որ տւելի օգտակար կլինէր, օրինակ, արտօլիւտիզմը, իւր
օրէնսդրական օրգանի չափազանց «պարզութեամբ»: Յետոյ չափա-
զանց «պարզ» մեխանիզմ է երեւի գործադիր իշխանութեան մեխա-
նիզմը, իւր բիւրօկրատիզմով հանդերձ:

Լսել ենք, որ բուրժուական բանակը չափազանց անբաւական
է ֆեդերալիզմի թուլութիւնից, իբրև պետական սիստեմի: Մ.-Նա-

1) Մի սրամիտ ռուս հրապարակախօսի նկատողութեամբ այդ կնշանակէ հրա-
ժայել մեզանում ամեն տեղ պառկել քնելու, երբ Ս. Պետերբուրգում ճրագները
հանգչում են:

հանգների կենտրոնական կառավարութիւնը անկարող է այնպիսի
իմպիւրիալիստական քաղաքականութիւն վարել, ինչպէս վարում է
անգլիական կառավարութիւնը, իշխանութիւնների աւելի լայն բա-
ժանումը, նահանգների քաղաքական իրաւունքները խոչընդոտ են
հանդիսանում, և յետոյ, ներքին, գործադիր իշխանութեան թուլու-
թիւն... որ ակնյայտ է դաշնակցական պետութիւնների մէջ... դա
աւելի վտանգաւոր բան է, որովհետեւ թշնամիները քանի դնում ու-
ժեղանում են պետութեան նիւստում... Օրինակ՝ Մ.-Նահանգներում
այդ թուլութիւնը շատ զէպքերում երևան է եկել: Կենտրոնացած,
բազմաթիւ և բոլոր պարսկանութիւնները կրող ստիկանութիւն և
այլ տեսակի չինովնիկութիւն բացակայում է այնտեղ: Կենտրոնա-
կան կառավարութեան իշխանութիւնները չեն խառնում նահան-
գական գործերին, քանի որ գործն ընդհանուր պետական նշանակու-
թիւն չի ստանում, և միջամտութիւնն էլ շատ զէպքերում անժամա-
նակ և թոյլ է լինում. գործերը առանձին են՝ նահանգները, դաշնակ-
ցական իշխանութեանը, և գործադրում են առանձին-առանձին, ի-
րենց համապատասխան, իրենց իշխանութեան վերաբերող զէպ-
քերում:

Ուղիղ է այդ երկու թերթութիւններն էլ ունի դաշ. պետութիւ-
նը, թոյլ է համեմատաբար թէ արտաքին և թէ ներքին քաղաքականու-
թեան մէջ: Առաջին տեսակի թուլութիւնը մեզ բոլորովին չի էլ հետա-
քրքրում. թէ, ինչպէս է վարում կառավարութիւնը բուրժուազիայի
դասակարգային քաղաքականութիւնը պետութեան սահմաններից
դուրս, միջազգային շուկայում նա էլ դարձեալ բուրժուական պե-
տութիւն է, և անհրաժեշտօրէն դարգացնելու է իր մրցական ընդու-
նակութիւնները:

Ինչ որ վերաբերում է երկրորդ թերթութեանը, դա մեզ այն-
քան էլ չի անհանգստացնում. մենք ի հարկէ, լուսատեսներ չենք
բուրժուական ռամկավարութեան վերաբերմամբ, բայց այնուամե-
նայնիւ, եթէ իրօք դաշնակցական կազմը աւելի պակաս ընդունա-
կութիւն ունի ճշելու, աւելի թոյլ գէնք է բուրժուազիայի ձեռքին
մեր դէմ, մենք անբաւական չենք լինի և կզերպատեսնենք նրան կենտ-
րոնացած հանրապետութեանը: Բայց մեզ յայտնի է, որ բուրժուա-
զիան, բացի գործադիր իշխանութիւնից, կարիք ունի ամբողջովին իւր
զերիշխանութեան տակ պահել և օրէնսդրական օրգանները, ուրեմն
«թուլութիւնը» կարող է վերաբերել և օրէնսդրական գործունէու-

թիւն: Բուրժուական քաղաքագէտները բողոքում են ֆեդերալիզմի դէմ, որ նա յարմարութիւն չի տալիս կենտրոնին զսպելու նահանգների «լիմարութիւնները» և «փութկոտ», «անդգոյշ» օրէնսդրական փորձերը: Մեզ լաւ ծանօթ են, այդ խօսքերը. «փութկոտ», «անդգոյշ» յամենայն դէպս չեն վերաբերում յետադիմական, պահպանողական օրէնսդրութեան. դրանց համար ներկայ պարլամենտական կեանքում զգոյշ լինելու կարիք չկայ բոլորովին. նրանք իրենց արգումենտացիան վաղուց արդէն սպառել են. զգուշութիւնը վերաբերում է, անտարակոյս ամեն մի նորութեան, իսկ նորութիւնը քաղաքական կեանքում առաջադիմական կարգերի յատկութիւնն է, ամենայնտամնաց երկրի կարգերը գնում են դէպի առաջ և ոչ թէ դէպի յետ: Ան եթէ կենտրոնացած պետութիւնների մէջ էլ նշմարւում է առաջադիմութիւն, կենտրոնական պարլամենտն էլ է արտադրում յաճախ «նորութիւններ», կենտնակէ, երկրի զանազան տեղերում կան առաջադիմական ոյժեր, և այդ ոյժերը չեն կարող ամեն տեղ, բոլոր շրջաններում հաւասար պրօպոգանդայով դառաւորւած լինել: Այլինն շրջաններ, որտեղ այդ պայթուցիկ ոյժերը աւելի իւրացած, աւելի համախմբւած կերպով երևան կգան, և եթէ ապակենտրոնացումը չի խանգարում, որ կենտրոնում նորմալ յարաբերութեամբ արտայայտեն երկրի ոյժերը, ապա ուրեմն ինչո՞ւ չցանկանալ զանազան նահանգներում առաջ բերել օրէնսդրական մարմիններ, որոնց թուով կլինեն այդպիսիները, որ իրենց առաջադիմական ոյժերի քանակով աւելի բարեյաջող պայմաններ կենդանացնեն ռեֆորմների համար, քան կենտրոնական պարլամենտը. ինչո՞ւ մի նահանգ, ուր անհրաժեշտ ոյժեր և պայմաններ կան փոփոխութիւնների մացնելու արող կարգերի մէջ, նոյն իսկ երկրորդական խնդիր լուծելու, պէտք է սպասի, մինչև որ ամբողջ պետութեան մէջ համապատասխան յարաբերութեամբ ոյժեր առաջ գան: Թող մի երկրում, ուր ոյժերի յարաբերութիւնը փոխւել է, կարգերն էլ փոխւեն նրա համեմատ և մի պետութեան մէջ որոշ քաղաքական կամօսոցիալական ռեֆորմ աւելի առաջ մտնի, քան միւսում: Սրինակ՝ նահանգներին է վերապահւած դաշնակցական պետութիւնների մէջ ընտրողական սխառմի փոփոխութեան իրաւունքը, և եթէ վերցնե՞ք այն պրոցեսը, որով մի օրէնք հասունանում է (այսինքն կողմնակիցների թիւը բազմանում է), կտեսնենք, որ մինչև կենտրոնական պարլամենտում մեծամասնութիւն նշանելը, նա արդէն շատ առաջ ունենում է

համակրող մեծամասնութիւն զանազան ընտրողական շրջաններում, որոնք սակայն ընդհանուր թւի մէջ փոքրամասնութիւն են կազմում: Ապակենտրոնացման շնորհիւ այդ տեղերում կարելի կլինէր արդէն սկզբից անցկացնել օրէնքը: Ան եթէ մի առաջադիմական քայլ բուրժուական անկախ պետութիւններից մէկում մեծ ազդեցութիւն է ունենում միւսի վրայ, ապա ուրեմն պարզ է, որ դաշնակցական նահանգի առաջադիմութիւնը զօրեղ խթան կլինի միւս կանաժների համար, կբազմանան աւելի արագութեամբ ռեֆորմի կողմնակիցները, աւելի վստահութիւն և հոռնդ կստանան նրա պաշտպանները, մանաւանդ որ չպէտք է ուրանալ, թէ յաճախ պատահում են դէպքեր, երբ մի որ և է նորութեան դէմ են լինում մարդիկ, որոնք միայն թերահաւատ են դէպի ռեֆորմի ապագան, առհասարակ չինքն պաշտպանում են ոչ սկզբունքով, այլ իբրև փորձւած սխառմ մի ուրիշի համեմատութեամբ, որ պրօքրիմատիկ է թւում. բոլորիս յայտնի է, որ այդպիսի անգոյն ներկայացուցիչներ դեռ մասսաները շարունակում են արտադրել, և դրանք կյարեն մի նորութեան, եթէ նրա կիրառման հետևանքները տեսնեն: Պարզ է, որ այդ տեսակէտից նահանգական օրէնսդրութիւնը կարող է մեծ ծառայութիւն մատուցանել պետութեան ընդհանուր յառաջադիմութեան:

Այնպէս որ դաշնակցական պետութեան օրէնսդրական «թուլութիւնն» էլ մեզ չի վշտացնում, և դեռ իրախուսում է: Ուշագրաւ է այն հանգամանքը, որ Միացեալ-Նահանգներում կենտրոնական կառավարութիւնը միշտ ներշնչել է երկիւզ ոչ միայն նահանգական ինքնուրոյնութեան, այլև զուտ քաղաքացիական իրաւունքների և ազատութեան տեսակէտից և Ամերիկայում գործող երկու զօրեղ կուսակցութիւններից մէկը՝ ֆեդերալիստների կուսակցութիւնը, որ պաշտպանում էր կենտրոնի իրաւունքների լայնացման գաղափարը ¹⁾, իւր ծրագրով պետութեան մէջ աւելի յետադէմ էր, միւսը՝ դէմօկրատական կոչւած կուսակցութիւնը, որ պաշտպանում

1) Ի հարկէ հասկանալի է, որ ֆեդերալիստների կուսակցութիւնը պէտք է լինի կենտրոնի պաշտպանը, եթէ դաշնակցութիւնը առաջ է եկել կենտրոնաձիգ տենդենցով, և ընդհակառակը, այն պետութիւնների մէջ, ուր դաշնակցութիւնն առաջ է գալիս կենտրոնախոյս տենդենցով, ֆեդերալիստ անունը կրում են նահանգների ինքնուրոյնութեան կողմնակիցները: Այդ երկու կուսակցութիւնների և նրանց գլխաւոր առաջնորդների՝ համիլտոնի և Ջեֆֆերսոնի մասին տես Ջէմս Բրայսի նոյն աշխատ. I, երես 98.

էր նահանգների պահպանած իրաւունքների անձեռնմխելիութիւնը առաջադիմականն էր. առաջինը, վերջ ի վերջոյ տեղի տւեց և քայքայեց:

Բացի այս մեղադրանքներից, մի յանդիմանութիւն էլ ևն աւսում դաշնակցական պետութեան կազմակերպութեան հասցէին: Ասում են, որ դաշնակցութիւնը յարմարութիւն է տալիս նահանգներին դուրս գալու պետութիւնից, իսկ այս հանգամանքից քայքայւում է պետութիւնը, մանաւանդ որ դաշնակցական իշխանութիւնն էլ այնքան ուժեղ չէ, որ կարողանայ միշտ զսպել նահանգների անջատական ձգտումները: Բուրժուական զգացմունքներ և մտածողութեան եղանակ...

Նայիս և առաջ դա տգիտութիւն է. եթէ մենք դաշնակցութիւնը համարում ենք պետութիւն, եթէ նա բաղկացած լինելով մի քանի պետութիւններից, ինքը այնուամենայնիւ, իրենից պետութիւն է ներկայացնում և ունի սահմանադրութիւն, ուրեմն նա չի կարող իրաւացի ճանաչել մի որեւիցէ նահանգի անջատական ձգտումները. ոչ մի դաշնակցական պետութեան սահմանադրութեան մէջ չէր դրանի գէթ անջատման իրաւունքի մասին. սահմանադրութիւնը պայմանաւոր չէ և նրան խախտել առանց մեծամասնութեան ցանկութեան չի կարելի: Այդ մէկ. յետոյ ինչ որ վերաբերում է անջատական տրամադրութեան, նա, յիշուի, կարող է գոյութիւն ունենալ. նա կարող է արդիւնք լինել զանազան նացիօնալիստական ձգտումների, մենք այստեղ ի հարկէ չա՛հ չունենք, և այլ տեսակէտ կաշատականներ, բայց եթէ այդ անջատական ձգտումը անխուսափելի է դարձել, բաժանումը պէտք է տեղի ունենայ, մենք՝ ազգերի լիակատար ինքնորոշման սկզբունք պաշտպանողներս չենք, որ պիտի դուրս գանք բռնի կերպով կուրելու այդ անկասկածեալ կոյճների դէմ, մանաւանդ որ կարող է պատահել, ինչպէս ասացի, որ այդ անջատումն ընդհանուր առաջադիմութեան տեսակէտից անհրաժեշտ և բնական երեւոյթ համարւի: Դաշնակցական պետութեան դերազանցութիւնը հէնց նրա մէջ է կայանում, որ նա առաջ է գալիս ազգերի և շրջանների ազատ ցանկութեամբ և քաղաքական ընդհանուր կեանքի ձգտմամբ: Այսինքն այն մարդկանց, որոնք կանգնած չլինելով բուրժուական տեսակէտի վրայ, պետական կեանքի վերաբերմամբ, այնուամենայնիւ այս առարկութիւնը բերում են: Բայց դարձեալ կրկնում եմ. իրաւաբանօրէն ոչ մի դաշնակցութիւն թոյլ

չի տայ նահանգին բաժանելու. իսկ այլ ճանապարհով բաժանել կարող է և կենտրոնացած պետութեան մի որեւէ գաւառ. դա ոյժերի յարաբերութիւնից է կախած: Ամերիկայի քաղաքացիական պատերազմն ապացուցանում է իմ միտքը: Նահանգների դիմադրութեան վերաբերմամբ հետաքրքիր է այն բացատրութիւնը, որ բերում է Ջէմս Բրայս. նա ասում է, որ նահանգի օրէնսդիր և գործադիր իշխանութիւնները իրաւաբանօրէն չեն կարող սահմանադրութեան հակառակ որոշումներ կայացնել, և եթէ կայանում է այդպիսին, դա համարում է ոչ թէ նահանգի կամքի արտայայտութիւն, այլ այնմարդկանց, որոնք իրենց համարում են նահանգի ներկայացուցիչներ, այսինքն միտքը ընկնում է անհատների վրայ:

Դաշնակցական պետութեան ստրուկտուրան ոչ միայն աւելիկատարեալ է կենտրոնացածի հետ համեմատած, նա բարձր է և աւտօնոմ գաւառներից բաղկացած ապակենտրոնացած պետութիւնից:

Իսկապէս մենք պնդում ենք, որ տեղական օրէնսդրութիւնը անհրաժեշտ է, և ժողովրդապետութեան պայմաններից մէկն է: Դա վերաբերում է թէ ֆեդերացիային և թէ աւտօնոմիային: Եւ եթէ այդ ընդունում ենք, ինչով կարելի է արդարացնել մի պետական ստրուկտուրան, երբ կենտրոնական իշխանութիւնը իրաւաբանօրէն լիազոր է բռնազրօսիլ կերպով, առանց գաւառի համաձայնութեան ազդելու նրա աւտօնոմ կազմի, օրէնսդրութեան վրայ, ինչ առաւելութիւնների ունի կենտրոնը տեղական շահերի պաշտպանութեան տեսակէտից, երբ հէնց գաւառական օրէնսդրութեան անհրաժեշտութիւնը գալիս է ապացուցանելու, որ կենտրոնը հեղինակաւոր լինել չի կարող այդ գործում: Ուրեմն ինչո՞ւ նա պէտք է իրաւունք ունենայ «հաստատելու կամ մերժելու» տեղական օրէնքերի նախագիծը:

Այդ բանը թերեւս հասկանալի է բուրժուական «հայրենասէրների», որոնց համար գոյութիւն ունի ինչ որ «պետական ամբողջութիւն, գերիշխանութիւն» գաղափարը, որը ինքն ըստինքեան մի փտաֆիզիքական արժէք է ներկայացնում:

Իսկ մենք որ չգիտենք և չենք ցանկանում գիտենալ ոչինչ, բացի անմիջական պարզ ժողովրդական շահից, որ պետութիւնը համարում ենք միջոց (և ոչ միակ միջոց!) որոշ նպատակների հասնելու համար և իրեն մէջ ոչ մի խորհրդաւոր վիճակի չենք նկատում, հեռու պիտի լինենք այդպիսի նախապաշարած վերաբերմունքից դէպէ կենտրոնի գերիշխանութիւնը:

Համեմատած ֆեդերացիայի հետ, աւտոնոմիան աւելի հեռու է ժողովրդակալանութիւն զարգացնելուց քան պատճառով, որ պահպանում է դեռ իւր մէջ հին տրագիգիաները և ժողովրդին հակադրած «խնայանութեան» սկզբունքը, որ միապետութեան մնացորդ կարող է համարուել, մանաւանդ որ աւտոնոմ գաւառներ աւելի յաճախ տեսնում ենք սահմանադրական միապետութիւնների, քան թէ հանրապետութիւնների մէջ:

Բայց ի հարկէ՝ ապակենտրոնացած պետութիւնը իւր աւտոնոմ գաւառներով շատ հեռու է կենտրոնացածից, և անհամեմատ աւելի նպաստաւոր դեմօկրատիայի համար: Ինչպէս տեսանք, աւտոնոմիան միատեսակ հասկացողութիւն չէ և կարող է յաճախ ունենալ շատ թերութիւններ. օրինակ՝ աւստրիական աւտոնոմ «երկրները», կամ Ելզաս-Լոթարինգիան իրենց կազմով սղծատել են նորմալ ապակենտրոնացման սկզբունքը: Բացի նրանից, որ պահպանում են ամենայնուամենայն քաղաքական կարգեր, ամենաանարդար ներկայացուցչական սխառմաներ, դրանք իրենց ապակենտրոնացմամբ հանդերձ, չեն կարողանում մեղմանցել զգուշացնական կուրը և վայրենութեան հասցրած օտարակերութիւնը:

Բայց սրանից եզրակացնել, թէ ապակենտրոնացման սկզբունքը անպէտք է ազգային անտաղոնիզմի մեղմացման համար, անհիմն կլինէր. մի է մեղաւոր, որ Աւստրիան դեռ չարունակում է յամառել «պատմական» սահմանները պահպանելու հարցում. որ նա չի ցանկանում աւելի նպատակաշարմար սահմաններ գծել աւտոնոմ գաւառների մէջ, համապատասխան ազգութիւնների դասաւորման, միւթէ ապակենտրոնացման սկզբունքն է մեղաւոր, որ կողք կողքի ապրող ազգութիւններից մէկը իւր դասակարգային շահը պաշտպանելու համար խոչընդոտ է հանդիսանում քաղաքական իրաւունքների լայնացման, որի մէջ շահագրգռւած է միւս ազգութիւնը, որ իւր դասակարգային գրութեամբ շահագործուող է, լեհ իւնկէթը Գալիցիայում մաքառում է Բուսին գիւղացու քաղաքական արաւունքների դէմ, տալով այդ կուրն ազգային բնաւորութիւն, տրանսիլվանիան, զբրկւած իւր ինքնավարութիւնից, ենթարկւում է մաշարացման, նոյնը և ուրիշ շատ տեղերում:

Նս, ի հարկէ, երբեք չեմ պնդի, որ ապակենտրոնացումը կարող է լուծել ազգային հարցը, մանաւանդ Աւստրիայի պէս մի երկրում, ուր ազգութիւնները շատ տեղերում ապրում են խառը, մէկի,

Վրամ միւսի գերակշիռ քաղաքականութեամբ. ճշմարիտ է, մինչև անգամ այն կարծիքը, որ այդ հարցը վերջնականապէս կարող է լուծուել սօցիալական յեղաշրջմամբ միայն, բայց այնուամենայնիւ հասկանալի է, որ սկզբունքով, հետևողականութեամբ տարած ապակենտրոնացումը քաղաքական-պետական հիմնարկութիւնների դեմօկրատիզացիայի հետ միասին կարող է մեծ ծառայութիւն մատուցել ազգային հարցի լուծմանը:

Աւստրիայի պէս պետութիւնների համար ապակենտրոնացման անհրաժեշտութիւնը զգացել են շատ առաջադիմական կուսակցութիւններ. օրինակ Աւստրիական սօցիալ-դեմօկրատիան որ ինչպէս յետոյ կտեսնենք, կարեւոր է գտնում ազգային և տերրիտորիալ աւտոնոմիան, յարում է դեցենտրալիզմին, որի մատին Բրիւննին իւր պարտէյապի որոշումների մէջ ասում է հետևալով. «Աւստրիական ժողովուրդների ազգային առանձնապատկութիւնների պահպանումը և զարգացումը (մէ, ինչ սարսափելի աղանդականութիւն) կարելի կլինի միայն հաւասարութեան և ամեն տեսակ կեղեքման բացակայութեան հիման վրայ, ուստի ամենից առաջ պէտք է դատապարտւեն բոլոր բիւրօկրատիական-պետական կենսօրոնացման սխառմանը, ինչպէս և առանձին երկրների ֆեոդալական առանձնացումը», և ոչ միայն Աւստրիայի պէս քաղաքութիւն ազգութիւնների երկրում անհրաժեշտ և նորմալ են գտնում ապակենտրոնացումը, այնպիսի մի միտադաղ ազգաբնակչութիւն ունեցող երկրում, ինչպիսին է օրինակ՝ Լոտալիան, ամենաառաջադիմական քաղաքական դործիչներից մէկը՝ Հենրիկօ Ֆերրին (սօցիալիստ), պահանջում է ֆեդերատիւ պետական կազմ¹⁾, աչքի առաջ ունենալով անտարակոյս ոչ ազգային, այլ գոլա դեմօկրատական սկզբունքը:

Մենք մինչև այժմ խօսել ենք ֆեդերալիզմի և ապակենտրոնացման մասին գոլա պետական ստրուկտուրայի առաւելութիւնների տեսակէտից և այդ տիպերի երևան գալու պատմական անհրաժեշտութեան մասին:

Բացի ներքին ոյժերից ապակենտրոնացման և մանաւանդ ֆեդերալիզմի տառնում է գանազան մանր պետութիւններին միջազգային

1) Энрико Ферри. Социализмъ и позитивная наука. (միջանկեալ կերպով խօսում է այդ հարցի մասին):

գրութիւն. ներկայ դարում անհրաժեշտութիւն է զգացում պետութիւնների աւելի և աւելի սերտ համախմբման, իսկ դրա համար ամենագլխաւորն և երկրի գրութեան համապատասխան պետական սիստեմը ֆեդերալիզմն է: Մենք ծանօթացանք մի շարք պետական և միջպետական քաղաքական սիստեմների հետ. ունիաների, սիւզերէն-վասսալական յարաբերութիւնների հետ, կանգ առանք պետութիւնների դաշնակցութեան վրայ, բայց զրանցից և ոչ մէկը չի ներկայացնում ժամանակակից պայմաններին համապատասխան պետական միաւորման ձև, բացի դաշնակցական պետութիւնից: Այս հարցի առթիւ շատ ուշագրաւ նկատողութիւններ անում է յայտնի Վ. Ելլինէկը, որ ի միջի այլոց ասում է. «Քննելով քաղաքական բնաւորութիւն ունեցող պետական միաւորումները իրենց պատմա-քաղաքական կողմից, մենք դալիս ենք այն եզրակացութեան, որ միաւորումների միակ առողջ և նորմալ ձևը դաշնակցական պետութիւնն է... Պետութիւնների դաշնակցութիւնները թոյլ են դրսից և ներսից, իսկ քաղաքականապէս աւելի յարատեւ ունենաներին սպառնում են միջտերիւն երկպառակութիւններ, ուղղաժգէպի միութեան քայքայումը: Այլ միջպետական միաւորումները իրենց էութեամբ անցողական բնաւորութիւն ունեն. նրանք կամ սահղծում են մի պետութիւն (կիւնտրօնացած), կամ տանում են դէպի կապի լուծումը: Պետութիւնների պետութիւնը (սիւզերէն-վասսալ) ներկայումս արդէն երևան չի դալիս իբրև բնական կազմակերպութիւն, այլ ցոյց է տալիս քայքայող պետութեան տարրալուծման որոշ աստիճանը, ինչպէս որ հաստատում է Թիւրքիայի պատմութիւնը: Իսկ դաշնակցական պետութիւնը մի ազգի, կամ զանազան ազգերի մի քանի մասերի միութեան ամուր ձևն է, երբ զրանք կապւած են միմեանց հետ ընդհանուր պատմական բաղադրով: Մասնաւորապէս մեծ կայսրութիւնների համար ¹⁾ բեղմնաւոր կերպով զարգանալ աւելի հնչում է ֆեդերատիւ, քան թէ միջպետութեան մէջ, որքան էլ վերջինը ապակենտրոնացած լինի: Այդ իսկ պատճառով դաշնակցական պետութիւնը մեծ դեր ունի քաղաքակիրթ պետութիւնների ապագայ կազմակերպութեան գործում: Արդէն ներկայումս նա երևան է գալիս Ամերիկայում իբրև պետութեան տիրապետող ձև: Բայց հէնց բրիտանական կայսրութիւնն էլ կարող կլինի ամրացնել իւր և գաղութ-

1) Ելլինէկը երկի աշքի առաջ ունի իւր հայրենիքը...

ների մէջ հղած կապը միայն այն դէպքում, եթէ նրան յաջողի իրականացնել Imperial federation-ի գաղափարը, այն ինչ ներկայումս նա, եթէ ոչ իրաւաբանօրէն, գոնէ քաղաքականապէս, արդէն պետութիւնների շատ թոյլ դաշնակցութեան բնաւորութիւն ունի: Գերմանական աշխարհը... իւր պատմական զարգացման ընթացքի շրջորհիւ պէտք է դարձնի դաշնակցական պետութիւնը իւր ժողովուրդների քաղաքական կեանքի նորմալ ձև: Հէնց այժմ իսկ շատ քիչ երկրորդական պետութիւններ կան, ինչպէս Վանիան և Հոլանդիան, որոնք չունենային պետութիւնների դաշնակցութեան, դաշ. պետութեան ձև, կամ որոնք դէպի այդպիսի կազմակերպութիւնը տենդենց ցոյց չտային: Գերմանական կայսրութեան, Շվեյցարիայի դաշնակցութիւնների և Հիւսիս-Ամերիկական ունիայի կողքին կանգնած է Շվեյցարիայի և Նորվեգիայի բէալ ունիան ¹⁾, մինչ Անգլիան ձգտում է իւր գերմանական գաղութները վերածել պետութիւնների և դաշնակցութեան անդամների:

Ֆեդերալիստական գաղափարի զարգացման հետ ժամանակի ընթացքում պիտի փոխւի և միջակ ու մանր անկախ պետութիւնների գրութիւնը, որովհետեւ նրանք վերջ ի վերջոյ հարկադրւած կլինեն յարկու աւելի խոշոր միութիւններին ²⁾»:

Ամենամեծ պետութիւններից մէկն էլ Ռուսաստանն է, որ պատմական ընթացքում, քաղաքական իրերի բերմամբ լայնանալով ընդգրկել է բազմաթիւ ժողովուրդներ, որոնք կամաց-կամաց քաղաքական և սոցիալական յարաբերութիւններով կապւում են մէջտեղի ռուս մեծ ժողովրդի հետ, սակայն որոնց զարգացումը և յառաջադիմութիւնը պահանջում է միապետութեան փլատակների վրայ հիմնել մի այնպիսի պետութիւն, որ բոլոր ժողովուրդների համար ազատութեան պայմանները հաւասարապէս երաշխաւորէր, որ վերացնելով քաղաքական ասարսեղից ազգային անտագոնիզմը, թողնէր որ սոցիալական հարցը ոյժերի ճշգրիտ յարաբերութեամբ մօտենայ իւր վերջնական լուծման...

VI.

Կայ և մի այլ հարց, որ, մեծ առնչութիւն ունենալով հանդերձ պետական կարգերի ընդհանուր դէմօկրատիկացիայի հետ, այնու-

1) Եյժմ լուծւած:

2) Еллинек, Право соврем. госуд. I. Երես 526—27.

ամենայնիւ թողնւած է առանց լուրջ ուշադրութեան ժամանակակից արմատական կոստակցութիւնների կողմից, մասնաւորապէս սօցիալիստական բանակում, և որ դարձեալ կապւած է ֆեդերալիզմի, կամ առնւազը լայն քաղաքական ապակենտրոնացման հետ: Դա ժամանակակից պարլամենտարիզմի և ժողովրդական անմիջական օրէնսդրութեան նշանակութիւնն է:

Ներդրական այն երկրներում, ուր ներկայացուցչական սիստեմը վաղուց արդէն հաստատուել է և լաւականալով ռամկավարական հիմքերի վրայ է դրւած, պարլամենտարիզմը կամաց-կամաց կորցնում է իւր վաղեմի նշանակութիւնը և մատնւում է համեմատական ամլութեան: Բուրժուական զէմօկրատիան նկատում է արդէն իւր փայլաշատ քաղաքական գաղափարների սնանկութիւնն ու անպէտքութիւնը սօցիալական պրօքլեմը լուծելու գործում: Դեմօկրատիան տարրալուծւում է և ինչպէս շատ ճշմարիտ կերպով ցոյց է տալիս Ա. Վաուցլին, կատարւում է տեղափոխութիւններ՝ թէ պարլամենտական նստարանների վերաբերմամբ և թէ պարլամենտի պատերից դուրս: Սկզբներում պարլամենտական կօմպակտ մեծամասնութիւն կազմող «լիբերալ բոնակը բաժանւում է իւր բաղադրիչ մասի և առաջ չի դալիս ոչ մի խոշոր պարլամենտական կոսակցութիւն, որ ունենայ մի միաձոյլ բնաւորութիւն և որ կարողանայ փոխարինել նրան», որքան որ ունեւոր դասակարգերը բնակցիօնէր են դառնում, նոյնքան աւելի պակաս չափով կարողանում են ներանք կազմել միաստորադ մասսա, նոյնքան նրանք աւելի բաժանւում են մանր կոսակցութիւնների:

Տեստեսական, դասակարգային յարաբերութիւնների բիւրեղացմամբ ամեն հաւարական տարրի ներկայացուցիչ սկսում է ճանաչել իւր իսկական տեղը պարլամենտում, դադարում է գնալ ընդհանրապիտի յետեից, և վերջինը սարսափած տեսնում է, որ այդ շարժումը «մղում է իւր առանձին դասակարգային ինքնագիտակցութիւնը մըշակած պրօքլետարիատին, նաև ինտելլիգենցիայի, մանր բուրժուազիայի և մանր գիւղացիութեան մի մասը դէպի սօցիալիստական բանակը»: Բուրժուական մեծամասնութիւնը տարրալուծւած, հազիւ կարողանում է ժամանակ առ ժամանակ կօպիցիաներ, բլօկներ կազմել իւր դիրքը պահպանելու համար:

«Պարլամենտարիզմը աւելի և աւելի անընդունակ է դառնում

մի որ և իցէ ուղղութեամբ վճռողական քաղաքականութիւն պահպանել: Նա աւելի և աւելի դառնալ է դառնում»¹⁾:

Նա չի էլ կարելի ասել, թէ այս երևոյթը տեղի ունի միայն այն երկրներում, ուր արդէն նւաճել է լայն ռամկավարական կարգեր: Այս երևոյթի իսկական աղբիւրը չուտով որոնելու է անտեսական յարաբերութիւնների հասունացման, քան թէ քաղաքական հանգամանքների մէջ: Այս երևոյթը տեղի ունի Գերմանիայի պէս ռամկավարական տեսակէտից համեմատաբար յետ մնացած երկրում, նոյնը լինելու է անտարակոյս և Ռուսաստանում, չնայած որ բռնակալութիւնը այստեղ դեռ նոր է տաղալուծւում, և լիբերալիզմը դեռ չի սպառել իւր այժերը:

Բուրժուակիան սովորում է յենեկ միապետութեան վրայ և դուրս դալ՝ իւր այժերը աւելի կոպիտ կերպով փորձելու, բունի որ պարլամենտը կամաց-կամաց անընդունակ է դառնում նրա դատակարգային շահերը պաշտպանելու: Մենամարտի դաշտը լայնանում, տարածւում է պարլամենտի պատերից այն կողմը:

Բայց ինչ է մնում ստանալ այլ ևս դեմօկրատիայից, որ հիմնեց պարլամենտը և որ այնտեղ արդէն սպառել է իւր այժերը, չէ որ մենք պէտք է զէմօկրատիայից առնենք այն, ինչ որ նա կարող է տալ մեզ մեր շահերի տեսակէտից:

Այժմ դեմօկրատիայից մեզ մնում է ստանալ միայն ժողովրդական օրէնսդրութեան սկզբունքը: Դժուար է չափազանցութեան մէջ ընկնել այս բեֆօրմների նշանակութեան վերաբերմամբ աշխատաւոր դասի համար. լայն մասսաները քաղաքականապէս կրթելու համար սա մի անփոխարինելի քաղաքական իրաւունք է: Մենք ասացինք վերեւում, որ միշտ ժողովրդի զգալի մասը անտարբեր է մընում դէպի ներկայացուցիչների ընտրութիւնը, կամ աւելի յաճախ՝ զանազան հանգամանքների աղբեցութեան տակ, կամ ուղղակի աղբիտութեան պատճառով, ընտրւում է ոչ իւր իսկական ներկայացուցիչներին, ընդհակառակը, ժողովրդական անմիջական օրէնսդրութեան ժամանակ (ինչպէս գոյութիւն ունի ներկայումս Շվեյցարիայում), երբ մասսայի առաջ դրւում է կոնկրետ հարց, օրէնքի նախագիծ, որ յաճախ շօշափում է նրա անմիջական շահերը, նա չափազանց լարւած հետաքրքրութեամբ պէտք է մտնակցի. և քանի

1) Каутский. Обществ. реформы. стр. 79, 81.

որ այստեղ արդէն չի կարող տեղի ունենալ այնպիսի դրութիւն, երբ բոլորժողովական թեկնածուներն նախընտրական պայքարի ժամանակ ժողովրդականացնում է մի ծրագիր, որ՝ ձայներ գրաւելուց յետոյ պարլամենտում չի պաշտպանելու, և երկար տարիներ խաբելու և շահագործելու է ժողովրդի միամտութիւնը, հետեւաբար, այժմիկ փոխադարձ յարաբերութիւնը աւելի մօտ կլինի իրականութեան, քան պարլամենտական կեանքումն է:

Իսկ եթէ մօտենանք հարցին կուսակցական պրօպագանդիայի տեսակէտից, կտեսնենք որ ժողովրդի այսպիսի ձեռքով միջամտութիւնը օրէնսդրական կեանքին, աւելի կոնկրետ, շահագրգռող բովանդակութիւն է տալիս նրան և աւելի խորն ու համոզեցուցիչ է լինում, քան թէ սովորական պրօպագանդան, որ տարւում է աւելի տեսական հողի վրայ: Անմիջական ժողովրդական օրէնսդրութիւնը քաղաքական կեանքի է կոչում, ներոյժ քաղաքական կեանքի այնպիսի խաւեր, որոնց վրայ ներկայացուցչական օրէնսդրական կեանքը չի կարողանում գործող ազդեցութիւն ունենալ: Բոլորը համաձայն են այն բանի հետ, որ զիւղի ազդաբնակութիւնը (լինի դա մանր բեւեականատէր, կամ երկրագործական բանուոր—բաւորակ, միեւնոյն է) շատ աւելի թոյլ կիրառւի մասնակցում երկրի քաղաքական կեանքին, քան քաղաքի ազդաբնակութիւնը. այդպէս է դիւղի դրութիւնը պետութեան մէջ, այդպէս է երկրագործական աշխատանքի ընդթելու և նա աւելի հետադարձ է խաբւում բոլորժողովային և կոբրականութեան կողմից, քան քաղաքում աշխատող բանուորը:

Անմիջական օրէնսդրութիւնը մի գործող խթան է դաւառական, գիւղական աշխատաւոր դասակարգի քաղաքական հաստեղծութեան համար. և այդ մենք տեսնում ենք Շվեյցարիայի օրինակով, որ զիւղացիութիւնը՝ իւր հաստեղծութիւնը ունենալով շատ աւելի բարձր է, քան այլ երկրներում, ուր անմիջական օրէնսդրական իրաւունք չկայ:

Բացի դրանից, այդ իրաւունքի չնորհիւ ժողովրդի ազդեցութիւնը՝ թէ օրէնսդրական ներկայացուցչական մարմնի և թէ կառավարութեան վրայ չափազանց աճում է, որի շնորհիւ խորհրդաւորութեան քօղը իշխանութեան վրայից ընկնում է:

Բայց հետաքրքիր է ծանօթանալ այն արգումենտացիայի հետ, որ բերւում է անմիջական օրէնսդրութեան դէմ. բոլորժողովական բանակից սօցիալիստներին մի քանիսի կողմից: Ասում են սովորաբար որ մասսան «խուժան է», նա թեթեամիտ է, չուտ ազդւող է, կա-

րող է տարւել զանազան բաղդախնդիր մարդկանց ազդեցիկ ճառերով և այլն, որ օրէնսդրական գործը կարող է վարել միայն ինտելիգենաը և փոքրաթիւ ժողովը և ոչ բազմամարդ ամբողջ. իբր թէ ժողովրդի անակնկալ միջամտութիւնը կառավարչական, օրէնսդրական գործերին, կարող է խոչընդոտ հանդիսանալ պետական մեխանիզմի նօրմալ ընթացքին, որ ժողովուրդը դեռ չի հասունացել այդպիսի ընդհանուր գործունէութեան համար և այլն:

Ի հարկէ հէնց սկզբից կարելի է նկատել այս պատճառաւորութիւնների տեսլանցիօզ լինելը, Շվեյցարիայի յայտնի հրապարակախօս Կուրալին բերում է իւր երկրի անմիջական օրէնսդրութիւնից փաստեր, որոնք ապացուցում են, որ ժողովուրդն ընդունակ է շատ լուրջ վերաբերւելու դէպի այդ գործը և թեթեւ որոշումներ չի տալիս. բացի դրանից, ժողովուրդն ստանում է օրինագծի պատաստի բանաձևը և միայն քէտրկում է՝ դրական կամ բացասական պատասխան դուրս բերելու համար, այնպէս որ՝ այդ տեսլանքական աշխատանքից ազատ է լինում. ինչ վերաբերում է ժողովրդի քաղաքական տհասութեան, այդ առթիւ, Շվեյցարական բեֆերենդումի պաշտպան Գենդէլն ասում է. «Այդ պայմանը (այսինքն, որ ժողովուրդը նախօրօք պէտք է հասունացած լինի) ամենալաւ միջոցն է, որպէս զի բարեացակամութեան պատրւակով ընդմիշտ զրկել ժողովրդին յարմարութիւնից, իւր գերիշխանութիւնից, իսկ մինչ այդ, բարեացակամ խնամակալները կկառավարեն առաջւայ պէս և ժողովուրդը երբէք չի հասունանայ, առաջինը այն պատճառով, որ խնամակալները երբէք չեն ցանկանայ ձանաչել նրան չափահաս, և երկրորդ՝ որովհետեւ նրան երբէք չեն թողնի ինքնուրոյն գործունէութեան, նա, վերջ ի վերջոյ, կկորցնի ցանկանալու և գործելու ընդունակութիւնը»¹⁾:

Փաստ է և այն, որ ժողովրդական քէտրկութիւնը ուժակցիայի առաջը ընդմիշտ առնում է: Կուրալին վկայում է, որ ամենից կայուն լինում են այն օրէնքները, որոնք անցնում են ժողովրդական քէտրկութեամբ. նրանք համապատասխանում են ժողովրդի կարիքներին:

«Veto»-ն, որ անմիջական օրէնսդրութեան մի ձևն է, յարմարութիւն է տալիս զանազան կուսակցութիւնների օպօզիցիան դէ-

1) Курти. Исторія народ. законод. и демократіи въ Швейцаріи, стр. 168.

պի կառավարութիւնը, կամ պարլամենտը առաջ մղել ոչ միայն օրէնսդրական ժողովում, այլև դուրսը և շատ անգամ պարլամենտում փոքրամասնութիւն կազմող, կամ բոլորովին բացակայող կուսակցութիւնը կարողանում է ժողովրդական քւէարկութեամբ անցկացնել կամ ժողովրդականացնել շատ օրէնքներ:

Օրինակ, չվէյցարական ս.-դեմոկրատիան, որ միայն 1893 թւին յաջողեցրեց իւր ներկայացուցիչն անցկացնել Ազգային ժողով (պարմենտ), դրանից շատ առաջ էլ, օգտւելով վերոյիշեալ իրաւունքից, զօրեղ ազիտացիա էր մղում զանազան կարևոր ըէֆօրմներ մտցնելու համար անմիջական օրէնսդրութեամբ:

Կարիք չկայ յիշեցնելու, որ անմիջական օրէնսդրութեան կողմնակիցները բոլորովին չեն ժխտում պարլամենտական ներկայացուցչական սխաւմը. ներկայացուցչութիւնը միշտ պէտք է մնայ, իբրև օրէնսդրութեան հիմնական ձև, որ սակայն պէտք է խիստ հսկողութեան ենթարկւի առաջինի կողմից, մասնաւորապէս որ պարլամենտները ինչպէս տեսանք, կամաց-կամաց կորցնում են իրենց վստիքի նշանակութիւնը: Անմիջական օրէնսդրութեան դադարաւորը, պաշտպանել գեւ չի նշանակում Ռուսոյի ժողովրդապետութիւնը պաշտպանել, որ իրադրոճելի էր կլասիկ Յուստատանում շնորհիւ ճորտական սխաւմի, մենք չենք պաշտպանում նաև Րիդգինհաուզէնի ծրագիրը, որ վերացնում է պարլամենտները և օրէնքներ մշակելու գործը յանձնում բազմաթիւ օրէնսդրական ժողովներին, որոնց պէտք է մասնակցի ամբողջ ժողովուրդը: Մենք միայն պաշտպանում ենք չվէյցարական անմիջական օրէնսդրութիւնը, կամ իսկապէս ասած՝ քւէարկութիւնն ու նախաձեռնութիւնը:

Սօցիալիստներից այս հարցի վերաբերմամբ մեր ուշադրութիւնը, գրաւում է Կաուցկին. իւր աշխատութիւններից մէկի մէջ (Պարլամենտարիզմ և ժողովրդական օրէնսդրութիւն) նա չափազանց անորոշ դիրք է բռնում. մէկ խոստովանում է, որ այդ ինստիտուտը օգտակար է, որովհետև գաւառական կեանքը հանում է կղզիացած գրութիւնից (որից իսկապէս միշտ օգտւել են պահպանողականները), նպաստում է զիւղացիութեան զարգացման. իսկ միւս կողմից, վատ է, որովհետև պրօլետարիատը, ընդունակ լինելով պարլամենտարիզմի, շատ բան սպասել ժողովրդական օրէնսդրութիւնից չի կարող, սա գեւ վնասում է նրան այն պատճառով, որ քաղաքների ազդեցու-

թիւնը պետութեան մէջ ընկնում է, իսկ գաւառը, գիւղը ոյժ է ստանում:

Բայց այս առարկութիւնն անհիմն է այն հասարակ պատճառով, որ քաղաքի ազդեցութիւնն ընկնում է ոչ բացարձակ, այլ յարաբերական մտքով. անմիջական օրէնսդրութիւնը քաղաքի եղած պրօլետարիատի ոյժերը խօսի թուլացնում, նա գեւ նպաստում է. բայց որովհետև ինդուստրիայի պրօլետարիատը քաղաքականապէս աւելի ներույժ կերպով է ապրում պարլամենտարիզմի ժամանակ, քան գիւղացին, այդ պատճառով էլ անմիջական օրէնսդրութիւնը իբրև մի լրացուցիչ միջոց աւելի խոշոր ծառայութիւն է մասնուցանում գիւղին, քան թէ քաղաքին: Գիւղական աշխատաւոր մասսաները օգնութեան են հասնում քաղաքին. մենք կրկնում ենք, որ մասսաները աւելի հեշտ են խաբւում ընտրութեան ժամանակ, երբ թեկնածուի գործունէութիւնը անորոշ է և անպատասխանատու, այն ինչ անմիջական օրէնսդրութիւնը կոնկրետ հարցեր է դնում ժողովրդի առաջ, որոնց վերաբերմամբ դասակարգային տեսակէտը հեշտ է պարզել. այստեղ արդէն խոստումներով չես կարող խաբել: Օրինակ՝ տգէտ անգիտակից բանւորը երբեք իւր իսկական բարեկամին, յեղափոխականին չի ընտրել պարլամենտի համար, բայց երբ դրեց մի կոնկրետ հարց, օր. 8 ժամեայ բանւորական օրի հարցը, ամենախուլիգան բանւորը յաճախ ձայն կտայ սօցիալիստի առաջարկին, նոյնը և գիւղացու վերաբերմամբ:

Կաուցկին հէնց այդ հարցերի «կոնկրետ» ձև ստանալուց է վախենում. «այդ բնաւորութեամբ օրէնսդրութիւնը չի նպատակւում կուսակցական գիֆֆերենցիացիային, կուսակցութիւնների գերը նսեմատի ներսը և ոչ դուրսը. ընդհակառակը, շնորհիւ այդ իրաւունքի կուսակցութիւնը յարմարութիւն ունի ամենատատանւող, թերահաւատ տարրերին համոզել, որովհետև հարցը չափազանց մօտ է ժողովրդին և չի սլահանջում երկար գատախարակութիւն. բանւորութիւնը շատ հեշտութեամբ տեսնում է իւր իսկական և կեղծ բարեկամներին, այն բանւորը, որ շնորհիւ ծանր աշխատանքի շատ քիչ էր հետևում կամ բոլորովին չէր հետևում պարլամենտների գործունէութեան և քիչ էլ հասկանում էր նրա բարդ քաղաքականութիւնը:

Կաուցկին, ինչպէս երևում է, Շվէյցարիայի դասակարգային շարժման յետամնացութիւնը կապում է այս քաղաքական ինստիտու-

տի հետ: Բայց վերջինը այստեղ մեզուր չէ: Շվեյցարիայի դատարանը կարգային կռիւի թուլութիւնը և դանդաղութիւնը բոլորովին այլ պատճառներ ունի: Դրա հիմնական պատճառները երկու տեսակ են. մի կողմից դրա վրայ ազդել է այն հանգամանքը, որ դեմօկրատիզմը Շվեյցարիայում կանխել է կապիտալիզմի զարգացումը (ինչպէս Անգլիայում դատակարգային կռիւը շատ առաջ է սկսել, քան սօցիալիստական շարժումը): Շվեյցարիայում ամենալայն դեմօկրատիական կարգեր կային այն ժամանակ, երբ կապիտալիզմը դեռ մուտք չէր գործել այդ երկիրը: Այդ պատճառով էլ դատակարգային կռիւն քաղաքական հոգի վրայ այնտեղ չի մղել, յեղափոխութիւններ չեն եղել, իսկ դա է որ մինչև այժմ յեղափոխականացնում է աշխատաւոր դատակարգը և զարկ տալիս նրա գիտակցութեան, նա դատակարգային կռիւ չի մղել իւր քաղաքական իրաւունքները նւաճելու համար, նա չի տեսել քաղաքական անհաւասարութիւն, երկրորդ և զլխաւոր պատճառն այն է, որ Շվեյցարիայում մինչև այժմ էլ խոշոր արդիւնաւորութիւնը շատ թույլ է՝ համեմատած միւս երկրների հետ, իւնկերութիւնը բացակայում է, երկիրը քաղաքական եռուն կեանք չունի, մանաւանդ որ Շվեյցարական բանւորութեան խոշոր տոկոսը օտարերկրացիներ են, որ մեծ ազդեցութիւն չունեն պետական կեանքի վրայ:

Ասուցկին բերում է մի այլ արդումենտ էլ անմիջական օրէնսդրութեան դէմ: Նա ասում է. «Նա (սօցիալ-դեմօկրատիան) երևան է գալիս իբրև պրօլետարիատի շահերի, իսկ պրօլետարիատ և ժոժողովուրդ—մէկ չէ»: Իսկ մի փոքր յետոյ ասում է. «Պրօլետարիատը չի կարող նւաճել քաղաքական իրաւունքներ, գոնէ ամբողջութեամբ, մինչև այդ շատանան բոլոր (ընդգծումը իրենն է): Ուստի ս.-դեմօկրատիան դեմօկրատական ձգտումների ամենավստահելի նեցուկն է, աւելի վստահելի, քան... ինքը դեմօկրատիան»: Շատ ճշմարիտ է, բայց սկզբում յայտնած մտքին հակասում է, որոյհետեւ այդ միտքը բերւած էր ապացուցանելու համար, թէ ժողովրդական պահանջները պարտաւորիչ չեն ս.-դեմօկրատիայի համար: Եթէ այդպէս լինէր, սօցիալիստական տեսութեան կերպնէր իւր ոտքի տակի իրական հողը. նա գիտական է այն չափով, որ չափով չի հակասում ընդհանուր զարգացման ընթացքին, այլ հէնց աւելի զարկ է տալիս նրան. իսկ դեմօկրատիան, ժողովրդական իրաւունքների լայնացումը, անկախ դատակարգերից—դա այնպիսի երևոյթ է, որին,

յամենայն դէպս, սօցիալիստական շարժումը չպետք է հակասի: Հէնց ինքը՝ Ասուցկին է, որ բոլոր գրաւորների մէջ ձանձրալի կըրկնողութեամբ պաշտպանում է այն միտքը, որ ս.-դեմօկրատիան ժողովրդական կուսակցութիւն է իւր պահանջներով և շուտով էլ կդառնայ իւր կազմով:

Վերջապէս աչք է ծակում այն հակասութիւնը, որի մէջ նա ընկնում է Շվեյցարիայի վերաբերմամբ: Յիշածս աշխատութեան 118-դերեսում ասում է, որ այն, ինչ որ զարգացնում է Շվեյցարիայում գիւղացուն (անմիջական օրէնսդրութիւնը), յետամնաց է դարձնում բանւորին, իսկ 125-րդ էրեսում ասում է «Մենք շատ լաւ հասկանում ենք միւր Շվեյցարական ընկերներին, երբ նրանք դուրս են գալիս պաշտպանելու ուղղակի օրէնսդրութիւնը» և յետոյ թւում է այն պայմանները, որ տարբերում են Շվեյցարիան այլ երկրներից: Զարմանալի է, երբ մի ինստիտուտ, որ խանդարում է բանւորի առաջադիմութեանը հէնց Շվեյցարիայում, կարելի է պաշտպանել այնպիսի եռանդով, ինչպէս Շվեյցարիայի սօցիալ-դեմօկրատները¹⁾:

Բայց Ասուցկին, ապացուցանելու համար, թէ ժողովրդական օրէնսդրութիւնը վնասակար է դատակարգային կռիւի տեսակէտից, մատնանիչ է անում Աոնգեղերանի (այս իրաւունքը կողմնակից) վրայ, որ յուսով է, թէ անմիջական օրէնսդրութեամբ կարելի կլինի հարւած տալ սօցիալիզմին և սօցիալիստներին: Բայց Ասուցկին չի նշկատում այն պարզ բանը, որ Աոնգեղերանը պատկանում է այն մարդկանց թւին, որոնք դեռ կարծում են, թէ սօցիալիզմը մի քանի անհատների ուղեղի սպեկուլեալիւ ծնունդ է, զցած չըջանաւորութեան մէջ, վերացական թէօրիա է, և ոչ թէ իրական կեանքի պայմանների, հասարակական զարգացման տրամադրութեան արդիւնք է, մշակւած և գիտական սիստեմի վերածւած: Հէնց այն խօսքերը՝ «նրանք (սօցիալիզմի տեսակները)՝ դադարելով լինել քաղաքական կուսակցութիւններ (ժողովրդի հսկողութեան շնորհիւ!), կդառնան չկօրաներ, որոնք կմրցեն մէկը միւսի հետ աշխատելով տիրաւոր ուղեղներին»

1) 1872 թւին ս.-դեմօկրատական կուսակցութեան ծրագիրը պահանջում էր «շտահմանափակւած դաշնակցական քաղաքական տուփերի միջոցով կարևորագոյն ֆինանսական կարգադրութիւնների և օրէնքների վերաբերմամբ, որ կառավարկեն խորհուրդները կամ առաջ կդան ժողովրդական նախաձեռնութեան, առաջարկութեան շտահմանափակւած իրաւունքներով, որով ժողովուրդը պետք է օգտուի յանձին 20,000 իրաւատէր քաղաքացիների»: Крґтн. նոյն աշխատ. եր. 171.

(ընդգծում է)։ Թէ որքան «վնաս է» գասակարգային կուրին այդ ժողովրդական իրաւունքը, մենք արդէն վերն տեսանք։

Մենք բաւական երկար կանգ առանք այս հարցի վրայ. բայց դա անհրաժեշտ էր, որպէսզի այժմ կարողանանք անցնել այն պայմաններին, որոնց մէջ միայն կարելի է իրականացնել այս պետական խնամատուտը, և այն հետեանքներին, որ ունենալու է սրա կիրառումը։

Ժողովրդական անմիջական օրէնսդրութիւնը կամ, աւելի ճիշտը, մասնակցութիւնը օրէնսդրական կեանքին ամբողջ պետութիւնը ներդոյժ քաղաքական կեանքի մէջ ձգտելով, վերացնում է պետութեան կենտրոնացումը քաղաքական տեսակէտից. կենտրոնացած պետութեան մէջ լայն քաղաքական կեանքով ապրում է միայն կենտրոնական վայրը, կամ ամենաշատը, չըջանը. պետութեան միւս մասերը աւելի թոյլ մասնակցութիւն են ցոյց տալիս, անմիջական օրէնսդրութիւնը ձգտում է գաւառը հաւասարեցնել կենտրոնին, կամ առնուազը գաւառի ազդեցութիւնը գործողացնել։ Նթէ այդպէս է այս ժողովրդական իրաւունքի ազդեցութիւնը, նա անտորակոյս աւելի հետաքրքրութեամբ կիրականանայ ոչ թէ կենտրոնացած պետութեան այլ ընդհակառակը պետութեան լայն ապակենտրոնացման պայմանով միայն. դեռ թողնենք մի կողմ աւելանալիքական յարաբերութիւնը, որ ներկայացնում է ապակենտրոնացումը այդպիսի մի գործի համար։ Ապակենտրոնացումն անհրաժեշտ է այն տեսակէտից, որ քաղաքական լիք օրէնքները կարող են չվերաբերել ամբողջ պետութեան, այլ նրա մի որեւէ մասին, նահանգին։ Ամբողջ ազգաբնակչութիւնը մասնակցից դարձնել մի որեւէ գաւառի վերաբերող հարցի քաղաքական, և՛ անարդարացի կլինի, և՛ չի արտայայտի իսկական տրամադրութիւնը. անարդարացի կլինի մի նահանգի վերաբերող հարցի քաղաքական մէջ հաւասար արժէք տալ այդ նահանգի և պետութեան այլ մասերի քաղաքացիների ձայներին, որոնք անմիջապէս շահագորգուած չեն հարցի այս կամ այն լուծման մէջ, չի արտայայտի իսկական գրութիւնը, որովհետեւ այլ մասերի ազգաբնակչութիւնը ոչ կարող է լաւ տեղեակ լինել գործին, և ոչ էլ շատ լուրջ վերաբերելի. դա սլարդ է։

Բայց ասանք թէ ընդունեց, որ ամեն վայրի վերաբերեալ հարցերը քաղաքական են այդտեղի քաղաքացիները. այդ գէպըում հարց

է առաջ դալիս, ինչ յարաբերութեան մէջ է լինելու այդ նահանգի քաղաքական կոմպետենցիան կենտրոնական օրէնսդրական մարմնի կոմպետենցիայի հետ. դա մի անլուծելի հարց է, որ ստեղծւում է մի կենտրոնացած պետութեան մէջ, որի կենտրոնական և միակ օրէնսդիր ճարմինը և՛ ամենակարող է, և՛ սահմանափակւած, այն էլ ոչ ամբողջ ժողովրդի, այլ այս ինչ կամ այն ինչ նահանգի կողմից. և ոչ գոնէ սահմանադրութեան հիմնական կէտերում, այլ ամեն մի կոնկրետ օրէնսդրական տկտի վերաբերմամբ։

Այդպիսի դրութիւն պետութեան մէջ գոյութիւն ունենալ չի կարող։ Ա. Կառուցկին սլարդ ասում է, որ րեֆերենդումի և նախաձեռնութեան ներմուծումը կախած է զանազան պայմաններից, որոնցից մէկն է «չափազանց կենտրոնացած պետական իշխանութեան բացակայութիւնը, որ անկախ հակադրւած է ժողովրդական ներկայացուցչութեան», կամ ինչպէս ինքն անւանում է «կեղծ-պարլամենտարիզմի բացակայութիւնը»¹⁾։ Բայց ես չեմ կարծում որ կենտրոնացած պարլամենտարիզմի մէջ կարելի է իրականացնել այդ ժողովրդական իրաւունքը վերն յիշած պատճառով, մասաւանդ որ ինքը Կառուցկին էլ մի քանի անգամ նոյն գրւածքի մէջ, չեշտում է, որ անմիջական օրէնսդրութիւնը ցրում է կենտրոնը ամբողջ գրութեան մէջ, առաջ բերելով գաւառական գորիդ քաղաքական կեանք։

Իրականութիւնն էլ ցոյց է տալիս, որ անմիջական օրէնսդրութիւնը մինչև այժմ գործադրւել է ֆէդերացիաների և ապակենտրոնացած պետութեան մէջ, օր. Շվեյցարիայում, Աւստրալիայում։ Հետաքրքրի է ինչ այսանգակ եզրակացութիւններ կտալէր, եթէ ամբողջ Բրիտանական կայսրութիւնը քաղաքակէր մի որ և իցէ Վիկտորիային, կամ Աւինօլէնտին վերաբերող օրինագիծ։

Այժմ առաջ է դալիս մի հարց. ինչպէս պէտք է տեղի ունենայ դաշնակցական պետութեան մէջ այդ անմիջական օրէնսդրութիւնը։ Շվեյցարիայում կանտոնների շահերի ծայրայեղ պաշտպանները պահանջում էին, որ դաշնակցական օրէնքների քաղաքականութիւնը

1) Կառուցկին ուզում է ասել՝ պարլամենտից անկախ, ընկալիծ կառավարութիւնը կարող է շահագործել այդ իրաւունքը, գործ գնելով իւր անկախ իշխանութիւնը ժողովրդի վրայ։ Գա ի հարկէ միանգամայն ճշմարիտ է. բայց ո՞վ է ասում որ անմիջական օրէնսդրութիւնը հաստատւի դեռ կեղծ-պարլամենտարիզմի ժամանակ, բայց դա չի նշանակում, որ ծրագրի մէջ սլարդ կերպով չեշտել պէտք չէ։

նոյնպէս տեղի ունենայ կանաւոնական սխաւմով, ինչպէս և սահմանադրութեան, այսինքն ձայնիրը հաշակիս, հաշի առնելի կանաւոնական ձայնները, ենթադրելով, որ եթէ միայն բոլոր քաղաքացիները ձայնները որոշելու լինեն հարցը, կանաւոնական շահերը կտուժեն և կենտրոնը իրը թէ կուժեղանայ: Բայց այստեղ պէտք է մտաբերել այն հիմնական դժերը, որոնցով բնորոշեցինք դաշնակցական սխաւմը. մենք ի միջի այլոց տապիք, որ ֆէդերալիզմը պահանջում է, որ սահմանադրութեան այն կէտերը, որոնք որոշում են նահանգներին և դաշնակցական իշխանութեան կոմպետենցիաները, հաստատուեն և փոփոխման ենթարկուեն կանաւոնների մեծամասնութեան համաձայնութեամբ. բայց դա բոլորովին չի նշանակում, որ մի անգամ ընդմիջտ կանաւոնին, կամ կենտրոնին թողած իրաւունքից օգտուելու համար մէկը պէտք է ստանայ միւսի համաձայնութիւնը. կանաւոնների համաձայնութեամբ կարող է մի որ և է իրաւունք անցնել կենտրոնական իշխանութեան. օրինակ՝ դաշնակցական պարլամենտի ընտրութեան սխաւմը որոշելը. եթէ այդ իրաւունքը անցնում է դաշնակցական իշխանութեան լիազօրութիւնների շարքը, գրանից յետոյ նրա գործն է, թէ ինչպէս կօգտւի այդ իրաւունքից: Եթէ կանաւոնները հրաժարւել են այդպիսի օրէնքներ հրատարակելու իրաւունքից, էլ ինչպէս կարող են իրենց ազդեցութիւնն ունենալ կենտրոնական իշխանութեան այդ ֆունկցիայի վրայ: Այս նայն կարծիքը յայտնում է Շվեյցարիայում պատգամաւոր Բլիւմէրը. «Եթէ սահմանադրութեան փոփոխման համար, առում է նա, հարկաւոր է կանաւոնական քուէարկութիւն, դրա համար բաւականաչափ հիմք կայ այն տեսակէտից, որ սահմանադրական հարցերում խնդիրը վերաբերում է դաշնակցութեան և կանաւոնների կոմպետենցիաների սահմանների որոշման: Իսկ օրէնսդրութիւնը դաշնակցութեանը յանձնած կոմպետենցիաների կիրառումն է միայն և կանաւոնների քուէարկութիւնն այստեղ այնպիսի հիմք չունի, ինչպէս սահմանադրական հարցերի վերաբերմամբ»¹⁾:

Այս հարցը պարզելու համար անհրաժեշտ է յիշել, թէ ինչպէս ենք հասկանում մենք նահանգների և դաշնակցութեան յարաբերութիւնը — ֆէդերալիզմը:

Կանաւոնների շահերի նախանձախնդիրներից շատերը կանգնած

են աւելի պետութիւնների դաշնակցութեան, քան թէ դաշնակցական պետութեան տեսակէտի վրայ. ֆէդերացիա, ֆէդերալիզմ անունը յաճախ այդ երկու հասկացողութիւններին էլ տալիս են. առաջինը՝ ֆէդերալիզմը հին մտքով, կայանում է նրանում, որ կենտրոնական իշխանութիւնը օրէնսդիր պէտք է լինի, բայց նրա օրէնսդրական գործունէութիւնը պէտք է արտայայտի ոչ ամբողջ ժողովրդի ցանկութիւնները անկախ կանաւոններից, այլ այդ կանաւոնների, իբրև պետութիւնների, և այդ է պատճառը, որ կային մարդիկ, որոնք առաջարկում էին ոչ միայն սահմանադրական հարցերի վերաբերմամբ ձայն տալ կանաւոններին, այլ և սովորական օրէնսդրութեան հարցերում: Ինչպէս վերևում տեսանք, Միացեալ-Նահանգների ներկայ դաշնակցութիւնը թէ կօնգրէսի ընդհանուր գործունէութեամբ և թէ սենատի ընաւորութեամբ (ներկայացուցիչ լինելով նահանգների, սենատորները, այնուամենայնիւ, մասնակցում են օրէնսդրութեան ոչ իբրև նահանգի կարծիքների տրտալայտիչներ, այլ ամբողջ պետութեան) գալիս է մի աւելի նոր հասկացողութիւն տալու ժամանակակից ֆէդերալիզմին: Պէտք է տեղի ունենայ ֆունկցիաների բաժանումն նահանգների և դաշնակցութեան մէջ, և գրանից յետոյ երկուսն էլ անկախ են իրենց շրջանակի մէջ, որ որոշել է սահմանադրութիւնը: Մենք ֆէդերացիայի կողմնակից ենք ոչ նահանգների ազդեցութիւնը կենտրոնական օրէնսդրութեան վրայ տարածելու համար: Մեր նպատակն է, որ նահանգները ունենան իրենց նահանգի վերաբերեալ հարցերում ազատ օրէնսդրական նախ իրենց նահանգի վերաբերեալ հարցերում ազատ օրէնսդրական իրաւունք, իսկ դաշնակցութիւնը, որի կոմպետենցիայի մէջ կմտնեն ընդհանուր պետական հարցեր, նոյնպէս պէտք է լինի անկախ կանաւոններից և կենտրոնական օրէնսդրութեան ժամանակ կանաւոնների սահմանադիր ոչ մի դեր չպէտք է խաղան: Եթէ այդպէս հասկանանք ժամանակակից ֆէդերալիզմը, վերև բերած հարցը անմիջական օրէնսդրութեան մասին, ինքըստիւնեան լուծւում է, կանաւոնները քուէարկում են երկնց կոմպետենցիային վերաբերող հարցերը անկախ դաշնակցութիւնից, սա էլ իւր օրէնսդրական իրաւունքը, նէութեան մէջ կիրառելով անմիջական օրէնսդրութեան իրաւունքը, նոյնպէս ուշադրութիւն չի դարձնելու կանաւոնների սահմանադրի վրայ և դիմելու է դաշնակցութեան բոլոր քաղաքացիներին: Կանաւոնները, ինչպէս ասացի, ձայն կունենան երկու իշխանութիւններին:

1) Куртн. երես 179.

րի կոմպետենցիաների սահմանները որոշելու հարցը (այսինքն սահմանադրութեան հիմնական կէտերը) քննարկելիս:

VII.

Ներկայացուցչութիւնը աւելի ու աւելի դեմօկրատիզացիայի ենթարկելով, բերում է պետութիւնը անմիջական ժողովրդական ձայնաւորութեան սխտեմին: Դա պահանջում է հետևողականութիւնը, ապա թէ ոչ սկզբունքը խախտած կլինի:

Բայց մենք որ արտասանում ենք դեմօկրատիա խօսքը, յաճախ նրան քաղաքացիական և քաղաքական ազատութիւնների հասկացողութեան հետ ենք շփոթում. դեմօկրատիայի այդպիսի հասկացողութիւնը լիբերալիզմին է յատուկ և վայել: Իսկ մենք դեմօկրատիզմ ասելով պէտք է հասկանանք ուրիշ բան. դեմօկրատական մենք անւանում ենք այն երկրին, որտեղ լուծւած են բոլոր հասարակական այն հարցերը, որ անմիջական կապ չունեն սոցիալիստական յեղափոխութեան հետ: Դեմօկրատիզմը,— դա լուծւած է բոլոր հարցերի, բացի մեծ սոցիալական պրօբլեմից: Դեռ աւելին, դեմօկրատիզմը իւր մէջ պէտք է պարունակէ բոլոր այն միջոցները, որոնցով պէտք է մաքրել սոցիալական յեղափոխութեան ճանապարհը, նա պէտք է վերացնի դասակարգային կռիւ հետ առնչութիւն չունեցող և այդ կռիւը թուլացնող, կամ բարդացնող կողմնակի մօմենտները: Սա իսկական դեմօկրատական կանաչն է միայն այն պետութեանը, որտեղ պետական կեանքում, ներկայացուցչական օրէնսդրական մարմիններում տեղի է ունենում լոկ չքողարկւած, պարզ դասակարգային կռիւ, ուր ոչ մի միջոց չկայ տիրող դասակարգի ձեռքին, այլ արտայայտութիւններ տալու այդ կռիւին, բացի կոպիտ, պարզ դասակարգային շահից:

Այսպիսի պետական կազմը պէտք է լինի սոցիալիստական կուսակցութեան նաղադրոյն քաղաքական պահանջ, և ոչ դուռ մանչեստերական, քաղաքական «ազատութիւնները», ինչպէս տեսնում ենք մի քանի կուսակցութիւնների ծրագրում:

Մենք մինչև այժմ խօսել ենք մի շարք մօմենտների և մի քանի դեմօկրատական առաւելութիւնների մասին, որ ներկայացնում է ֆէդէրատիւ պետութիւնը, կենտրոնացման հետ համեմատելիս: Բայց ամենից աչքի ընկնող առաւելութիւնը, որ ունի առաջինը վերջի-

նի հետ համեմատած, դա ազգային հարցի՝ դեմօկրատիզմի այս ամենակատարի թշնամու դրութիւնն է ապակենտրոնացման մէջ: Ապակենտրոնացումը, անհամեմատ աւելի դւրութիւն է տալիս ազգային կենտրոն հարցի լուծման կամ մեղմացման համար, քան թէ մի կենտրոնացած պետութիւն: Թէ ազգային հարցը որքան կարող է կասեցնել դասակարգային կռիւը և պետութեան դեմօկրատիզման, դա, փառք Աստուծոյ, մենք լաւ գիտենք, և զնահատում ենք ըստ արժանոյն ազգային հարցի լրջութիւնը:

Բայց այն հասարակական թէօրիան, որ ազգային հարցը համարում է ծնունդ ժամանակակից կապիտալիստական ձեռն տնտեսութեան, որ ազգային անտաղոնիզմը համարում է դասակարգային անտաղոնիզմի մի արտայայտութիւնը միայն, թոյլ չի տալիս մարդկանց ազատ մտածելու, աւելի երկար կանգ առնելու այսպիսի խոշոր պատմական երևոյթի վրայ, որովհետեւ, իսկապէս, Թէ ազգային հարցը ծնունդ է կապիտալիզմի. և դասակարգային կռիւ արտայայտութիւն, այդ դէպքում ի հարկէ, անմտութիւն, նոյն իսկ յանդգնութիւն կլինէր զանազան փորձեր, էքսպերիմենտներ անել՝ իրականութեան երկաթէ անհրաժեշտութիւնը մէջտեղից վերացնելու համար: Ինքօրմենք առաջարկել ազգային հարցի լուծման համար, նոյնն է թէ կապիտալիզմի առաջխաղացութեան օրէնքը չհասկանալ, ձգտել նրան բեֆօրմներով փոխել, այլ ուղղութիւն տալ, և դա ի հարկէ սոցիոլոգիական պարզամտութիւն կլինէր:

Բայց իրօք ազգային հարցը ծնունդ է կապիտալիստական տնտեսութեան, չէ՞ եղել նոյն հարցը հրապարակի վրայ կապիտալիզմից շատ ու շատ դաւեր առաջ:

Այս հարցում էլ, ինչպէս ուրիշ շատ հարցերում, բոլորովին կողմնակի շարժառիթը չփոթում են առարկայի, երևոյթի էութեան հետ, նրանց մէջ գիտելիքական կապ են հաստատում: Եթէ կապիտալիզմը ծնում է ազգային հարց, հապա ինչո՞ւ նրա այդ ծննդաբերութիւնը չենք տեսնում, օրինակ՝ միեւնոյն ազգութեան մէջ, Հարցին այսպիսի ձև տալը կարող է տարօրինակ թւալ, բայց եթէ տնտեսութիւնը աղբիւր է ազգային հարցի առաջացման, շատ բնական է պահանջել, որ նա չփնտռի անհրաժեշտ հանգամանքներ, այլ մօմենտներ, որոնց արդէն ինքը, կարծեմ, չի ծնել:

Որ ազգային հարցը գոյութիւն է ունեցել կապիտալիզմից շատ առաջ, դրա մասին վկայում է ամբողջ մարդկութեան պատմութիւն-

նը: Հարցը միայն նրանում է, թէ ինչո՞ւ կապիտալիստական տնտեսութեան օրով (և ոչ միայն այդ օրով, այլ ընդհանրապէս հերոսական լուսաւորութեան դարում) ազգային հարցը այդպէս առաջ մղուեց հասարակական-պատմական հրապարակը:

Թէև ազգութեան հիմնական մօմենտը բաւական-բիւօգիական մօմենտն է, բայց ամբողջ այդ հասկացողութիւնը չի պարփակում բաւականապէս առանձնայատկութեան մէջ, և բացի դրանից, հէնց այդ բաւականապէս տարբերութիւնը զարգացման միևնոյն աստիճանի վրայ չի լինում, դա մի պրօցէսս է, որ կարող է և բեզբեռն և պրօգրեսսիւ բնաւորութիւն ունենալ: Օրինակ՝ կարելի է ասել, որ ինտելիգէնտ մարդը աւելի զօրեղ կերպով է արտայայտում իւր ազգութիւնը, քան տղետը, նրա վրայ աւելի ցաւոտ կերպով է անդրադառնում ազգային ճնշումը, քան տղետի վրայ: Այժմեան գերմանացու մէջ, օրինակ՝ աւելի է զարգացած գերմանացու հոգեբանութիւնը, քան թէ նրա նախահայրերի մէջ և այլն, ի հարկէ եւս զանազան հակաազգեցութիւններ աչքի առաջ չունեն:

Նթէ վերցնենք հին դարերը, կտեսնենք, որ այնտեղ, թէև կային ազգութիւններ, բայց ազգային կեանքով ինտենսիւ կերպով ապրում էր ժողովրդի միայն չնչին փոքրամասնութիւնը, այն էլ ոչ այնչափ, ինչպէս այժմ: Այն ժամանակայ կուլտուրական հարստութիւնները, գրականութիւնը, եկեղեցական լուսաւորութիւնը և այլն շատ չնչին լինելով հանդերձ, մատչելի էին միայն մի ազգի, մի ժողովրդի տիրող և ամենաբարձր դասակարգին՝ հոգեբանականութեան և ազնւականութեան: Ամբողջ ժողովրդական մասսան բոլորովին կտրւած էր կրթութիւնից ընդհանրապէս և ազգային կուլտուրայից օգտւելու և նրան զարգացնելու յարմարութիւնից մասնաւորապէս: Կրա վրայ եթէ աւելացնենք այն հանգամանքը, որ նրա ազգեցութիւնը պետութեան քաղաքական կեանքի վրայ յաճախ հասցրած էր զրօի, մենք կհասկանանք, թէ ինչո՞ւ եւ իրենից չէր ներկայացնում ազգ, այլ միայն անդոյն մասսա՝ ժողովուրդ:

Լուսաւորութեան դարը, բոլորովին տալիս ու վրայ արեց այս անգոյն մասսային, գլխաւորապէս շնորհիւ տալազրութեան՝ գիտութիւնները, գրականութիւնը և ընդհանրապէս «ազգային կուլտուրան» հակայական ոյժով ծակեց հասարակութեան վերին շերտերը և արագութեամբ տարածեց նրա ներքին խաւերում. շնորհիւ այն հանգամանքի, որ ազգային լեզուից և կուլտուրայից սկսեցին օգտւել

ժողովրդի մեծ մասը, քան առաջ, այդ լեզուն և այդ կուլտուրան աւելի բարգաւաճեցին և՛ որ գլխաւորն է, աւելի հարգատարժան մասսաներին և խոր արմատներ ձգեցին նրա հոգեբանութեան մէջ: Տրեստեական բարգացած պայմանները և յարաբերութիւնները իրենց տեխնիքական առաջադիմութեամբ նոյնպէս ալեկոծեցին նախկին ճահիճը: Կուլտուրան տարածւում էր և նրա ալիքները հասնում էին մինչև ամենայնաին գիւղերը, թէև ի հարկէ ոչ այն չափով, ինչպէս կենտրոնական վայրերը: Ժողովուրդը իւր կուսական հոգեբանութեամբ այնպէս զարկ է տալիս և այնպէս ձօնացնում է ազգային լեզուն և կուլտուրան, որպէս անկարող էին տիրող դասակարգերը իրենց սպառած-վտանած հոգեկան ոյժերով: Այդ երեւոյթը ամեն մի ազգի մէջ կարելի է գտնել. հէնց մեր աղքատ իրականութեան մէջ, մեր գրական կեանքում տեսնում ենք, որ գրականութիւնը, զեղարւեստը, լեզուն հարստանում, բարգաւաճում են այնքան, որքան կարողանում են օգտւել ժողովրդական հոգեբանութեան անսպառ աղբիւրից, և որքան ի հարկէ կրթութիւնը թափանցում է այդ ժողովրդական լայն խաւերը:

Հասկանալի է, որ այլ մօմենտների թւում, որոնք ազգել են ազգային կուլտուրայի հաստատման, պէտք է յիշել և զարգացած հաղորդակցութիւնը, քանի որ եւ խախտեց կղզիացած կեանքը և միևնոյն ցեղի հաւաքածներին դարձրեց միևնոյն ազգութեան հաւաքածներ:

Ուշադրաւ է նաև այն հանգամանքը, որ դասակարգային շերտաւորումը նոյնպէս նպաստել է ազգային կուլտուրայի աւելի ուժեղ գիմաղրութեան ամեն տեսակ աստիճանի հեղափոխութեամբ ևն հաստատւած ազգի տիրող կարգերը շատ աւելի հեղափոխութեամբ ևն թարկւում աստիճանից լայն, որովհետև զրա մէջ նրանք տնտեսական շահ ունեն ¹⁾. ընդհակառակը, աշխատաւոր դասակարգը, որ հակադրւած է թէ իւր և թէ օտար տիրող դասակարգին, շահազրու-

1) Ի հարկէ նրանք ազգադիմում են յանուն ազգային իրաւունքների, բայց այդ ձայնի մէջ միայն դասակարգային նոտան է հնչում, քանի որ նրանք բոլորովին խորթանում են դէպի իրենց մայրենի կուլտուրան: Կրօտա բուրժուազիան ահագին կռիւ է սկսում այն բանի համար, որ աւստրօ-ունգարական դեկզացիայի մէջ կրօտա անդամները իրաւունք ունենան բացառելու իրենց լեզուով այն իսկ ժամանակ, երբ իրենց սեփական պարլամենտում նրանք դուրս են ածում օտար լեզու, որովհետև իրենցը չգիտեն. այդ է բուրժուական ազգային շահը ..

գուռած է չափազանց ազգային կուլտուրայի ապահովութեան մէջ, քսնի որ այդ է միակ միջոցը, որ նա ունի յառաջագիմութեան և դասակարգային գիտակցութեան իւրացման համար:

Պարզ է ուրեմն, որ ազգային գաղափարը և նրա որոշ դրութիւնից առաջ եկող ազգային հարցը ոչ թէ կապիտալիզմի ծնունդ է, այլ նա նոյնպիսի մօմէնտ է ժողովուրդների կեանքի մէջ, ինչպէս ինքը տնտեսական մօմէնտը, որ նա մտնում է մարդկութեան պրօգրէսի հասկացողութեան բովանդակութեան մէջ, և այն հակադրեցութիւնները, որ նա ստանում է տնտեսական և այլ մօմէնտներից, ոչ թէ բովանդակութիւն ևն տալիս այդ գաղափարին, այլ շարժառիթ ևն դառնում նրա զարգանալուն, զօրեղանալուն կամ թուլանալուն:

Մեր նպատակից դուրս է այդ հարցի վրայ երկար կանգ առնելը:

Փաստ է, որ անցեալում և ներկայում քաղաքական և սօցիալական հանգամանքներ զանազան ազդութիւններին էրիւ ևն աննպաստ պայմանների մէջ, նրանց զարգացումը կանգ է առնում, խափանւում է և առաջ է բերում ճնշածի կողմից զօրեղ դիմագրութիւն:

Այդ ճնշումը յաճախ զգում են իրենց վրայ ժողովրդի բոլոր տարրերը՝ և՛ շահագործող, և՛ շահագործուող դասակարգերը: Այդ պատճառով առաջ է գալիս «եղբայրացում» երկու իրենց էութեամբ, սօցիալական դրութեամբ անհաշտ հասարակական տարրերի, որը շատ կորստաբեր է աշխատաւոր մասսաների համար, որովհետեւ «ընդհանուր» ազգային շահը, որ չափազանց այժմէութիւն է ստանում, վարագործում է դասակարգային անտագօնիզմը, — և բոլորովին փշտցնում է դասակարգային կուլի քաղաքական արտայայտութիւնը: Սա իրականութիւն է: Ինչպիսի գիրք ուզում էք բռնեցէք դէպի ազգային հարցը սկզբունքով, ուզում էք համարէք նրան կապիտալիզմի ծնունդ, ուզում էք տողորէք ատելութեամբ դէպի ազգային «արհամարհելի առանձնայատկութիւնները», անուանեցէք գաղափարը բուրժուական, կամ կանգնած եղէք իմ վերև բերած տեսակէտի վրայ — այդ միևնոյն է և այս կամ այն տեսակէտը չի վերացնում հարցի լուծման անհրաժեշտութիւնը. նա մնում է առկա: Սօցիալիստական կուսակցութեանը հարկաւոր է որոշ և պարզ քաղաքականութիւն դէպի հարցը, երկու տեսակ քաղաքականութիւն

կարելի է ունենալ. կարելի է, առաջինը՝ ուղղակի բացասական դիրք բռնել դէպի հարցի լուծումը, վնասակար համարելով զբաղւել այդ հարցով, կամ յետաձգել նրա լուծումը մինչև... սօցիալական յեղափոխութիւնը: Այս դիրքը ոչ ոքի չի գրաւում, որովհետեւ ժխտելով՝ իրականութեան փաստը չի վերանում. ոչ ազգերն են ձուլւում, ոչ «համերաշխութեան» գաղափարը իւրացնում, ոչ շարունակում է ձանձրացնել: Հարկաւոր է մօտենալ հարցին որոշ միջոցներով, եթէ ոչ լուծելու, դոնէ մեղմացնելու քաղաքական, արհեստական ազդեցութիւնից ազատելու:

Կեռ գոյութիւն ունեն մարդիկ, որոնք կարծում են, թէ ազգային հարցի լուծման համար (որքան որ նա լուծելի է կապիտալիստական կորդերում), բաւական է պետութեան մէջ ապրող բոլոր ազգերի քաղաքական և քաղաքացիական հաւասարութիւնը, որ ազգային ճնշումների ազդելը այդ անհաւասարութիւնն է, երբ ուժեղ ազգի բուրժուական քաղաքական օրէնսդրական յարմարութիւններ է ստեղծել հարստահարելու աւելի թոյլ ազգութիւնները: ձանաչել լեզուների, դպրոցների հաւասարութիւնը, իրաւունք տալ հասարակական հիմնարկութիւններում գործ ածել մայրենի լեզուն և այլն այդ բոլորը շատ բաւական է, որ ճնշումները վերանան և հաստատուի իսկական ազգային հաւասարութիւն: Այս տեսակէտը մանչեստերական-բուրժուական հաղաթութեան գաղափարն է, որ սակայն իւրացրել են սօցիալ-դեմօկրատական շատ կուսակցութիւններ: Բուրժուական լիբերալիզմը՝ աշխարհի երեսին չարիքի արմատը տեսնում է իրաւական անհաւասարութեան մէջ: Նրա կարծիքով չարիքը կլիբանայ, եթէ բոլորը հաւասար լինեն օրէնքի առաջ, վայելին հաւասար չափով քաղաքական իրաւունքներ և այլն:

Պարզ է, որ այստեղ իրաւունքների հաւասարութիւնը չփոխւում է ոյժերի հաւասարութեան հետ, կամ, թերեւ, ենթադրւում է, թէ առաջին հաւասարութիւնը կտայ և երկրորդը:

Բայց մենք լաւ գիտենք, որ իրաւական հաւասարութիւնը ոչ մի չըջանում չի առկա հաւասարութիւն: Բանւորի և նրա գործարանատիրոջ քաղաքական իրաւունքների հաւասարացումը չխանգարեց, որ առաջինը ամբողջովին կախած մնաց երկրորդից. բանւորի իրաւական անկախութիւնը չստեղծեց անկախութիւն անհաւասար:

Կեռ բաւական չէ, որ պետութիւնը թոյլատրի, ճանանչի ազ-

գերի իրաւունքները և հաւասարութիւնը, հարկաւոր է, որ նա միջոցներ հայթայթի և քաղաքացու համար այդ իրաւունքից օգտւելու հնարաւորութիւն տայ: 'Իս արդէն կնշանակի, ոչ միայն ազատել քաղաքացուն սրոշ կապանքներից, այլ և որոշ քաղաքական ինստիտուտներ առաջացնի այդ իրաւունքը ապահովելու համար: Պայմանագրի մանչեստերական օղատութիւնը չի ապահովում բանւորին կապիտալիստի ճնշումներից, դրա համար էլ դեմօկրատիան նւաճել է որոշ դրական միջոցներ, օրինակ՝ գործարանային տեսչութեան և առհասարակ հոկտոբրեան համար աւելի կամ պակաս նպաստաւոր պայմաններ: Նոյնը անհրաժեշտ է և ազգային հարցի վերաբերմամբ: Բայց այդպիսի միջոցներ անկարող է հայթայթել կենտրոնացած հանրապետութիւնը նոյն իսկ ամենալայն դեմօկրատիզմի միջոցով (եթէ միայն միակ իրաւական հաւասարութիւնը կարելի է դեմօկրատիզմ անւանել):

Ամեն մի պետութեան մէջ, ուր ստրուսմ են այլազան տարրեր, ազգութիւններ, ազգութիւններից մէկը իւր քանակութեամբ կամ կոլտուրական ոյժերով գերիշխող և կարգեր թելադրող է լինում: Այդ ազգութեան բուրժուազիան միշտ յարմարութիւն կունենայ զրօի հաւասարեցնել սահմանադրութեան մերկ կէտերը ազգերի, լեզուների և դպրոցների հաւասարութեան վերաբերմամբ, եթէ նա իրաւունք կունենայ մասնակցելու ամբողջ պետական և գաւառին վերաբերող օրէնսդրութեան վարչական գործերին: Նա միանգամայն ապարդիւն կդարձնի սահմանադրութեան բարի ցանկութիւնները, որ նոյնքան ծաղրի առարկայ կլինեն, որքան Աւստրիայի սահմանադրութեան ազգային հաւասարութեան վերաբերող կէտերը: Ինքնավարութիւնները և այլ պետական չիմնարկութիւնները իրենց կազմով և ազդեցութեամբ անկարող կլինեն դիմադրել բուրժուազիայի ոտնձգութիւններին, որոնք, սակայն, խուսափող կլինեն և պաշտօնական, իրաւաբանական դիմադրութեան համար հող չեն տայ:

Ուրեմն այլ միջոցներ պէտք է ձեռնարկել: Չարիքի արմատը, նրանումն է, որ կենտրոնական իշխանութիւնը իրաւունք ունի խառնելու ազգային գործերին և օրէնքներ մշակելու երկրի բոլոր մասերի ազգաբնակչութեան համար: Պէտք է գրկել նրան այդ իրաւունքից. բայց ում յանձնել այդ իրաւունքը: Այստեղ արդէն մենք հանդիպում ենք մի քանի տեսակ պրօեկտների և բէֆօրմների: Մէկը այն է, ինչ որ նորերս՝ առաջարկում է սօցիալ-դեմօկրատական

«Բունդ» կազմակերպութիւնը, և որ դեռ ոչ մի պետութեան մէջ իրականացած չէ: Ինչո՞ւմն է կայանում այդ պրօեկտը. «Բունդը» առաջարկում է ազգային կոլսուրական աւսօնովիւ. բովանդակութիւնը հետեւեալն է. կենտրոնական օրէնսդրութիւնը զիջում է ազգութիւններին, իրեն իրաւաբանական անհատների այն ֆունկցիաները, որոնք վերաբերում են ազգերի զուտ կոլտուրական կեանքին՝ լեզւին, դպրոցներին և այլն. ազգութիւնները իրենց գործերը վարելու համար դեմօկրատական ընտրութիւններով կազմում են օրգաններ էլ. այդ օրգանները ստանձնում են այն ֆունկցիաները և կոմպետենցիան, որ պէտք է պատկանէր կենտրոնական իշխանութեան համապատասխան մարմիններին, և այդպէս բոլոր ազգութիւնները: Հիմնական սկզբունքն այն է, որ աւսօնովիւն տեւրիտօրիալ չէ, այլ տարածւում է ամեն մի ազգութեան բոլոր անդամների վրայ, որտեղ էլ նրանք բնակւելիս լինին: Նեթէ կան այնպիսի կոլտուրական կարիքներ, որոնց բաւարարութիւն տալը մի ազգութեան ոյժերից վեր է, դրա համար գոյութիւն կունենայ բոլոր «սէյմերի» գաշակցական մարմինը, որը և կհօգայ այդպիսի կարիքները: Այս զուտ ազգային կոլտուրական հարցերից դուրս, աւսօնովիւն դադարում է գոյութիւն ունենալուց և ազգային աւտօնոմիաներին պատկանող քաղաքացիները սովորական ձեով մասնակցում են պետական կեանքի այլ ֆունկցիաներին ¹⁾:

Այս պրօեկտը յիշեցնում է մի այլ աւելի բարդ և զուտ իրաւաբանական պօստուլատների վրայ հիմնւած թէօրիա. խօսքս Սինօպտիկուսի «Ազգերի կազմակերպութեան» կամ «Ազգային իրաւունքի» մասին է ²⁾: Սա փոքր ինչ այլ կերպ է մտածում. ազգութիւնները պետական-իրաւական անհատներ դարձնելու համար պէտք է ղեկավարւել ոչ ծաղման, լեզւի և այլ նշաններով. դրանք անհրաժեշտ պայմաններ չեն. հարկաւոր է միայն գիտակցել այս կամ հրաժեշտ պայմաններ չեն. հարկաւոր է միայն գիտակցել այս կամ այն ազգութեան պատկանելը և առանձնապէս մտցնել անունները ազգային տօմարների մէջ, և այդպիսով կտառցւի մի կազմակերպած իրաւական անհատ, ազգը կնմանւի մի որեւէ ընկերութեան, կամ ինչպէս, ինքը՝ Սինօպտիկուսը համեմատում է, որեւիցէ կրօնական

1) Այս հարցի աւելի մանրամասն բացատրութիւնը տես Моемъ. С.-демократія и національный вопросъ.

2) Синоптикусъ, Государство и нація. гл. 10. Թարգմ.

միութեան, օր. կաթողիկ եկեղեցուն: Այս կազմակերպութիւնը լինելով իրաւաբանական անհատ, կունենայ բոլոր իրեն վերաբերող օրէնքները և գործելու յարմարութիւնները. պէտք է ասել, որ այդ կազմակերպւած ազգերի իրաւունքները Սինօպտիկոսը աւելի լայն է հասկանում, քան «Բունդը» իւր աւտօնօմիայի. նա ունի բացի ազգային կուլտուրական հարցերին վերաբերող իրաւունքներից, նաև լայն քաղաքացիական իրաւունքներ, քրէական, և պետութեան մէջ, այսպէս ասած, «միջազգային» յարաբերութիւններից առաջ եկած անբաւականութիւնները վերջացնելու իրաւունքներ:

Այս թէօրիայի հիմքը կազմում է այն սկզբունքը, որ Սինօպտիկոսը իւր ամբողջ գրեթէ մէջ չարունակ պաշտպանում է, որ ժողովուրդ, ցեղ, ազգութիւն բոլորովին տարբեր հասկացողութիւններ են. ժողովուրդ պետական հասկացողութիւն է, ցեղն էլ ծագման, էտնօլոգիական հասկացողութիւն է, այն ինչ «ազգութիւնը» հասկանում ենք իբրև հոգեկան և կուլտուրական ընդհանրութիւն աւելի կամ պակաս զարգացած ազգային գրականութեամբ, իբրև այդ ընդհանրութեան արտայայտութիւն»¹⁾. և մի ուրիշ տեղ՝ «ազգութիւնը կուլտուրական ամբողջութիւն է»:

Ազգութեան այսպիսի հասկացողութիւնը շատ մօտ է իրականութեան, բայց ամբողջը չէ: Սինօպտիկոսն ասում է. «Հոգեկան և կուլտուրական այդ ընդհանրութեան ստուգման համար էլ ինչ կրիտերիում կարող է գոյութիւն ունենալ, բացի այդ պատկանելիութեան գիտակցութիւնից. բայց չէ՞ որ գիտակցութիւնը չափազանց առաձգական հասկացողութիւն է: Վարելի կլինի՞ արդեօք ազգութեան այդ կազմակերպութեան անգամ համարել նրան, ով բոլորովին կորցնելով այդ ազգութեան յատկանիշները, լեզուն՝ զիրը, անձանօթ լինելով իւր ազգի գրականութեան, այնուամենայնիւ ցանկանում է լինել մի կուլտուրական ընկերութեան անդամ. կամ արդեօք ինչ միջոցներով կարելի է ի կատար ածել տալ այն պարտականութիւնները, որ դնում է կազմակերպւած ազգութիւնը իւր անդամների վրայ, կամ կարելի է երաշխաւորել, որ բոլոր այդ ընկերութեանը մասնակցել ցանկացողները յարմարութիւն կունենան մտնելու այդ կազմակերպութեան մէջ և եթէ դուրսը մնացածներ լինեն, պետութիւնը ինչպէս պէտք է վերաբերւի դէպի դրանց. չէ՞ որ վերջապէս

2) Երես 17.

կարող է պատահել, որ ես չուզենամ ոչ մի ազգի անգամ գրել, կարող եմ լինել աշխարհադաւաճի, այն ժամանակ ինչ կլինի արդեօք իմ դրութիւնը:

Ինչ վերաբերում է «Բունդի» ազգային-կուլտուրական աւտօնօմիային, պէտք է ասել, որ նա (ինչպէս և Սինօպտիկոսի պետական-իրաւական հողի վրայ կազմակերպւած ազգութիւնը) չի պարզում, թէ ինչ յարաբերութիւն կարող է լինել պետական-վարչական ինստանցիաների, իշխանութիւնների և ազգային ինքնավարութեան օրգանների մէջ: Պետական բաժանումները հնչում և պարզ են, որովհետև ունին որոշ կոնկրետ սուբստրատ-տերրիտօրիան, իսկ ֆունկցիաների բաժանումը պետական իշխանութեան և ազգերի, իբրև կուլտուրական ընկերութիւնների մէջ, չունի այն իրական, չօչափելի հողը, որ կարելի լինէր լրիւ կերպով մինչև վերջը տանել այդ բաժանումը, մանաւանդ որ Սինօպտիկոսը բաւական լայն է հասկանում կազմակերպւած ազգութեան իրաւունքները. մեք այդ հարցի հետ ծանօթացանք սկզբում, երբ խօսում էինք դաշնակցական պետութեան սուվերենիտետի մասին:

Ազգային հարցի այսպիսի լուծումը ենթադրում է արդէն պետական մեխանիզմի. մանաւանդ գործադիր իշխանութեան կատարելալ յեղափոխութիւն, որ ի դէպս, ոչ մի տեղ դեռ չի կատարւել և նոյն իսկ պրօեկտը դեռ բոլորովին ժողովրդականութիւն չի վայելում: Բայց, այնուամենայնիւ, չնայած նախադժիւրի բաւական բարդութեան, կարելի է ասել, որ նրանք ընդունելի են և խելքին մօտ՝ հարցը լուծելու համար, բայց նախ և առաջ դրանք չեն ժխտում (գոնէ «Բունդը») ապակենտրօնացման կարեւորութիւնը:

Առաջինը, որ վերև յիշած միջոցով եթէ կարելի լինի էլ լուծել հարցը, նրանք չեն կարող փոխարինել ապակենտրօնացումը և ֆէդէրալիզմը, քանի որ ազգային հարցը (ինչպէս տեսանք և դեռ կտեսնենք) միակը չէ որ պահանջում է ապակենտրօնացում: Վան չառնուրդ հարցի, որ ունեն տեղական, կամ ընդհանուր-պետական շատ ուրիշ հարցեր, որ ունեն տեղական, կամ ընդհանուր-ազգային աւտօնօմիան ոչ մի առնչութիւն չունի: Բացի դրանից, հարկաւոր է սպառել այդ հարցի լուծման համար բոլոր քաղաքական միջոցները, ապա դիմել այդ ձևի կազմակերպութեան աջակցութեան: Տարօրինակ կլինէր Ահատտանին չտալ ազգային տերրիտօրիալ աւտօնօմիա և բաւականաճաղ միայն կուլտուրական աւտօնօմիայով: Վարելի է տալ Ահատտանին տե-

տեղ էլ չի ապրում նոյն բուրժուազիան, որ Գերմանիայում խեղ-
դում է լեհերի և էլզասի ֆրանսիացիներին: Այս միջոցով այս երկու թեր-
կարելի է վերագրել Շվեյցարիայի դեմոկրատիկ կարգերին: Անդ-
լիական դեմոկրատիզմը բոլորովին չի խանգարում մինչև այժմ ճնշել
իրանգագիներին: Շվեյցարիայում ազգային հարցի լուծումը յաջող-
ւել է շնորհիւ գլխաւորապէս Ֆէդէրալիզմի: Ազգային կուլտուրա-
կան ինչպէս և միւս տեղական հարցերը թողնւած են կանտոնների
իրաւասութեանը և կանտոնի մէջ փոքրամասնութիւն կազմող ազ-
գութիւնը կարողանում է սովորեցնել ուժեղին ազգային համերա-
տարութեամբ ոչ միայն քաղաքական իրաւունքների հաւասարու-
թեամբ, այլ և գլխաւորապէս, յենեկով դաշնակցական իշխանու-
թեան վրայ և ունենալով իւր կողքին մի այլ կանտոն, ուր ոյժերի
յարարելութիւնը հակառակ պատկերն է ներկայացնում և չնայած
զրան, կանտոնները անջատական ձգտումներ բոլորովին չեն ցոյց
տալիս և սերտ կապւած են միմեանց հետ:

Գուցէ ապակենտրոնացման հակառակորդները մատնացոյց ա-
նեն Աւստրիայի վրայ, ուր գոյութիւն ունենալով ապակենտրոնացումն,
այնուամենայնիւ ազգային հարցը շարունակում է մնալ այնքան բարդոք-
ւած և լարւած դրութեան մէջ: Բայց այդ օրինակը իհարկէ ծառա-
յութիւն անել ցենտրալիստներին անկարող է այն հասարակ պա-
ճառով, որ ումեն մի վայրի վրայ, բունազրօսիկ բաժանումներ ա-
պակենտրոնացում չի ներկայացնում, բաժանել իրկիրը ինչ որ պատ-
մական պետական իրաւունքի համաձայն և սալ ժողովուրդների մի-
տղճատած ինքնավարութիւն կենտրոնացած և անկախ գործադիր իշ-
խանութեամբ, դա շատ բան է պարունակում իւր օրինակութեան
մէջ, բայց ոչ ապակենտրոնացման գրական կողմերը: Կրանք «Բէյլս-
սրատում» ներկայացրած երկիրներ և թագաւորութիւններ են, և ոչ
ապակենտրոնացած պետութեան ատենում գաւառներ, թէև այդ ա-
նունը դեռ կրում են:

Բացի այս հիմնական պատճառներից, աւստրիական կեանքի այ-
լանգակութեանը նպաստում է զօրեղ գերմանական պետութեան
զրացիութիւնը իւր ազգեցութեամբ Աւստրիայի գերմանացիների վրայ:

Որ աւստրիական ապակենտրոնացումը չի տալիս այդ տիպի
պետութեան բոլոր օգուտները, և որ դեռ նոր պէտք է նւաճել աւ-
տոնոմիա, զրա պերճախօս առաջոյցը—աւստրիական սօցիալ-դեմոկ-
րատիայի ծլագիրն է, որ ազգային հարցի, ազգերի հաւասարու-

թեան և նրանց տուանձնայատկութիւնների ապահովութեան վրայ
կանգ առնելուց և դեմոկրատիկ կարգերի անհրաժեշտութիւնը չեշ-
տելուց յետոյ ասում է.

„ 1) Աւստրիան պէտք է վերածւի մի պետութեան, որ ներկայ-
„ ացնէր ինքնուրոյն ազգային միութիւնների ռամկավար դաշնակ-
„ ցութիւն:

„ 2) Պատմական զանին պատկանող հողերի փոխարէն պէտք է ըս-
„ տեղծւեն ազգային ինքնավար ազմինիստրատիւ միութիւններ, ո-
„ բոնցից ամեն մէկում օրէնսդրութիւնն ու վարչութիւնը գտնւէր
„ ընդհանուր, հաւասար և ուղղակի ընտրողական իրաւունքով կազ-
„ մած պարլամենտի ձեռքում:

„ 3) Միևնոյն պզգի ինքնավար շրջանները կազմում են բոլորը մի-
„ ասին մէկ ազգային դաշնակցութիւն, որը միանգամայն ինքնօ-
„ բոյն է իւր ազգային գործերը վարելու մէջ:

„ 4) Փոքրամասնութիւն կազմող ազգային գրուպուաների իրա-
„ ւունքները ապահովում են կայսերական պարլամենտի տուանձին
„ օրէնքով:

„ 5) Մենք չենք ճանանչում ոչ մի ազգային տուանձնաշնորհում-
„ ներ, այդ պատճառով էլ մերժում ենք պետական լեզւի պահանջը,
„ որքան որ յարաբերութիւնների համար հարկաւոր է մի լեզու, այդ
„ հարցը կորոյի կայսերական պարլամենտը:

„ Պարտէյտագը, իբրև միջազգայի սօցիալ-դեմոկրատիայի աւստրի-
„ ական օրգան, արտայայտում է իր համոզմունքը, որ այս սկզբունք-
„ ների հիման վրայ ազգութիւնների մէջ կարելի է համաձայնու-
„ թիւն կայացնել:

„ Պարտէյտագը հանդիսաւոր կերպով յայտարարում է, որ նա
„ ճանաչում է ումեն մի ազգի գոյութեան և զարգացման իրաւուն-
„ քը, սակայն ազգութիւնները կարող են հասնել իրենց կուլտու-
„ րայի բարգաւաճման միայն սերտ և միատեղ աշխատանքով և ոչ
„ թէ մանր երկպառակութիւններով, մանաւանդ բոլոր ազգութիւն-
„ ների բանւոր դասակարգը՝ ինչպէս առանձին-առանձին ազգերի,
„ այնպէս էլ ամբողջ մարդկութեան շահերի անսակէտից պէտք է
„ փարի միջազգային միութեան և ընդհանուր ջանքերով առաջ մղի
„ իւր քաղաքական և արհեստակցական պայքարը“:

Այս ծրագրից երևում է, որ Պարտէյտագը առաջինը Աւստրի-
այի ներկայ բաժանումներ չի համարումբնական, նպատակայարմար

Մենք անպայման չահագորդուած ենք, որ այդպիսի հարցեր լուծ-
ւեն յեղափոխական շրջանում, որպէս զի ապագայ յարկամենտա-
կան կիւնքում երկար չգրադուենք զբանցով, մանաւանդ որ եթէ
թողնենք պարլամենտական ապագային, գիտենք թէ ինչպէս և որ-
քան ժամանակում կ'ուծուի: Մենք կարող ենք նախագուշակել, թէ
ինչ գարշելի իրականութիւն կստեղծուի պարլամենտում այդ հարցի
առթիւ, և թէ որքան դժուար կլինի աշխատաւոր դասակարգի ներ-
կայացուցիչներին ազատ պահել մասսաները նացիօնալիստական
հոտանքի ազդեցութիւնից: Մենք ցանկանում ենք ապագայ դեմո-
կրատական պարլամենտները մտնել միայն սօցիալական հարցերով
պարագելու և պայքարելու համար, և ոչ ազգային կուռնիսի մէջ
մասնակցելու: Տեսնել պարլամենտը իբրև մի հրապարակ դասակարգա-
յին մաքուր, չքողարկուած կուռի գաշտ—ահա թէ ինչ պէտք է լինի
ամեն մի սօցիալիստի պահանջը—բուրժուական դեմօկրատիայից:

VIII.

Ռուսաստանում բացի բուրժուական կուսակցութիւններից,
պետութեան ապակենտրօնացման դէմ է և մեծ սօցիալիստական
կուսակցութիւններից մէկը—Ռուսաստանի սօց.-դեմ. բան. կուսակ-
ցութիւնը: Նրա վերաբերմամբ դէպի ապակենտրօնացումը և ֆե-
դերալիզմը ազգային հարցի լուծման տեսակէտից մենք կմտնենանք
հետեւալ գլխում. իսկ այժմ քննենք ռուս մարքսիստների գուտ
տեսական վարժութիւնները պետական կազմի վերաբերմամբ:

Ամենից առաջ պարզ է որ պետութիւնը, ինչպէս և բոլոր
հասարակական երևոյթները էկօնոմիկայի վերնաշէնքի հատաձենե-
րից մէկը լինելով, անհրաժեշտօրէն պէտք է անգրադարձի իւր
վրայ նրա բնութիւնը և տենդենցները: Ապաւիտալիստական տնտե-
սութիւնը գնում է առաջ կենտրօնացման տենդենցով. ահաւասիկ
եզրակացութիւն. պետական կազմն էլ ցոյց է տալիս (պարտաւոր է
ցոյց տալ) կենտրօնացման տենդենցը իւր ֆունկցիաների և կազմա-
կերպութեան մէջ: Այս մէկը գրութիւն:

Ներկորդ գրութիւն. պրօլետարիատը պէտք է իւր ոյժերը լա-
քէ բուրժուական կարգերը տապալելու համար. նա պէտք է միա-
նայ, հաւաքել, մեծ բանակ կազմի և ոչ թէ բաժան-բաժան լինի,
որը միայն թուլացնելու է պրօլետարիատի ոյժը և հետեւաբար ձեռ-

քնտու է միայն բուրժուային. ուրեմն պէտք է հրաժարուել ամեն
տեսակ ապակենտրօնացումներից և առաջադրել մի և տնրաժան
«Ուսակալար» հանրապետութիւն:

Որպէսզի աւելի բարեխիղճ լինենք արգումենտացիայի ձեւ-
կերպութեան մէջ, բերենք սօց.-դեմօկրատիայի օրթողքսագոյն
Ֆրակցիայի—«մեծամասնականների» լէյք-օրդան «Новая Жизнь»
թերթի արգումենտացիան այդ հարցի վերաբերմամբ. № 6-ում այդ
թերթը ասում է.

«Սօցիալ.-դեմօկրատիան, պրօլետարիատի կուռի դեկավարը,
« իւր սկզբունքներով ցենտրալիզմին կողմնակից է և դէմ է ֆե-
« դերալիզմին: Փոքրաթիւ մեծ պետութիւնների երևան գալը, բազ-
« մաթիւ մանր պետքիւնների տեղում, որոնք բաժանուած էին մի-
« մեանցից քաղաքական և մասնական պատնէշներով, նպաստեց
« կապիտալիզմի միասնային արդիւնագործութեան միացման—կեն-
« տրօնացման և հասարակահոնացման գործում, որը նախապտտ-
« բաստում է սօցիալիզմի յաղթանակը: Նպաստեց նոյնպէս կազմա-
« կերպած պրօլետարիատի ուժեղ և մեծ բանակների երևան գա-
« լուն, առանձին, մանր գօրախմբերի ¹⁾ փոխարէն, որոնք կարող
« էին կապիտալիզմի և դեմօպոիզմի դէմ միայն պարտիզանական
« կուռ մղել:

«Այդ պատճառով ըէակցիօն քաղաքականութիւն կլինէր ձեզ-
« տի վերականգնելու կարտաւած, և մասամբ արդէն ջնջուած ազգա-
« յին սահմանագծերը: Բայց միևնոյն ժամանակ սօց.-դեմօկրատիան
« բոլոր ոյժերով բողբոռւմ է ամեն տեսակ տղգային հարստահարու-
« թեան դէմ, ամեն տեսակ ճնշման դէմ, որ կենտրօնացած պե-
« տութիւնը իւր լծով ուղղում է ազգային ինքնորոյման ձգտում-
« ների դէմ: Այդ պատճառով Ռ. Ս. Դ. Բ. Կ. իւր minimum ծրա-
« գրի մէջ մտցրել է՝ պետութեան մէջ մտնող բոլոր ազգերի ինք-
« նորոյման իրաւունքը (§ 9), բացի շրջանային ինքնապարտութեան
« պահանջից—(§ 3). ազգաբնակչութեան իրաւունքը... (գիտենք,
« ձանձրալի է!) կրթութիւն ստանալ...»

Այս կտորի երկրորդ մասը, սօց.-դեմօկրատիայի բողբոռների և
խոստումների մասին, մենք բերեցինք այնպէս, ըէֆի համար, որ-
պէսզի հրճենք հետեւողականութեան գոհարներով. մեզ հետաքրքը-
րում է առաջին մասը՝ կենտրօնացման և պրօլետարիատի կուռի մասին:

1) Ընդգծումները բոլորն էլ իմա են:

հորկադրւած են համախմբելու, բայց ոչ միշտ միամբողջական կենտրոնացած պետութիւն հիմնելու, այլ ֆեդերատիւ կոպ հաստատելու համար, ինչպէս արեցին գերմանական երկիրները:

Յետոյ խօսում է ինչ որ «քաղաքական և մաքսային պատնէշներ» մասին: Մաքսային և, մանաւանդ քաղաքական պատնէշներ իմ գիտցած աւտոնոմիաների և ֆեդերացիաների մէջ գոյութիւն չունեն. դուցէ մի այլ տեսակի պետութեան մասին է խօսքը...

Կղզիացում և ապակեօճաւում՝ դրանք տարբեր հասկացողութիւններ են:

Ֆեոդալիզմ և... Ֆեդերալիզմ նոյնպէս տարբեր քաղաքական հասկացողութիւններ են... Տնտեսութեան պահանջած կենտրոնացումը քաղաքական ժամանակակից ապակենտրոնացման չի հակասում: Կապիտալիզմի դարգացման հակասում էին հին ֆեոդալական ինքնուրոյնութիւնը և յարաբերութիւնները, հաղորդակցութիւնների բացակայութիւնը և գեղօրգանիզացիան: Իսկ այն կատարելագործւած յարաբերութիւնների կազմակերպութիւնը, ցանցը իւր հանգոյցներով այժմեան ապակենտրոնացման մէջ էլ գոյութիւն՝ ունի և միանգամայն բաւականութիւն է տալիս տնտեսական պահանջներին:

Այս կենտրոնացման հարցերի հետ կապւած է նաև արգումենտը ֆեդերալիզմի դէմ—պրօլետարիատի բաժանումն և ոյժերի ջլատումն: Որ նախակապիտալիստական պետութեան գեղօրգանիզացիան չփոթել են ժամանակակից ֆեդերալիզմի հետ, դա երեւում է և այս երկրորդ առարկութեան ձևակերպութեան մէջ. սկզբում եղել են մանր անկախ պետութիւններ պրօլետարիատի «մանր գործաւորութիւններով, որոնք կարող էին կապիտալիզմի և դեպօտիզմի դէմ միմիայն պարտիզանական կռիւ մղել: Այստեղից եզրակացութիւն է դուրս բերում. ձգտել քաղաքական ապակենտրոնացման, կնշահակէ աշխատել վերականգնել մանր անկախ պետութիւններ, որ պրօլետարիատը կարող է պարտիզանական կռիւ միայն մղել: Բայց առաջինը մենք տեսանք, որ ժամանակակից ապակենտրոնացումը ոչ մի նմանութիւն չունի նախակապիտալիստական պետութեան և երկրորդը՝ ներքեցէք անհամեմատութեանս, ինչպէս թէ պրօլետարիատի բաժանում, մանր գործաւորութիւններ: Մենք խօսում ենք ոչ անկախ պետութիւնների մասին, մենք միջազգային հարցերով այստեղ չենք պարապում, մենք խօսում ենք մէկ պետութեան ֆունկցիաների ապակենտրոնացման մասին, իսկ թէ ինչպէս է կազմակերպւած

յոնն իսկ ապակենտրոնացած պետութիւնը և ինչպէս է նրա բաղադրել մասերի մասնակցութիւնը ընդհանուր քաղաքական կեանքին, դա պէտք է յայտնի լինի ֆեդերալիզմի հակառակորդներին: Աւելի լաւ կլինի սիրենք մեր խօսքերին կոնկրէտ բովանդակութիւն տալ. ինչ ենք հասկանում պրօլետարիատի բաժանման և միութեան մէջ. մեծ բանակներ կազմելու մէջ. բայց միջազգային, միջպետական միութիւնը, որ գոյութիւն ունի անկախ պետական սահմանագծերից, ներքին պետական կեանքում պրօլետարիատը պէտք է ձգտի ունենալ պարլամենտներում իւր պատկարգի ներկայացուցիչութիւնը: Նա պէտք է աշխատի ըստ կարելոյն շատ ձայն ունենալ օրէնսդրական մարմիններում: Կարծեմ համախմբում տեսնով սա ենք հասկանում (եթէ իհարկէ կուսակցական ներքին կազմակերպութեան մասին չէ խօսքը, որ անտարակոյս կարող է լինել և՛ դաշնակցական, ինչպէս Աւստրիայում, և մէկ ամբողջական, ինչպէս գերմանական ֆեդերալացում): Բայց այդ դէպքում, չգիտեմ, խօսել ապակենտրոնացման ցիւրքում: Բայց այդ դէպքում, չգիտեմ, խօսել ապակենտրոնացման մէջ նախկին պետութեան և ընդհանրապէս ապակենտրոնացման մէջ պետութեան բոլոր այն խաւերը, որ ձայն ունեն նահանգական ընտրութիւնների մէջ, նահանգական հիմնարկութիւններում, մասնակցում են և կենտրոնական կամ դաշնակցական ներկայացուցչական մարմինների ընտրութիւններին: Եթէ մի բոլոր ենթադրենք որ նահանգական պարլամենտներ գոյութիւն չունեն, կստացւի նոյն պատկերը. ինչ որ կենտրոնացած պետութեան մէջ է. նոյն ամբողջազգայնութիւնը մասնակցում է ընտրութիւններին: Այնպէս որ, եթէ բնակչութիւնը մասնակցում է ընտրութիւններին սահմանները Գերմանիայում վերացնենք բաղադրիչ պետութիւնների սահմանները (իհարկէ թողնելով երկիրը գեմօկրատիզմի նոյն աստիճանի վրայ), բէյնստագի ընտրութիւնները նոյնը կլինեն, ինչ որ այժմ են:

Գուցէ ցանկալի չէ, որ օրէնսդրական ֆունկցիաներից մի մասը յանձնել դաշնակցական պետութեան մէջ նահանգական պարլամենտներին. բայց մենք տեսանք, թէ ինչ հետեանքներ ունի այդ բաժանումը թէ՛ նահանգի և թէ՛ ամբողջ պետութեան շահերի տեսակէտից, մենք տեսանք, թէ գեմօկրատական կարգերը սուելի հեշտ և շուտով կարելի է անցկացնել կենտրոնացած պետութեան օրէնսդրական մարմնի միջոցով և թէ նահանգական պարլամենտների միջոցով: Պրօլետարիատը և առհասարակ աշխատաւոր ժողովուրդը, շոյով: Պրօլետարիատը և առհասարակ աշխատաւոր ժողովուրդը, նահանգական օրէնսդրական և վարչական հիմնարկութիւններում

իւր ձայնը կորցնում է արդեօք: Գուցէ կասեն, որ գերմանական լանդտագներում պրօլետարիատը ձայն չունի. բայց այդ առարկութիւնը դարձեալ կարող է ձանձրոյթ պատճառել, քանի որ մենք միշտ շփոթել ենք, որ մեր խօսքը վերաբերում է գեմօկրատական կարգերի հաւասար աստիճաններին:

Կենտրոնացած պետութեան մէջ բուրժուազիան էլ մէկ ներկայացուցիչն ունի, պրօլետարիատն էլ: Ֆեդերատիւ պետութեան մէջ նրանք ունեն երկու-երկու ներկայացուցիչներ¹⁾, ով է այստեղ տուժում. չգիտեմ, գիտեմ միայն, որ շնորհիւ երկրի մէջ գիմադրական ոյժերի տուրքերի դասաւորման, կլինեն նահանգական պարլամենտներ, ուր դասակարգային գիտակցութեան եկած աշխատաւորները շատ աւելի նպաստաւոր պայմանների մէջ կգրւեն, քան թէ նրանք ունենային ներկայացուցչութիւն միմիայն կենտրոնական պարլամենտում, որտեղ նրանց ձայները պէտք է իսկողւեն յետամնաց նահանգներից եկած ձայներով. չի կարելի հենթադրել որ սօցիալ-դէմօկրատը ցանկանար առաջ բերել շահերի հակասութիւն զանազան նահանգների աշխատաւորների մէջ, զոհելով մի նահանգի տուաշաղիմութիւնը միւս նահանգի յետադիմական շահերին: Այդ արեակէտից պրօլետարիատի «ուժեղ և մեծ բանակներ» առաջ բերելու համար կարելի կլինէր հրաւիրել Զինաստանին միանալու Ռուսաստանի հետ, որովհետեւ գուցէ մի քանի ձայներով կուեւանայ պրօլետարական ներկայացուցչութիւնը: Ի՞նչ փոյթ որ դրա հետ կաւելանայ տասնապատիկ և հարիւրապատիկ հակառակ բանակը: Բայց գուցէ ենթադրւում է, թէ սօցիալիզմը իրականանալու է ամեն տեղ միաժամանակ...

Անհրաժեշտ է, որ անկախ պետութիւնները միմեան, ձգտեն դաշնակցութեան, բայց կարևոր է նրանց միութիւնը այն դէպքում, երբ նրանք կանգնած են սօցիալիստական եւ կուլտուրական զարգացման մօտ ասիմիլացիայի վրայ, ուր մնաց, որ մի մեծ պետութիւն,

1) Եթէ երկու ներկայացուցչական օրգանների գոյութիւնը նշանակում է պրօլետարիատի բաժանում, այն ժամանակ հետեւողականութիւնն ստիպում է մեզ որ վերացնենք նոյն իսկ վարչական ազակենտրոնացումը, շրջանային ինքնավարութիւնը (որ ս. գ. ի КОММУՆ-ն է), և ամեն տեսակի կոորդինացիոն կենտրոնական օրէնսդիր մարմինն և նրա բիւրօկրատիային, որովհետեւ այս դէպքում էլ պրօլետարիատը որոշ շրջանում է գործում և «միայն պարտիզանական կալի կորուստէ մղել կապիտալիզմի դէմ»:

տարբեր սօցիալական, կուլտուրական աստիճանների վրայ գտնուող շրջաններից, ազգութիւններից բաղկացած՝ ձգտել կենտրոնացնել մի ինչ որ «մեծ, ուժեղ» պրօլետարական բանակ ունենալու համար, որը այդ պայմաններում կենտրոնացած պետութեան մէջ գոյութիւն ունենալ չի կարող:

Յետոյ՝ իսկապէս ի՞նչ է նշանակում արդիւնադրժութեան կենտրոնացում կապիտալիստական կարգերում. ինչպէս պէտք է հասկանալ այդ կենտրոնացումը:

Մենք ասացինք, որ կապիտալիզմը խորտակեց ֆեօդալական պատնէշները և գաւառական ու տնային տնտեսութեան տեղ առաջ բերեց կապիտալիստականը ամբողջ պետութեան մէջ:

Տնտեսութեան հին ձևի տեղ հաստատուեց նոր ձև: Իրանից յետոյ տեղի պէտք է ունենար հետեւեալ երեւոյթը. եթէ գաւառը մի երկիր էր, որ իր կուլտուրական և այլ պայմաններով, հարստութիւններով ներկայացնում էր միայն շուկայ, այդ դէպքում գաւառում կամ գաղութում, երկար ժամանակ չէր կարող առաջ գալ ցեղում կամ գաղութում, երկար ժամանակ չէր կարող առաջ գալ ցեղական զարգացած կապիտալիստական տնտեսութիւն իւր զանազան զանազան նահանգների աշխատաւորների առիական շուկաները (օր. ձիւղերով և, ինչպէս այժմ եւրոպացիների առիական շուկաները (օր. Պարսկաստան, Զինաստան և այլն), դրանք պէտք է մնային ամբողջովին կենտրոնական երկրի, վայրի կամ պետութեան ազդեցութեան տակ, նրանից ստացող ամեն ինչ և նրանով կերակրող:

Բայց միևնոյն ժամանակ տեղի է ունենում և մի այլ երեւոյթ. գաւառը, գաղութը կամաց-կամաց առաջ է տանում, զարգացնում իւր սեփական կապիտալիստական տնտեսութիւնը և ընդունակ է իւր սեփական արդիւնադրժութեամբ շատ բան գաւառում, ինքը իւր սեփական արդիւնադրժութեամբ շատ բան տալ ազգաբնակչութեանը, այն ինչ առաջ տալիս էր օտար երկրից, իսկ ազգաբնակչութեանը, այն ինչ առաջ տալիս էր օտար երկրից, այդ երկրաբանական յատկութիւններով տարբերւում է միւսներից, այդ զարգացումը ընթանում է տարբեր ճանապարհով և տարբեր գոյն է տալիս ամբողջ շրջանին:

Զարգանում է տեղական կապիտալը, իսկ օտար կապիտալը իւր գործադրութեան մէջ ապակենտրոնացում է (շարունակելով, ի հարկէ, պահել կենտրոնացումը սեփականութեան տեսակէտից): Պետութեան մէջ բոլոր տնտեսութիւնները զարգանալով, շնորհիւ այդ տնտեսութիւնների տարբեր կոմբինացիայի զանազան տեղերում առաջ է գալիս պետութեան մէջ տարբեր գոյներով մթնոլորտներ, շրջան-

ձայն ունենան Ռուսաստանի կենտրոնական պարլամենտում, պարզ է, թէ կհասնեն Ռուսաստանի կենտրոնական նահանգների շինականները¹⁾։ Կենտրոնական պարլամենտը կարող է մինչև անգամ վերացնել համայնքը և կատարել կուլ յայտարարել այդ գաղափարին շատ աւելի հիշտութեամբ, քան թէ կանեն այն շրջանների պարլամենտները, որտեղ համայնքը և համայնական գաղափարները ուժեղ են։

Եթէ երևակայենք մի օր հողերի համայնացումը իրականացած համայնական²⁾ յոյատիւրութեան ամենաուժեղ շրջանում—կենտրոնական Ռուսաստանում, մենք իսկոյն կհասկանանք թէ ինչպիսի հսկայական ազդեցութիւն է ունենալու այդ բեֆօրմը Ռուսաստանի այլ մասերի վրայ, թէ ինչ թափ է տալու գիւղացիների ձգտմանը դէպի համայնական յոյատիւրութիւնը և թէ ինչպէս հարւածելու է նրա գիտակից և անգիտակից հակառակորդներին, թէ ինչպէս հեշտացնելու է գործը իւր կիրառութեան փորձով, որը կցրւի նաև շատ ու շատ կանխապէս կարծիքներ այդ բեֆօրմի իրագործելիութեան վերաբերմամբ։

Եւ սրա նման կամ աւելի պակաս նշանակութիւն ունեցող հարցեր շատ կան, որոք կարող են լուծել միայն ապակենտրոնացած պետութեան գաւառական ոյժերի միջոցով միայն։

Ահա ինչ են ստում տնտեսական պայմանները և դարգացման ընթացքը ֆեդերալիզմի մասին։

IX.

Մենք համարեա թէ սպառեցինք մեզ գրադեցնող հարցը այն չափով, ինչ չափով որ մեր նպատակն էր։ Մենք ցանկանում ենք տալ ֆեդերալիզմի և ապակենտրոնացման այլ ձևերի քաղաքական պետական ստուրուկտուրայի համառօտ նկարագրութիւնը և ֆեդերալիզմի ու կենտրոնացած պետութեան դեմօկրատական և սօցիալական արժէքը։

Եթէ գործ դնենք մեր բերած բացատրութիւնները և արդումնադրանքի գանազան պետութիւնների և առանձնապէս Ռու-

1) Ի հարկէ մի «մարքսիստ» համար այդպիսի հարցերի լուծումը, այնպիսի հարցերի իրականացումը, ինչպէս է սօցիալիզացիան համայնքի պաշտպանութիւնը—գրանք գրօշ չարժեն։ Մտածողութեան տարբերութիւն է։ Բայց լո՛ւծ էի կարելի այդպիսի տեսական դատողութեամբ ժողովրդական պահանջների դէմ ի փոռս և ի պարծանս «կապիտալիստական կոնցենտրացիայի» և «մասնայական պրօլետարիզացիայի»։

սաստանի իրականութիւնն ուսումնասիրելու, կարող կլինենք գալ մի որոշ եզրակացութեան, թէ ինչո՞ւն է այս երկրում ապակենտրոնացման գլխաւոր հիմքը և ինչ ոյժեր ամենից աւելի մղելու են պետութիւնը դէպի այդ քաղաքական կազմակերպութիւնը։ Գումարովիչը ասում է Ռուսաստանի մասին, որ սա ազգերի բազմատեսակութեան վերաբերմամբ Աւստրիայի հետ համեմատած, նման է բազմապատկումի աղիւսակին։ Իսկապէս անթիւ են Ռուսաստանը կազմող ազգերը և նոյնքան տարբեր են նրանց կուլտուրական աստիճանը։ Մեր վերև յիշած արդումնադրանքից անտարակոյս ամեաուժեղը և ամենազօրեղ խթանը դէպի պետական ապակենտրոնացումը ազգային պրօբլեման է կայսերութեան մէջ։ Կան տեղեր, որ ապակենտրոնացման պահանջը չափազանց բարձրաձայն է, կան նաև շրջաններ, ուր դեռ նրա անհրաժեշտութեան գիտակցութիւնը թոյլ է՝ թէ ժողովրդի զարգացման աստիճանի և թէ կառավարութեան բռնած գիրքի շնորհիւ։ Մինչդեռ Ֆինլանդիան վերջնականապէս նւաճեց իւր իրաւունքները ցարիզմից, մինչդեռ Լեհաստանում աւտօնոմիայի հարցը դարձել է ժամանակի հարց, Մալթոսիան, Լիտւան, Կովկասը դեռ շատ թոյլ են արտայայտել իրանց պահանջները։

Տնտեսական զարգացման և սօցիալական, դասակարգային շահերի տեսակէտից մեր բերած պատճառարանութիւնները յօգուտ ապակենտրոնացման գերազանցօրէն ճշմարիտ են և Ռուսաստանի ապակենտրոնացման գերազանցօրէն ճշմարիտ են և հրաշքերակենտրոնութեան վերաբերմամբ։ Երկրափոխութեան յարուցած և հրաշքերակենտրոնութեան վերաբերմամբ խնդիրը, որ զանազան տեղերում տարբեր արտայայտութիւններ են ստանում, իրենց վերջնական լուծման համար յեղափոխութիւնից պահանջում են այս համաշխարային պետութեան ապակենտրոնացումը։

Եւ պայքարող կուսակցութիւնները շատուում են իրենց վերաբերմունքը և գիրքը այս հարցի մասին որոշել և դա շատ բնարական է կազմակերպւած որոշ դաւանանք ունեցող կուսակցութիւնների համար, քանի որ նրանք ոչ թէ պաշտպանում են առանձին կոնքրէտ պահանջներ, այլ և ցանկանում են տալ յեղափոխութեամբ բռնւած երկրի համար որոշ ամբողջացրած քաղաքական և սօցիալական նւազագոյն ծրագիրներ։

Ռուսաստանի պետական կազմի վերաբերմամբ բռնած գիրքերը համաձայն կուսակցութիւնների կարելի է բաժանել երկու տեսակի. կենտրոնի (ոչ միայն արմատականութեան մօքով), կամ

ռուսական կուսակցութիւնները և կենտրոնախոյս, կամ աւելի ճիշտն ապա՝ ապակենտրոնացման ձգտում ունեցող ծայրագաւառների և գաւառների կուսակցութիւնները:

Առաջին բանակում այս հարցի վերաբերմամբ գտնուում են բացի բոլոր աջակողմեան՝ կուսակցութիւններից նաև սահմանադրական-ռամկավարների (կադետ) և ուրուս. ս.-դ. բան. կուսակցութիւնը (եւ ասում եմ ուրուս, որովհետև որքան որ գաղաբում է զուտ ռուսական լինելուց, նոյնքան նրա վզին բռնի կերպով փաթաթում են ապակենտրոնացման գաղափարը):

Աջակողմեանների մասին այստեղ խօսելն անպատարեր է, որովհետև նրանց պահանջները բոլորում են զուտ ազգայնական շովինիստական աղբիւրից, որի ափունքն է բուրժուական կամ միապետական հոգեբանութիւնը:

Կադետների կուսակցութեան մասին խօսելն էլ ապարդիւն կլինէր, եթէ նրանց ծրագրի մէջ մտած Լեհաստանի աւտոնոմիայի հարցը յաճախ թիւրիմացութեան մէջ չձգէր անտեղեակ մարդկանց, որ իբր թէ նրանք ապակենտրոնացման կողմնակից են: Բանք նրանումն է, որ նրանք—կադետները, իբրև տիպիք բուրժուական իդիօկրատիկ, ժողովրդի քաղաքական և այլ պահանջներին ինքնուրոյն անկախ ճշմարտութեան, կամ նպատակայարմարութեան մեթոդով չեն մօտենում. նրանք կարող են մտցնել իրենց ծրագրի մէջ որ և իցէ գաւառի, շրջանի համար աւտոնոմիայի պահանջը, երբ ժողովրդական ազդակը կցնի ամբողջ երկիրը, երբ արեան գետեր կհոսեն (սնցեալի արեան գետերը մոռացւած են), երբ աշխատաւորները քաղաքական գործադուլով կսրբագործեն Լեհաստանի աւտոնոմիայի սկզբունքը, և այս բոլոր գրգիռ հանգամանքները պէտք է միշտ յարատեւեն, շարունակւեն, ապա թէ ոչ ամեն բանի մէջ գաւառանոց բուրժուազիայի իդիօկրատները այստեղ էլ կկեղծեն իրենց խօսքը:

Լեհաստանի աւտոնոմիան չէ մտցրած սկզբունքով (եթէ ըսկզբունք գոյութիւն ունի այդ դասակարգի համար), այլ դառն անհրաժեշտութեան ստիպմամբ (իրենց բարբառով՝ հարցի հասունացմամբ), հակառակ դէպքում նրանք առաջ էլ պիտի արծարծէին այդ հարցը և ոչ միայն Լեհաստանի, այլ և միւս նահանգների վերաբերմամբ. վերջապէս նրանք այդ աւտոնոմիայի իրականացնելը յանձ-

նում են Ռուսաստանի կենտրոնական պարլամենտին և ոչ Լեհաստանի ժողովրդին, կամ Ռուսաստանի յեղափոխութեան:

Կադետների մասին այսքան: Դառնանք Ռուս. ս.-դ. բան. կուսակցութեան: Իմ կարծիքով ոչ մի վիրաւորական բան չկայ նրա մէջ, որ մենք այդ կուսակցութեանը այս հարցի վերաբերմամբ դրել ենք աջակողմեանների և կենտրոնի կողքին. կարելի է բոլորովին տարբեր ելակէտից գալ և յանգել նոյն եզրակացութեան: Ա.-դ.-ները տարբեր ելակէտից գալ և յանգել նոյն եզրակացութեան: Ա.-դ.-ները կարող են իրենց անհաշտ թշնամիներին ձեռք մեկայս հարցում կարող են իրենց անհաշտ թշնամիներին միասին տալովել, հանջները իրաւակարգի կուսակցութեան հետ միասին տալովել, (ի հարկէ եթէ կցանկանան լինել հետևողական):

Ա.-դեմոկրատիայի սկզբունքային պայքարի վերաբերմունքը դէպի ապակենտրոնացումը մեզ արդէն ծանօթ է, այնպէս որ մեզ միայն մնում է նրա պրակտիկայի և էւօլիւցիայի վրայ կանգ առնել:

Նրա ծրագրի շատ կէտերը. տեղական, շրջանային ինքնավարութիւնների (§ 3), լեզուների հաւասարութեան (§ 8) արժէքը մենք արդէն տեսել ենք ազգային հարցի վերաբերող գլխում. այստեղ միայն հարկաւոր է մէկ երկու խօսք ասել § 9-ի, այսինքն ազգերի ինքնորոշման իրաւունքի մասին: Ա.-դեմոկրատիայի կենտրոնական նախկին օրգան Եскра-ն հետեւալ բովանդակութիւնն է տալիս այս քաղաքական պահանջին. «Ամեն մի ազգի ինքնորոշման իրաւունքի պահանջը ճանաչել, ինքն ըստ ինքեան նշանակում է ոչ այլ ինչ, քան այն, որ մենք՝ պրօլետարիատի կուսակցութիւնը, պէտք է միշտ և անսրայման դէմ լինենք ամեն մի փորձի՝ բռնութեամբ, կամ անարդարութեամբ դրսից ազդելու ազգային ինքնորոշման վրայ¹⁾»:

Նւ Մեդիմը շատ ճիշտ նկատում է, որ այսպիսի բանաձևի մէջ պարունակւում է միայն հարցի դրւելը և ոչ լուծումը. քիչ է հարկաւոր լինել մի բռնութեան, դա պատիւ և յեղափոխական կուսակցութեան հետ առնչութիւն չունեցող վերաբերմունք է, հակառակ է ակտիւ կերպով պաշտպանել և որ գլխաւորն է պահանջել բռնութեան դէմ երաշխաւորութիւններ:

Ի հարկէ ինքնորոշման այդպիսի «ինքնուրոյն» բովանդակութիւն տալուց յետոյ դժւար չէ մերժել և նոյն իսկ կոխ յայտարար-

1) Ескра № 33. Изъ партій. прогладъ է Մեդիմի գրքոյկից: Националь-ный вопросъ и с.-демократія. Կրեո 26.

ընդ ազգային պահանջները, օրինակ՝ աւտոնոմիայի, որ մի որոշ արտայայտութիւն է ինքնորոշման իրաւունքի պահանջի:

Կուսակցութեան համար ազգային հարցը Ռուսաստանում բոլորովին այժմէութիւն չունի և նա գտնուում է որ „սօցիալ-դեմօկրատները Ռուսաստանում կարող են հանգիստ յետաձգել իրենց մանրամասն դեկլարացիան ազգային հարցի վերաբերմամբ և առայժմ բաւականաչափ կուսակցութեան մանիֆեստի սկզբունքային յարաբերութեամբ, որը ճանաչում է ամեն մի ազգի ինքնորոշման իրաւունքը: Այդ յայտարարութիւնը պարզ և որոշակի արտայայտում է ընդհանուր վերաբերմունքը դէպի Ռուսաստանի բոլոր ազգութիւնները և դա առայժմ միանգամայն բաւական է ¹⁾»:

Բաւական ժամանակ է անցել այդ խօսքերը տպւելուց, բայց կուսակցութեան «մանրամասն դեկլարացիան» չտեսանք, կարօտ մընացիք. արդեօք այժմ էլ այդ «ինքնորոշման իրաւունքի» յայտարարութիւնը «միանգամայն բաւական է», թէ չուտով լոյս է տեսնելու «դեկլարացիան»: Մեզ դա յայտնի չէ և հետաքրքիր էլ չէ: Այս ողորմելի ծրագրային կէտերն ու նոյնքան ողորմելի բացատրութիւնները, ի հարկէ, հետևանք են արդէն վաղուց մշակած, կոկած և քարացած տեսակէտի ազգային «բուրժուական» հարցի վերաբերմամբ:

Ս.-դեմօկրատիան քաղաքականութեան մէջ իսկ և իսկ նոյն դիրքն է բռնել դէպի ապակենտրոնացման հարցը, ինչ որ կադետները: Նա ի հարկէ ազնւութիւն ունի հրապարակաւ յայտնելու իւր հակակրօնը դէպի այն «ազգայնական» ս.-դեմօկրատական կուսակցութիւնները, որոնք զանազան ծայրագաւառներում պահանջում են աւտոնոմիա, բայց այն գործնական խոշոր նմանութիւնը կայ կադետական կուսակցութեան և սրանց մէջ, որ երկուսն էլ, ինչպէս յիշեցի, զիջում են, ընդունում են զանազան տեղերի վերաբերմամբ աւտոնոմիան միայն այն ժամանակ, երբ ազգաբնակչութիւնը ճիշդ է արձակում և առատ արիւն է հոսեցնում: Դա փաստ է և կարելի է օրինակներով ստուգել: Մինչև ացեալ ամառ Լեհաստանում յայտարարած ընդհանուր գործադուլը, մի շարք ցոյցերը և այլ յեղափոխական ակտերը առանձնապէս աւտոնոմիայի պահանջի համար Ռ.

ս.-դ. բան. կուսակցութիւնը լսել անգամ չէր ուզում Լեհաստանի աւտոնոմիայի մասին, բայց այդ դէպքը²⁾ տեղի ունենալուց յետոյ կուսակցութիւնը իւր օրդաններում չափազանց «կակղեց»: Իսկ երբ հարց ծագեց Լեհաստանի սօցիալ-դեմօկրատների հետ միանալու մասին և երբ այդ հարցը վճռւում էր, կուսակցութիւնն ընդունեց լեհերի պահանջը, ինչպէս ասում են՝ թող տեղի պահանջի Լեհաստանի աւտոնոմիան, թէև, իսկապէս, կարիք չկար, որովհետև անցեալ աշնանը և ձմեռւայ ընթացքում այդ հարցը կատարած վերջացած հարց էր, քանի որ լեհ սօց.-դեմօկրատիան, լեհ սօցիալիստական (Պ. Պ. Ս.) կուսակցութեան հետ յայտարարել էր իւր պահանջը և պրօլետարիատը (լեհ գիտակից պրօլետարիատը! «որի շահերը ոչ մի առնչութիւն չունեն աւտոնոմիայի և ֆեդերացիայի հետ») ա-մի առնչութիւն չունին ¹⁾: Այդ ժամանակն էր որ Ռուսաստանի կուսակցութեան կենտրոնական օրդանները «մեծամասնականների» Новая Жизнь և «փոքրամասնականների» Направо ²⁾ թերթերը ընկած էին ողբալի դիալեկտիքական հակասութիւնների մէջ այդ հարցի վերաբերմամբ: Սուսլինը, վերև յիշածս № 6-ում ասում էր, որ իրենք՝ պրօլետարիատի կուսակցութիւնը դէմ է ֆեդերալիզմին և կողմնակից է ցենտրալիզմին. և մի քանի տողից յետոյ աւելացնում էր, որ ստեղծված իրենք ողջունում են ամեն մի ազգի և այս դէպքում լեհերի պահանջը դէպի ազգային ինքնօրոշումը, և որովհետև լեհերի այդ պահանջը արտայայտուց աւտոնոմիայի պահանջի մէջ, հետևաբար լեհերին համակրող և ողջունող ռուս ս.-դեմօկրատները կողմնակից են ցենտրալիզմին, բայց միևնոյն ժամանակ... համակրում են լեհական դեցենտրալիզմին: Ի հարկէ, պարզ է որ այստեղ նոյնքան հեղափոխականութիւն կայ, որքան, օրինակ՝ տնտեսական զարգացման

1) Այդ երկու կուսակցութիւններն էլ պահանջում էին Լեհաստանի աւտոնոմիան միայն այն տարբերութեամբ, որ ս.-դ.-ները առաջարկում էին այդ պահանջը իրականացնել առ Ռուսաստանում հաստատուելիք սահմաններ ժողովում, իսկ Պ. Պ. Ս.-ը վստահութեան քէ չէր առնում այն սահմանադիր ժողովին և պահանջում էր հրաւիրել միաժամանակ երկու այդպիսի ժողովներ. մէկը Պետերբուրգում, միւսը Վարշավայում: Բանորական բացմամբ միտնեղներում միշտ անցնում էր այս վերջին առաջարկը:

2) Սա առաջին համաբույժ ասում է որ ազգային հարցը Ռուսաստանում պէտք է լուծել այն պէս, ինչպէս լուծւած է Զվյցարիայում և Մ.-նահանգներում: Բայց ինչպէս է լուծւած այնտեղ:

1) Մեդիցից. եր. 25. արտատպած Заря-ից № 4. „О еврейском рабочем движении въ Россіи եր. 50.

վերաբերմամբ սրանց ունեցած ընդհանուր տեսակետի և հոգերի «գրաւման» ու «մոտենցիկալիզացիայի» պահանջի մէջ...

Որ ս.-գեմոկրատիան նոյն տակտիկական դիրքն է բռնել դէպի Ռուսաստանի ծայրագաւառների աւտոնոմիան, դրա պերճախօս ապացոյցը նրա վերաբերմունքն է դէպի Ուկրայնայի ս.-գեմոկրատական կուսակցութեան առաջադրած աւտոնոմիայի պահանջը: Աշխատելով հաւասարեցնել Ուկրայնայի «նացիօնալիստներին», որ Ռուս. ս.-գ.-այի ծրագրի կէտերը ազգային հարցի վերաբերմամբ միանգամայն բաւարար են և կտան ազգային հաւասարութիւն (§ 3, 8 ծրագրային ձանձրալի և ամեն անգամ տեղի և անտեղի բերող կէտերը): Լուկաշկինը¹⁾ ասում է բառացի կերպով հետեւեալը. «Բայց դուք մեզ կասեն, որ դուք ձեռնմուխ եք լինում ազգերի ինքնորոշման իրաւունքին, որ յայտարարել է Ռ. ս. գ. բ. կուսակցութիւնը: Մեզ թւում է որ այս դէպքում մենք գործ ունենք ոչ ամբողջ ազգի²⁾ հետ: Ոչ Ուկրայնայի գիւղացիութիւնը, ոչ էլ պրօլետարիատը ոչ մի տեղ (ի բաց առեալ երկու երեք դէպք) դուրս չեն եկել իրենց Ուկրայնայի աւտոնոմիայի պահանջով... Մեզ թւում է, որ այդ կուսակցութիւնները (ուկրայնայի) չափազանցում են Ուկրայնայի ժողովրդի ազգային զգացմունքի խորութիւնը... և մենք կարծում ենք, որ Ուկրայնայի ազգային կուսակցութիւնները (այդպէս է կոչւում և ս.-գ.-ին) աւելի պատուաստում են ժողովրդի մէջ այդ զգացմունքը»:

Այստեղ մի անյարմար ցանկութիւն է առաջ դալիս մարդու մէջ՝ համեմատելու ս.-գ.-ի այսպիսի դիրքը դէպի ժողովրդի ազգային պահանջները ռուս բիւրօկրատիայի վերաբերմունքի հետ դէպի ժողովրդական ընդհանուր քաղաքական պահանջները...

Եւ որքան որ ժողովուրդը դուրս է գալիս իւր պահանջներով և քանի որ ռուս ս.-գ.-ն ցանկանում և դառնում է միջազգային կուսակցութիւն, այնքան սպիւլած է լինում ընդունել ապակենտրոնացում: Ստացւում է մի տխուր դրութիւն. կուսակցութիւնը ընդունում է իւր ծրագրի մէջ պահանջներ առանց պատճառաւորութիւնների, առանց նախադիտելիքի, նա չի ուզում հրաժարել իւր սկզբնական տեսակետից այդ հարցի վերաբերմամբ (ինչպէս

և... ագրարային հարցի շուրջը), դեռ աւելի մի ծայրագաւառի վերաբերմամբ աւտոնոմիան ընդունելուց յետոյ, երբ խօսքը բացւում է միւսի մասին, օրդեւորւած կերպով հակառակւում է և... բերում է նոյն պատճառաւորութիւնները, որոնք պաշտպանում էր առաջինի հասունացման շրջանում: Եւ այդպէս, անվերջ... Պարզ է որ այդպիսի դիրքը մի մեծ կուսակցութեան կողմից դէպի նոյնքան մեծ այժմէութիւն ունեցող հարցը չի կարող դիմանալ նոյն իսկ ամենաթույլ բննադատութեան:

Անցնենք միւս կուսակցութիւններին: Մենք կանգ չենք առնի այստեղ ռուս սօցիալիստ-յեղափոխական կուսակցութեան տեսակետի վրայ ապակենտրոնացման և ֆէդէրալիզմի մասին, այն հասարակ պատճառով որ ես ինքս կանգնած եմ այդ տեսակետի վրայ, որը բղկում է սօցիալիզմի և քաղաքական ազատութեան գաղափարի անալոյրար մըրնոդութիւնից¹⁾:

Սօցիալիստ-յեղափոխականները կուսակցութիւնը ընդունելով իւր ծրագրի մէջ ֆէդէրալիզմը, սուղիկ է իրենց գրականութեան մէջ այդ հարցի վրայ երկար, աւելի երկար կանգ չեն առնում, բայց դա զիտւորապէս այն պատճառով, որ նրանք, համաձայնութեան գալով շատ ծայրագաւառների սօցիալիստական կուսակցութիւնների հետ, ոչ այնտեղ են շատ տատանւում և ոչ էլ պայքարում այդ կուսակցութիւնների դէմ. իսկ սրանք արդէն բաւականաչափ ծանրանում են ապակենտրոնացման վրայ. և պարզ է ապագայ Ռուսաստանի պարլամենտում այդ հարցը յարուցանելիս, սօցիալիստ-յեղափոխականները ինչ դիրք են բռնելու:

Բոլոր ծայրագաւառների իմ գիտցած սօցիալիստական կուսակցութիւնները, բացի սօց.-գեմոկրատական հայ կազմակերպութիւնից, պահանջում են Ռուսաստանի համար ապակենտրոն գեմոկրատիա:

Այս վերջինի դիրքը դէպի ազգային հարցը ընդհանրապէս և ազգերի քաղաքական այս պահանջը մասնաւորապէս մեր այլանդակ իրականութեան նոյնքան այլանդակ արդիւնք կարող է համարւել: Մենք գտնւում ենք մի չափազանց ուղղայնական միջնորոշում: Ռուսաստանի մեծ յեղափոխութիւնը չնորհիւ Վոլկասեան չնաշխարհիկ վանդէպի և հակայեղափոխութեան, չկարողացաւ մեծ չափով տարածել մասսաների մէջ միջազգային վեհ գաղափանքը, և նրանց

1) Սօց.-յեղ. կուսակց. նախորդները նոյնպէս կանգնած են եղել քաղաքական ծայրայեղ ապակենտրոնացման սկզբունքի վրայ, ընդունելով միևնույն ժամանակ դաշնակցական համայնքների լայն ինքնավարութիւնը: Օրինակ՝ գեմոկլոյցիների մի որոշ ֆրակցիա. «Ռուս բանւորների հիւսիսային միութեան ծրագրի մէջ § 2-ը ասում է. «կազմել համայնքների ազատ ժողովրդական ֆեդերացիա, հիմնւած քաղաքական կատարեալ հաւասարութեան վրայ, կատարեալ ներքին ինքնավարութեամբ»:

1) «Вѣстникъ Жизни» № 2. Украинная національная пратія
2) Ընդգծումն իրենն է:

խոշոր մասը մնաց նոյն ազգայնական խտացած մթնոլորտի մէջ, հեծովակայ հայ լիբերալիզմի ազդեցութեան: Այսպիսի իրականութեան մէջ ծնւած սօց.-դեմօկրատական ազգային կազմակերպութիւնը իրեն շատ անյարմար դրուածքով մէջ է գտնուել: Նա վախճանալով որ մի գոյցէ կտակած են իրենց ազգայնականութեան մէջ (մանաւանդ ազգային կազմակերպչական սխալներով կողմնակից է), հասել է մի այլ ծայրայեղութեան: Հրաժարելով ամեն տեսակ ազգային պահանջներէ, նրան ոչինչ չի հարկաւոր, միայն թէ հաւատան որ ինքը մաքուր, անաղարտ և կոյս մաքրաստական կազմակերպութիւն է: Նրա ծրագրի մէջ չկայ ոչ միայն աւտոնոմիայի և ապակենտրոնացման սկզբունքը, այլ մինչև անգամ նա հրաժարուում է ընդհանրապէս սօց.-դեմօկրատիայի հասար ոչ մի արժէք չունեցող ազգային ինքնորոշման իրաւունքից», և այս բանը պայման է դնում իր և Ռուս. ս. դ. բանկուսակցութեան միանալու հարցում... և դա այն ժամանակ, երբ գերմանացի Վուրցկին անհրաժեշտ է գտնում Ռուսաստանի համար ֆեդերացիան¹⁾: Բայց ինչ փութ, չէ որ անհրաժեշտ է ոչ մի կէտում չհաշուել «Գաղականութեան» հետ:

Մնացած բոլոր կուսակցութիւնները ծայրագաւառներում պահանջում են ապակենտրոնացում: Լեհական, լատիշական, վրացական, հայկական և այլն: Լեհական սօցիալիստական կուսակցութիւնը (Պ. Պ. Ս.) մինչև յեղափոխութեան բռնկւելը յուսահատուած Ռուսաստանի բռնակալութեան մօտագոյն տապալման մէջ, ծրագրել էր բաժանել Լեհաստանը Ռուսաստանից, բայց այժմ այդպիսի պահանջը «անժամանակ» է գտնում և բաւականանում է միայն Լեհաստանի աւտոնոմիայի պահանջով: Բայց անտարակոյս, դեռ այն տեսակէտը, թէ Լեհաստանը Ռուսաստանի հետ չի կարող ապրել, դեռ ամբողջովին անդի չի աւել ֆեդերալիստական գաղափարին:

Մեր իրականութեան մէջ վրաց կուսակցութիւնը և մեր «Գաղականութիւնը» ամենևին չեն առաջադրել անջատման ծրագիր: «Գաղականութիւնը» իւր Վուլկանի գործունէութեան նախագծի մէջ պահանջում է բացի գաղականական յարաբերութիւնից համայն Ռուսաստանի հետ, նաև ֆեդերատիւ յարաբերութիւն Անդրկովկասում, որը պէտք է բաժանւած լինի գաւառների: Ծրագրի նախագիծը ասում է, որ գաւառների սահմանները գծելու պէտք է աչքի առաջ ունենալ «ցեղագրական, կուլտուրական կազմը, ըստ կարելւոյն միաձայն համախմբումներ կազմելու համար. (§ 11): Իրեն ծայ-

րայեղ ապակենտրոն դեմօկրատիայի կողմնակից, նա առաջարկում է լայն ինքնավարութիւն նաև համայնքների իրենց վերաբերեալ հարցերում, և յետոյ գալիս են այն կէտերը, որ յատուկ են առհասարակ ֆեդերատիւ պետութիւններին:

Իմ ծրագրիցս դուրս է Գաղականութեան նախագծի այդ քաղաքական պահանջները վրաց երկար կանգ առնելը: Անդրկովկասը, անտարակոյս, մի բարդ իրականութիւն է ներկայացնում թէ ազգային կուլտուրական և թէ անասական տեսակէտից. և այդ հանգամանքը պէտք է կուլտուրական անհրաժեշտութիւն դարձնի Անդրկովկասի ապակենտրոնացումը Ռուսաստանից մեր մինչև այժմ բերած պատճառաւորութիւններին համաձայն:

Այդ պատճառաւորութիւններից մէկի, ազգային անապագայի մի կողմացման, վերաբերմամբ բերում է այն առարկութիւնը, որ Անդրկովկասի պարլամենտում էլ կլինեն տարբեր ազգութիւններ, և որ ազգային յարաբերութիւնները աւելի վատ կլինեն, քան թէ Ռուսաստանի ընդհանուր պարլամենտում: Բայց դա չափազանցութիւն է. Ռուսաստանի պարլամենտում ազգերի տոկոսային յարաբերութիւնները բոլորովին այն չեն, ինչ որ Անդրկովկասում: Այստեղ կան երեք ազգութիւններ, որոնցից երկուսը հաւասար են միմեանց և միասին հաւասար են երրորդին: Նրա ռուս ներկայացուցիչները թիւը 60-70 անգամ աւելի լինի հայ և վրացի ներկայացուցիչներից և 30-40 անգամ աւելի, քան թուրք ներկայացուցիչների թիւը, դա, կարծես, բոլորովին նման չի լինի Անդրկովկասի ազգութիւնների յարաբերական թւին:

Անդրկովկասի ազգութիւնների տոկոսային յարաբերութիւնները մինչև անգամ աւելի նպաստաւոր են, քան Շվեյցարիային, որտեղ գերմանացիները շատ աւելի ուժեղ են (3 անգամ աւելի Ֆրանսիացիներից և 15 անգամ իտալացիներից) և այնուամենայնիւ այնտեղ ազգային հարցը համարեալ թէ զոյուլութիւն չունի:

Հետաքրքիր է իմանալ՝ որպիսի թւական յարաբերութիւնը աւելի նպատակաւոր մար կլինէր ազգային խաղաղութեան տեսակէտից. դուցէ լաւ կլինէր որ ոյժերի աւելի մեծ տարբերութիւն լինէր, որպէսզի ոյժեղն առանց դիմագրութեան անէր իր ուզածը երկրի մէջ: Այդ տեսակէտից աւելի ցանկալի է ի հարկէ տեսնել Ռուսաստանը կենտրոնացած պետութիւն, որտեղ թոյլ ազգերը ոչ մի հնարաւորութիւն չեն ունենալ դիմագրութիւն ցոյց տալու կենտրոնի աստիճանատարական քաղաքականութեան: Մենք բարեխաղաղար այդ տեսակէտի վրայ չենք կանգնած, և եթէ չենք կարող ամբողջովին վերացնել քաղաքական հրապարակից ազգային հարցը, գոնէ կաշխատենք թոյլին դիմագրելու, պաշտպանելու յարմարութիւն, տալ և զբանով աւելի ուժեղին համեմատացնել: Ասում են որ Անդրկովկասի պարլամենտում տարբեր ազգութիւնների բուրժուազիաների շահերը բախւելով, կստանան ազգային արտայայտութիւն: Այո,

1) Այս մարդը իսկապէս արջի ծառայութիւն մատուցեց հայ սօց.-դեմօկրատներին իւր առաջաբանով էրֆուրտեսն ծրագրի հայերէն թարգմանութեան համար, որը չնույժ է ֆեդերացիայի կարևորութիւնը Ռուսաստանում: Այս դիժուրութիւնը բոլորովին դուր չի գալիս հայ սօցիալ-դեմօկրատներին և նրանք յաճախ ասում են, որ այդ թիւերիմասկութիւնը սուտ է եկել Գուրցկու Ռուսաստանի պայմաններին «անտեղնակ» լինելու պատճառով:

մի է ժխտում, որ բուրժուազիան իւր դասակարգային շահերը ընդհանուր ազգային շահերով է քողարկում. բայց դրանից հետեւն է միայն այն, որ Ռուսաստանի կենտրոնական պարլամենտում ունեւոր բուրժուազիային անհամեմատ աւելի կ'աջողւի այդպիսով ճնշել չրջապատող ազգութիւնը, քան Անդրկովկասի բուրժուազիային: Մենք բուրժուազիայի այդպիսի օտնձգութիւններից մեր կայրող ենք փախչել: Ռուսաստանի պարլամենտը: Բայց այն ժամանակ ազգայնական հոսանքը, շարժումը կտանայ զուտ ժողովրդական բնաւորութիւն, աւելի շուտ կ'իւրացնէ մեր աշխատաւոր մասսաների կողմից, քան որ դա կ'դառնայ ուղղակի ռուսական հայածանք, որի բուրժուական բնոյթը շատ էլ հեշտ չի լինի պարզել և դուրս կ'որդել աշխատաւորներին բուրժուազիայի գրկից. ինչո՞ւ մարդիկ այս ճշմարտութիւնը չպէտք է ըմբռնեն:

Բայց կայ մի շատ աւելի կարեւոր հանգամանք, որ թոյլ չի տալիս համեմատութեան դնել Ռուսաստանի կենտրոնական պարլամենտի և Անդրկովկասի դաշնակցական պարլամենտների մէջ՝ համեմատութիւն դնել այդ տեսակէտից: Դա այն է, որ Անդրկովկասը բաժանւած լինելով նահանգների, աւելի խաղաղ գրութիւն է ըստեղծում: Եթէ մի նահանգում մի ազգութիւն մեծամասնութիւն է կազմում, մի ուրիշ նահանգում նա կազմում է փոքրամասնութիւն, և դա ամեն մի նահանգի մեծամասնութեան ազգային ախորժակի վրայ բաւական ուժեղ սանձ է դնում թոյլի վերաբերմամբ:

Անդրկովկասի ֆեդերացիայի հակառակորդները զգոյշ կերպով անցնում են այդ փաստի մօտով, իբր թէ չեն նկատում:

Ի դէպս. պ. Genosse-ն, որ «Կեանք»-ի № 10, 11 սփռել է իւր «Իրագործելի է արդեօք Անդրկովկասի ֆէդերացիան»¹⁾ վերնագրով յօդւածը, երկար ժամանակ սպասելիս է եղել, որ Վաշնակցութիւնը, որ առաջադրել է Անդրկովկասեան ֆեդերացիայի անհրաժեշտութիւնը, մանրամասն քարտէզ ներկայացնէր, որտեղ ցոյց տրւած լինէր Անդրկովկասի ապագայ բաժանումը՝ կանտոնների, որոշակի կերպով տարւած լինէին սահմանգծերը և այլն: Չափազանց սուրեկտիւ բնաւորութիւն ունեցող պահանջ: Վաշնակցութիւնը, որ մտքեր է իւր քաղաքական պահանջների շարքը ֆէդերացիայի սկզբունքը, երբէք չի պնդել, որ այդ պունկտը նրա ծրագրի նուծն է, նրա գործունէութեան conditio sine qua non-ը: Եւ ինչի՞նչ ան պէտք այդքան զբաղել այդ հարցով, քանի որ կարելի է բաւականաւայ այն ընդհանուր գծերով, որ նա մտքեր է իւր ծրագրի մէջ: Պարօնը

1) Իսկապէս այդ վերնագիրը ճիշտ կերպով չի արտացոլում, յօդւածի բովանդակութիւնը, որովհետեւ նրա երեք-չորրորդ մասը նւիրւած է Վաշնակցութեան կենդանի յիշատակին և ոչ թէ Անդրկովկասի ֆեդերացիային: Այս հարցին վերաբերող դատողութիւնները միայն, այսպէս սասած, համեմատ են ամբողջ յօդւածը բռնող պերճախօսութիւնները՝ Վաշնակցութեան և դաշնակցականների մասին:

ուզում է դիւտ արած լինել, առկով, որ դաշնակցականներին չի յաջողւի այնպէս բաժանել Անդրկովկասը գաւառների, որ ամեն գաւառում մի որս ազգութիւն բնակւելիս լինի և ապովմբով յայտնում է որ «այդ կանտոնների մէջ էլ թաղւած է նոյն շուներ, ինչ և Անդրկովկասի կենտրոնական օրէնսդիր մարմնի մէջ». այսինքն ուզում է տեսլ, որ այդ կանտոններն էլ կենդակացնեն ազգութիւնների խառնուրդ: Բայց մի պնդեց, թէ կանտոնները միաձուլ մասսայով բնակեցրած կ'լինեն: Այդ ստորաբաժանումները մենք անհրաժեշտ ենք գտնում առաջինը ընդհանուր մեր գաւառած դեմօկրատական սկզբունքների և այն ակնյայտ ճշմարտութեան տեսակէտից, որ կարելի է ստեղծել այնպիսի կանտոններ, որ ահագին տոկոսը մի ազգութիւնից կ'լինի (օրինակ՝ 90%, 80%, 65%, զբաղեցնէ փոստեր են և չեն պահանջում նոր «քարտէզներ») և նրա կողքին նոյնպիսի կանտոն առաջինի փոքրամասնութիւն կազմող ազգութիւնից: Ո՞վ չգիտէ, որ նրեանեան նահանգի մեծ մասը, Ռիֆլիգի նահանգից՝ Ախալքալաքի, Ախալքալաքի, Բորչալուի գաւառների մեծ մասը, Դանձակի, Ղարաբաղի լեռնաշղթայի նրեանի սահմանին յիսող մասերը ներկայացնում են մի շարք գաւառներ, որտեղ հայ ազգաբնակչութիւնը 90, 80, 65%-ն է կազմում¹⁾:

Նոյնպիսի պայմանների մէջ են թուրքերը համարեա ամբողջ Գանձակի նահանգում, նոյնը վրացիները Ռիֆլիգի նահանգում: Իսկ Բազւի, Քաթախի նահանգները աւելի կոմպակտ մասոյց են ներկայացնում: Եւ այդ թաղական յարաբերութիւնները աւելի վատ չեն նվէջցարիայի նոյն յարաբերութիւններից, ուր մնաց որ սօց-դեմօկրատիայի պահանջած Աւստրիական աւտօնոմ գաւառների ազգաբնակչական յարաբերութիւններից:

Կրկնում եմ՝ ֆեդերացիայով Դաւանակցութիւնն աշխատում է լուծել ի միջի այլոց և ազգային հարցը այն չափով, ինչ չափով որ դա ազդուել է ժամանակակից ֆեդերացիայի մէջ, ուրիշ ոչինչ:

Մեր բերած միւս բոլոր պատճառարանութիւնները՝ ֆէդերալիզմի օգտին անհրաժեշտ են դարձնում Ռուսաստանի և Անդրկովկասի ֆէդերացիաները:

Բայց մեզ ասում են որ վրացիները չեն ցանկանում և ժողովրդներն էլ չուտով կուզեն թիւրքական մասերի աւտօնոմիա, քան Անդրկովկասի ֆէդերացիա: Եւ մարդիկ ենթադրում են, որ մենք, ունենալով որոշ սկզբունքային վերաբերմունք դէպի ֆէդերալիզմ, կողմնակից լինելով առհասարակ ծայրայեղ ապակենտրոնացման և քաղաքական ազատութեան, մեր ծրագիրը մեակելիս աչքի առաջ պէտք է ունենանք թէ ինչպէս են վերաբերում դէպի այդ հարցը վրացիները կամ քիւրդները (ինչո՞ւ են չեղտում այդ ազգութիւնները,

1) Եթէ վիճակագրութիւնը ձեռքիս տակը լինէր և ի՞նչ դա իմ աշխատութեան նպատակը լինէր, ես աւելի երկար կանգ կ'առնէի այդ հարցի վրայ:

քանի որ օր ըստ օրէ ժողովուրդն սկսում է մտածել քաղաքականապէս ոչ իբրեւ որոշ ազգի, այլ որոշ կուսակցութեան անդամ: Մենք չենք կարող առաջինը՝ հաւատալ որ այդ ժողովուրդը իւր ամբողջութեամբ է առաջարկում որոշ ծրագիր (ինչպէս ամբողջութեամբ չի առաջարկում հայ ժողովուրդը). երկրորդը՝ եթէ նոյն իսկ այդպէս լինի, մենք չենք կարող զիջել մեր սկզբունքային թէզերը, և եթէ հաւատացած ենք այդ սկզբունքի կենսունակութեան մէջ, ոչէսք է հաւատա՞նք նոյնպէս, որ այդ ազգերի մէջ էլ առաջ կդնան մեր տեսակէտի կողմնակիցներ և որ ապագան նրանց է պատկանում: Մենք չենք կարող թուրք և վրացի աւատականութեան քմահաճոյքից, որոշ դասակարգի կամ ազգայնական շահից կախում տեսնել սպառազայ Ռուսաստանի քաղաքական կազմի այսինչ կամ այնինչ ձևը:

Բայց թողնենք մի լուպէ սկզբունքային վերաբերմունքը դէպի ֆէդէրալիզմը և կանգնենք քաղաքական կեանքի կոնկրետ պայմանների տեսակէտի վրայ: Կարելի է արդեօք իրականացնու մի այնպիսի դրութիւն, երբ ամբողջ Կովկասը կենտրոնացման կարգիւ կապւած լինի Ռուսաստանի հետ և Կովկասի սրտում մի քանի գաւառներ, երեք նահանգներից վերցրած, կապեն Ռուսաստանի հետ ֆէդէրատիւ կապեր և ստեղծեն Վրաստանի աւտոնոմիան: Արդեօք պետական կեանքի տեսակէտից աննօրմալ չէր լինի այդպիսի մի դրութիւն, երբ աւտոնոմ գաւառը ամեն կողմից շրջապատւած է ցենտրալիզացիայի ծովով, ինչպէս մի փոքրիկ կղզի և նա կկարողանայ իւր աւտոնոմ գոյութիւնը պահպանել:

Բայց դուցէ՛ տան թէ կարող է պատահել, որ Կովկասի միւս մասերն էլ ապակենտրոնացման Ռուսաստանի վերաբերմամբ, բայց այնուամենայնիւ չկազմեն մի նոր միութիւն՝ Անդրկովկասի ֆէդէրացիան: Այո՛, դէպքերի պատմական հետեւողութեամբ այդպիսի բան կարող է պատահել, օրինակ՝ կարող է ոյժերի յարաբերութիւնը սկզբում տայ Վրաստանի աւտոնոմիա, յետոյ հայկական գաւառների, յետոյ թիւրքական, վերջապէս Կովկասի այլ, օրինակ՝ հիւսիսային մասերը նոյնպէս անհրաժեշտութիւն զգան ապակենտրոնացման Պետերբուրգի վերաբերմամբ: Այդպիսով կարելի է ամբողջ Ռուսաստանը երեւակայել ապակենտրոնացած մի հանրապետութիւն կամ գանազան տարրեր մեծ ու փոքր շրջանների քաղաքական-պետական դաշնակցութիւն: Բնականաբար մի այդպիսի հսկայական պետութեան մէջ կգտնուեն և կան շատ շրջաններ, որ տարբերելով պետութեան միւս մասերից ունեն կուլտուրական, պատմական և տրնտեսական հոգի վրայ չգիման կէտեր: Այդպէս կարող է լինել Ղևհաստանը և Ղիստան, այդպէս կլինեն Մարջոսիայի նահանգները, վերջապէս նոյնը առաջ կգայ մեզանում—Կովկասում: Այնպէս որ մենք չենք կարող նախադուշակել, արդեօք մեզ կաջողւի միանգամից, յեղափոխական շրջանում տեսնել ամբողջ մեր քաղաքական ծրագիրը իրականացած: Նա կարող է ողջ աճարեւոյժող հանգա-

մանքների շնորհիւ աղճատուել, յառաձգուել, բայց այդ պրօքլեմատիկ ապագան այնուամենայնիւ չպէտք է աղեկացութիւն ունենայ մեզ վրայ. „malumum“ ծրագիր ես չեմ հասկանում միայն այն, ինչ այժմ անպայման կարող կլինենք իրականացնել և իրականացնել բացառիկ կերպով մեր ուզածի պէս, ես նւազագոյն ծրագիր տեսնելով հասկանում եմ այն բոլոր քաղաքական և սօցիալական ընթրմները, որ մենք կարող ենք խել բուրժուական պետութիւնից, մինչև սօցիալական կապիտալիզմը:

Վերև բերած մեր ենթադրութիւնը Ռուսաստանի ապագայի վերաբերմամբ, կարող է և հակառակ բովանդակութիւն և բնթացք ստանալ: Կարող է պատահի, որ մի մեծ շրջան յաջողի նւաճել կենտրոնից աւտոնոմիա, կամ ֆեդերատիւ յարաբերութիւն, բայց չունենալով ներսը այնպիսի մի պայմաններ, որոնք հոգ տալին կենտրոնացած գաւառական քաղաքական կեանքի, առաջ բերի ապակենտրոնացման երկրորդ աստիճանը:

Իրիտանական քաղաքական կեանքը տալիս է ապակենտրոնացման այդ երկու տեսակ՝ էւօլիցիայի օրինալները իւր գաղութային կեանքում:

Հաւանական է նաև, որ Անդրկովկասի գաշնակցութեան մէջ առաջ գան բնական, ոչ քաղաքական խմբակցութիւններ. մի քանի կանտոններ աւելի միմեանց նման որոշ պայմաններով, օրինակ՝ ազգութեամբ, կամ գուտ երկրաբանական, կամ տնտեսական պայմաններով աւելի սերտ յարաբերութեան մէջ են լինում միմեանց հետ քան մնացած կանտոնների հետ: Շվէյցարիայում օրինակ՝ արևմտեան ֆրանսիական կանտոնների մէջ աւելի տեղական, պետական սիւսեմի վերածւած սերտ յարաբերութիւններ գոյութիւն ունեն (վաճառական), նոյնը տեղի ունի և «անտառային» կոչւած կանտոններում: Այդպիսի խմբակցութիւններ կազմում է նաև մի խոշոր ձեռնարկութեան համար, որ ծանր կարող է լինել մէկ կանտոնի ոյժերի համար, օրինակ՝ համալսարան ունենալ, հոգալ ծախսերը, և այլն:

Կովկասեան կամ Անդրկովկասեան դաշնակցութիւնը նոյնպէս ունի համապատասխան պայմաններ խմբակցութիւնների համար մանաւանդ շնորհիւ ապագայում զարգանալիք ձոխ հանաքային տնտեսութեան և ազգային կուլտուրական չաների:

Մենք երկար կանգ չառնք Կովկասեան իրականութեան վերայ և զա չէր էլ մտնում մեր ստումնասիրութեան անմիջական բայ և զա չէր էլ մտնում մեր ֆէդէրալիզմի քաղաքական-պետական մէջ, որ կայանում էր ֆէդէրալիզմի քաղաքական-պետական մէջ կան ստրուկտուրայի ուրաղագման և նրա ու դեմօկրատիայի մէջ եղած տունչութեան մէջ:

Անդրկովկասի իրականութիւնը և Հ. Յ. Կաշնակցութեան ծրարագրի աւելի մանրամասն ուսումնասիրութիւնը արժանի են կազմելու աշխատութիւնների անմիջական նպատակներ: Գուցէ մենք

դարձեալ վերագառնաւ Քէղէրայի հարցին, զուտ գործնական տեսակէայց, Վովկասեան իրականութեան, նրա ցեղական և տնտեսական պայմանների ուսումնասիրութեանը նպատակը լինելու համար, քանի որ Քէղէրայիցի և ցենտրալիզմի նշանակութիւնը, նրանց դեմոկրատական արժէքը ինձ համար արդէն պարզեւած է: Մեզ համար պարզ է, թէ ինչ արժէք ունեն գարտնադրանքը, որ կենտրոնացած «դեմոկրատական» պետական կարգերը կարող են տալ մանր ազդային կուլտուրաներին բռնի ասիմիլիացիայի դէմ, մենք տեսանք, թէ սրբախի իրականութիւն կհաստատուի կենտրոնացման դէպքում բնագնաւոր պարլամենտում մաքուր դասակարգային կուլի համար: Մենք ըստ արժանոյն գնահատեցինք այն գրութիւնը, որ ստեղծում է ինքնավարութիւնների համար կենտրոնացման դէպքում, մենք ծանրացանք ապակենտրոնացման վրայ, իբրեւ ամենալաւ միջոցի մարձեցնելու պետական կեանքը ժողովրդին և ներքոյ քաղաքական կեանքի կոչելու նրա այլ և այլ պատճառներից ինչու գրութեան մէջ գտնուող տարրերը: Վերջապէս մենք բնութեցինք մեր ուշադրութիւնը տնտեսական և սոցիալական մոմենտների վրայ և համոզուեցինք, որ տնտեսական զարգացումը, որ քաղաքական կեանքը որպէս առաջնակարգ մոմենտներից մեկն է, ոչ միայն չի հսկատեմալ յարաբերութիւնների մէջ, այլ և ունի այդ սխտեմին տանող առանձնայատկութիւններ: Ապակենտրոնացման զանազան ձևերի ուսումնասիրութիւնից յետոյ այս բոլոր փաստերը բերում են մեզ այն եզրակացութեան, որ ապակենտրոնացում առանց դեմոկրատիկ կարող է գոյութիւն ունենալ, եւ շատ երկրներում ունի, բայց կասարեւայ դեմոկրատիկ առանց լայն բաղնական ապակենտրոնացման, գոյութիւն ունենալ չի կարող:

Լ Ո Յ Յ Ե Ն Տ Ե Ս Ե Լ

1. Բարս.—Հարուստներ և աղքատներ. Առաքարութիւն . 15 կող.
2. Պեշխանով.—Հաց, լոյս և ազատութիւն . 12 »
3. Ֆելորովի.—Ինչպէս են ժողովուրդ և ծախս. Ժող. փողերը . 5 »
4. Կարմովի.—Նոր լեռան քարազը . 2 »
5. Չերնով.—Գիւղացին և բանտը . 15 »
6. Պրնկրտորի.—Ազգային հարցը և սօցիալ-դեմոկրատ. 5 »
7. Գրամայրի.—Գիւղացիներին . 5 »
8. Ե. Թոփչեան.—Արհեստակցական միութիւններ . 15 »
9. Նովոտորովի.—Ինչ է իրաւական պետութիւն . 15 »
10. Ն. Կարանով.—Հողային հարցը Նոր Զեւանդիայում . 2 »
11. Ժան Ժորէս.—Բուրժ. սեփ. և նրա ազդեց. գրաւումը . 5 »
12. Ս. Արեզեան.—Դեմոկրատիական ընտրութիւններ . 12 »
13. Կարլ Կատտսի.—Ազգութիւնների հարցը Ռուսաստանում . 3 »
14. Ա. Անարոնեան.—(Լարիր)—Ազատութեան ճանապարհին . 80 »
15. Ֆ. Լասալ.—Սահմանադրութեան էութեան մասին . 5 »
16. Ա. Ն.—Ինչպէս կարելի է լուծել հողային հարցը . 12 »
17. Վասիլի Գալուբով.—Ինչ է ժողովրդապետութիւնը . 2 »
18. Ս. Զատարեան.—Վիճակ. տեղ. գիւղական ազգար. . 25 »
19. Ալֆոնս Դիւան.—Ժողովրդ. օրէնսդր. դաշ. Զեւանդիայում . 20 »
20. Դիլչատչե.—Ով ինչով է ապրում . 7 »
- 21.—Մի գրոյց հողի մասին . 5 »
22. Լ. Շիշկո.—Ագրարային ծրագրի հարցը . 7 »
23. Ա. Նիկոլայով.—Կոսպիրացիա . 15 »
24. Շտապեցէք օգտուել ձեր իրաւունքներից . 1 »
25. Լ. Պետրով.—Երկու ծրագիր . 20 »
26. Ս. Վշոնեկ.—Պետ. կնգմակերպ. հիմքերը Արեւմուտ. 12 »
27. Անսկի.—Գիւղացիական հարցը Ֆրանսիայում . 7 »
28. Միրայէլ Յովաննիսեան.—Իաշնակց. և նրա հակառակորդ. 50 »
29. Ժ. Գէդ եւ պ. Լաֆարդ.—Տնտես. զարգ. և Սօցիալիզմ . 5 »
30. Նովոտորովի.—Ազգային հարց. Աւստրիայում և Ֆէդերացիա . 7 »
31. Խորամանկ կարգեր . 10 »
32. Միրայէլ Յովաննիսեան.—Գորդեան հանդոյցը . 20 »
33. Հրահանգներ գաւառների համար . 1 »
34. Չերնով.—Դասակարգային կռիւ թէօրիայի շուրջը . 10 »
35. Լ. Շիշկո.—Նազադոյն ծրագիրը . 12 »
36. Ս. Նեկրտով.—Ինչ կարգեր են հարկաւոր ժողովրդին . 10 »
37. Ս. Շախան.—Ֆէդերալիզմ և դեմոկրատիզմ . 30 »
38. Արամայիս.—Վնասակարը . 4 »
39. Արամայիս.—Մի քանի գլուխ հայ-թրքակ. ընդհար. 25 »

Պատրաստուած են ապագրութեան համար մի շարք ուրիշ գրքեր

Իրմել Թիֆլիս «Փարոս», Երևանեան հրատարակ:
 » Երևան Ս. Օհանջանեանին:
 » Բազու. «Սատրուզնիկ»:

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0220389

35.079